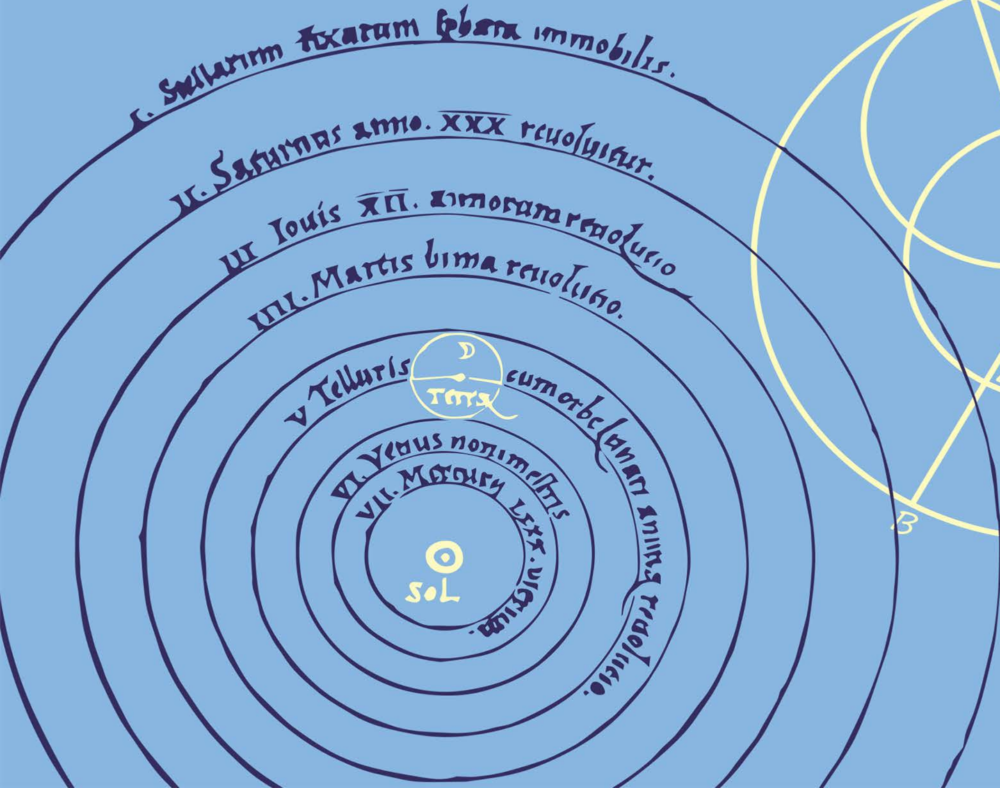
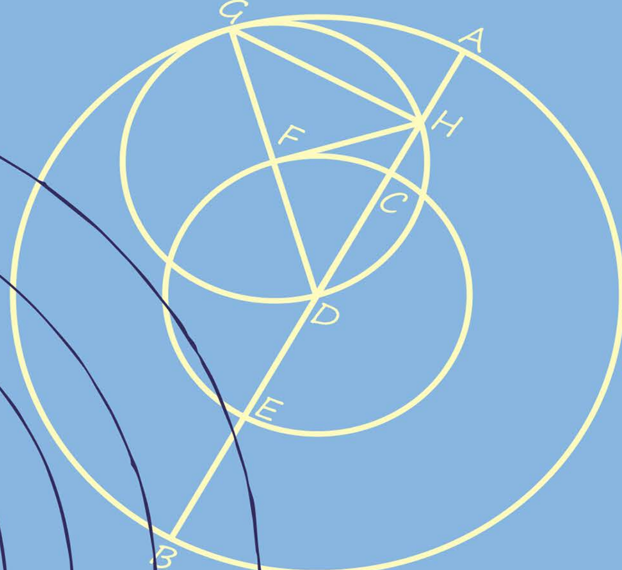
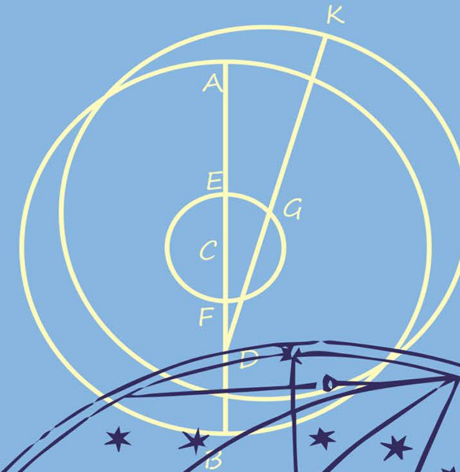
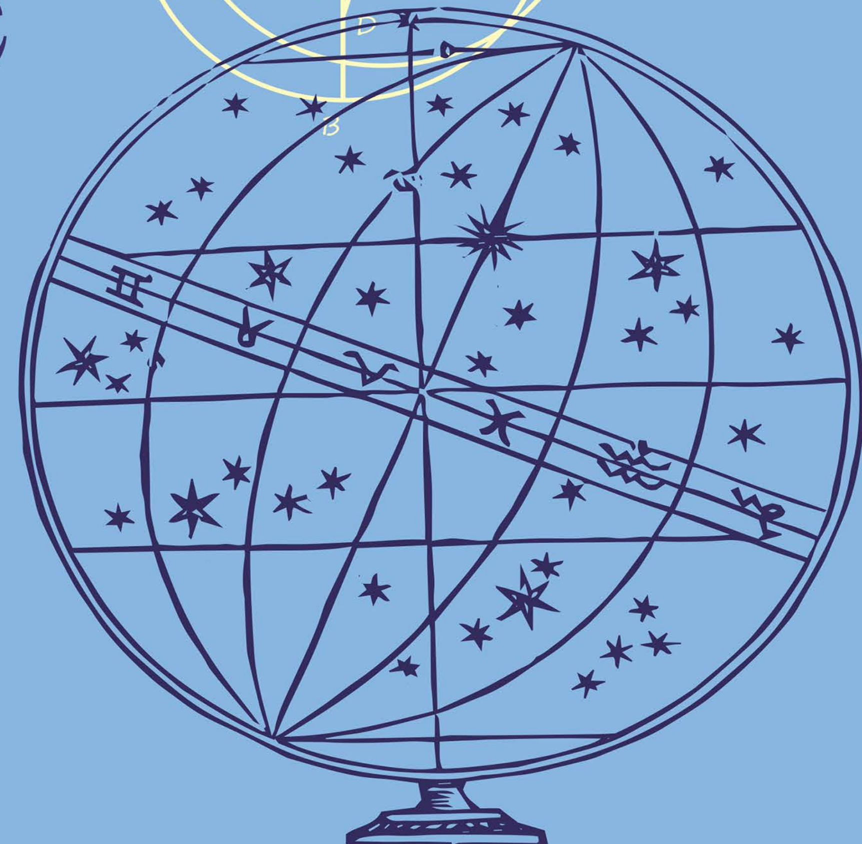
Kopernik Influencje

Kopernik Influencje

Katalog wystawy

Zakład Narodowy im. Ossolińskich
Wrocław 2023

Rok
Kopernika
w Ossolineum

KURATOR WYSTAWY
Agnieszka Franczyk-Cegła

OPRACOWANIE KATALOGU
Agnieszka Franczyk-Cegła

AUTORZY NOT KATALOGOWYCH
Agnieszka Franczyk-Cegła (AFC), Mariusz Dworsatschek (MD), Wojciech Gruk (WG), Dorota Jońska-Amanowicz (DJA), Andrzej Kraska-Lewalski (AKL), Jolanta Dorota Mączka (JDM), Teresa Sokół (TS), Konrad Szymański (KS), Olga Tkachuk (OT)

RECENZJA KONCEPCJI WYSTAWY I KATALOGU ORAZ SUGESTIE ZMIAN
prof. dr hab. Michał Kokowski

PROJEKT GRAFICZNY I SKŁAD
Delfina Korabiewska

REDAKCJA I KOREKTA
Agnieszka Dziewulska

ZDJĘCIA
Mirosław Koch
Andrzej Niedźwiecki

WYDAWCA
Zakład Narodowy im. Ossolińskich
ul. Szewska 37
50-139 Wrocław
www.ossolineum.pl

ISBN: 978-83-66267-24-4

Druk i oprawa: OZGraf – Olsztyńskie Zakłady Graficzne S.A.

Organizator wystawy

Zakład Narodowy im. Ossolińskich

Biblioteka Ossolineum

Patronat Honorowy
Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Andrzeja Dudy

Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Edukacji i Nauki w ramach Programu „Społeczna odpowiedzialność nauki II - Popularyzacja nauki”

Ministerstwo Edukacji i Nauki

Patronat medialny wystawy

Urania
POSTĘPY ASTRONOMII

ASTRONARIUM

RADIO WROCŁAW KULTURA

RADIO WROCŁAW

RZECZPOSPOLITA

Spis treści

5 **Słowo wstępne**
17 **O wystawie**
21 **Wykaz skrótów stosowanych w katalogu**
23 **Popularność Kopernika i spory o heliocentryzm w Europie w XVI–XVIII w.**

24 1. Kosmos kopernikański
26 2. Kosmos ptolemejski
28 3. Pierwsze wzmianki o *De revolutionibus*
30 4. Mikołaj Kopernik, mąż sławetny
32 5. Pierwsze reakcje świata nauki na nową teorię astronomiczną
34 6. Tablice pruskie Erazma Reinholda
36 7. W kręgu wittenberskiej interpretacji teorii heliocentrycznej: Filip Melanchton i Kopernik
38 8. Kompendium astronomiczne Kaspra Peucera
40 9. Drugie wydanie *De revolutionibus* i *Narratio prima* Georga Retyka
42 10. Kopernik i Luter
44 11. Poemat kosmologiczny i argumenty przeciwko heliocentryzmowi
46 12. Kosmos tychoński
48 13. Kepler i heliocentryzm
50 14. Kopernik w Encyklopedii Kontrreformacji
52 15. Kopernik i metaforyczna interpretacja Biblii
54 16. Giordano Bruno
56 17. Indeks ksiąg zakazanych z 1617 r.
58 18. Trzecie wydanie *De revolutionibus* z 1617 r.
60 19. Podręcznik astronomii Keplera dotyczący układu heliocentrycznego
62 20. Reformator nauki nowożytnej przeciwko heliocentryzmowi
64 21. Polemika astronoma z teologiem
66 22. Sprawa Galileusza
68 23. Teoria wirów Kartezjusza
70 24. Astronomia filelaosowska
72 25. Podróż przez tychoński wszechświat
74 26. Najpiękniejszy atlas nieba epoki nowożytnej
76 27. Mikołaj Kopernik na liście autorów zakazanych
78 28. Teoria Isaaca Newtona a akceptacja heliocentryzmu

81 **Kopernik i heliocentryzm w nauce polskiej w XVI–XVIII w.**

82 29. Drugie wydanie *De revolutionibus* ze środowiska Akademii Krakowskiej
84 30. Pochwała Kopernika jako uczonego i propagowanie geocentryzmu
86 31. Kopernik i Jan Brożek
88 32. Heweliusz o Koperniku
90 33. Stosunek Stanisława Lubienieckiego do heliocentryzmu
92 34. Opozycja wobec Kopernika na Akademii Krakowskiej

94 35. Uznanie dla heliocentryzmu na Akademii Krakowskiej
96 36. Ku przychylniejszemu traktowaniu heliocentryzmu w szkołach polskich
98 37. Najpopularniejszy podręcznik do geografii doby Oświecenia
100 38. Najpopularniejszy podręcznik do łaciny w oświeceniowej wersji
102 39. Obrona i popularyzacja teorii heliocentrycznej
104 40. Pierwodruk polskiego tłumaczenia *Rozmów o wielości światów*
106 41. Symboliczna akceptacja heliocentryzmu w nauce polskiej

109 „Nasz to Polak, polskie plemię, wstrzymał Słońce, ruszył Ziemię!”, czyli kult Mikołaja Kopernika w Polsce

110 42. Najstarsza biografia Kopernika autorstwa polskiego pisarza
112 43. *Drugi Ptolemeusz sarmacki*
114 44. *Ni przed nim, ni po nim równego nie było*
116 45. *Nieśmiertelny Kopernik Toruńczanin*
118 46. Z kolekcji obrazów króla Stanisława Augusta Poniatowskiego
120 47. Medal wybity ku czci Mikołaja Kopernika we Francji
122 48. *Polskie wydało go plemię, Wstrzymał słońce, ruszył ziemię!*
124 49. *Mikołajowi Kopernikowi Rodacy*
126 50. Pierwszy polski medal z Mikołajem Kopernikiem
128 51. Medal Majnerta
130 52. W 400. rocznicę urodzin Mikołaja Kopernika, czyli *Rozmowa z Bogiem*
132 53. Medal wybity z okazji 400. rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika
134 54. Sarmata, Prutenus czy Germanus, czyli spór o narodowość Kopernika
138 55. Portret Mikołaja Kopernika z warszawskiego obserwatorium astronomicznego
140 56. Medal wybity z okazji otwarcia Muzeum Kopernika w Rzymie
142 57. Ostatnie chwile Mikołaja Kopernika
144 58. Apoteoza Kopernika
146 59. 400. rocznica wydania *De revolutionibus* w okupowanej Polsce
148 60. *Nikolaus Kopernikus, der deutsche Astronom*, 1943 r.
150 61. Seria „Kopernik” z poczty obozowej w Woldenbergu, 1943 r.
152 62. Kopernik jako symbol nauki polskiej
154 63. Plakat wystawy kopernikańskiej w Collegium Maius, 1953 r.
156 64. Medal z Mikołajem Kopernikiem, 1953 r.
158 65. Pierwsza moneta obiegowa z Kopernikiem, 1965 r.
160 66. Przygotowania do obchodów 500-lecia urodzin Mikołaja Kopernika
162 67. Plakat wystawy kopernikańskiej w Toruniu, 1973 r.
164 68. Medal Mikołaja Kopernika, Londyn, 1973 r.
166 69. Medal Mikołaja Kopernika, Florencja, 1973 r.
168 70. Medal Mikołaja Kopernika, Kalifornia, 1973 r.
170 71. Pomnik Mikołaja Kopernika w Chicago, 1973 r.
172 72. Moneta kolekcjonerska Mikołaja Kopernika, 1974 r.
174 73. Pierwszy polski banknot z wizerunkiem Mikołaja Kopernika
176 74. Banknot 1000-złotowy z wizerunkiem Mikołaja Kopernika

178 Bibliografia

Słowo wstępne

MIKOŁAJA KOPERNIKA ŻYCIE PO ŻYCIU

W XIX wieku powstało kilka obrazów olejnych i grafik, których tematem była śmierć Mikołaja Kopernika. Wizje artystów różniły się w szczegółach: pokazywano bohatera w otoczeniu mniejszego bądź większego grona osób, w niektórych przedstawieniach Kopernik siedzi, w innych leży na łożu śmierci. Wszystkie mają jednak wspólny element, jest nim kluczowa scena ukazująca moment wręczenia umierającemu astronomowi jego najważniejszego dzieła – *De revolutionibus orbium coelestium*.

Niezależnie od wątpliwości historyków co do zgodności tego przedstawienia z faktami, jego symboliczna wymowa jest czytelna. Kopernik umiera, ale pozostawia potomnym rewolucyjną teorię heliocentryczną. W ten sposób jego żywot zostaje dopełniony i jednocześnie spełniony. Jest to punkt odniesienia, w którym zwykle kończy się biograficzna opowieść o najwybitniejszym z torunian.

Mikołaj Kopernik 480 lat temu zakończył swoją ziemską wędrówkę, jednakże – ujmując rzecz metaforycznie – prawdziwa kariera była dopiero przed nim. Przez wiele lat dzieło Kopernika stanowiło oś sporu o wyobrażenie otaczającego nas wszechświata, o relacje między wiarą i rozumem oraz o dosłowność zapisów biblijnych. Z czasem pojawi się spór o narodowość fromborskiego astronoma odzwierciedlający w jakimś stopniu proces formowania się nowoczesnych narodów. Z polskiej perspektywy postać Kopernika stała się szczególnie istotna po utracie niepodległości, gdy duma z osiągnięć przodków była ważnym spoiwem jedności narodu pozbawionego własnego państwa. Do swoich celów nie zawahali się wykorzystać tego zjawiska także komuniści.

O tym swoistym Mikołaja Kopernika „życiu po życiu" opowiada wystawa, której katalog trzymają Państwo w ręku. Oparta jest ona na zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, które odzwierciedlają i jednocześnie dokumentują dzieje Polski. Zbiory te staramy się systematycznie pomnażać i pielęgnować, aby przekazać je kolejnym pokoleniom. Wśród tegorocznych nabytków także znalazły się kopernikana związane z przypadającym właśnie Rokiem Mikołaja Kopernika. Nie ulega wątpliwości, że kiedyś sięgną po nie nasi następcy, aby zorganizować nową wystawę. Być może wówczas życie Mikołaja Kopernika i jego dzieło nabiorą zupełnie nowych znaczeń.

dr Łukasz Kamiński
Dyrektor Zakładu Narodowego im. Ossolińskich

Astronomia Mikołaja Kopernika i jej wczesna recepcja

Mikołaj Kopernik tworzył teorię heliocentryczną przez pierwsze 40 lat XVI wieku. Nie wiemy, kiedy dokładnie wpadł na ten pomysł, ale z pewnością miały w tym swój udział studia, jakie odbył w Krakowie, Bolonii, Padwie i Ferrarze[1]. Ostatecznie swoją teorię przedstawił w dziele *De revolutionibus* (O obrotach), które zostało napisane we Fromborku, a wydane w 1543 roku w Norymberdze[2]. W tym samym roku Kopernik zmarł. Rękopis jego dzieła zachował się i znajduje się obecnie w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie.

Dziś wiemy, jak ważnym dziełem dla rozwoju naszej wiedzy o wszechświecie było *De revolutionibus*. Przedstawiając heliocentryczny kosmos i opracowując geometryczne modele ruchów planet wokół Słońca, Kopernik otworzył drogę do kolejnych przełomowych odkryć. W konsekwencji Johannes Kepler (1571–1630) zmodyfikował heliocentryczną teorię Kopernika, wprowadzając w 1609 roku ruch planet po elipsach w dziele *Astronomia nova*. Isaac Newton (1642–1727) wyjaśnił zaś przyczynę eliptyczności planetarnych orbit, ogłaszając w 1687 roku w swoich *Principiach* prawo powszechnego ciążenia.

Jednakże między Keplerem a Kopernikiem upłynęło ponad 60 lat, a między Newtonem i Kopernikiem lat prawie 150. Jak astronomia Kopernika była przyjmowana zaraz po jej ogłoszeniu? Czy zwróciły na nią uwagę główne ośrodki naukowe Europy? Czy spotkała się z pełną aprobatą, czy może ją ignorowano, a nawet – odrzucano? W jaki sposób, jeśli w ogóle, wywarła wpływ na życie zwykłych ludzi?

Historia wczesnej recepcji heliocentrycznej teorii Kopernika ma wiele wątków. Skupię się na czterech. Najpierw pokażę, jakie miejsce w krajobrazie naukowym Europy zajmował Kopernik przed opublikowaniem *De revolutionibus*. Następnie przedstawię, w jaki sposób teoria Kopernika zaczęła być szeroko popularyzowana w Europie – przez książkę inną niż *De revolutionibus*, wydaną kilka lat wcześniej. Trzeci wątek będzie dotyczył pierwszych tablic astronomicznych, które w pewnym sensie wprowadziły astronomię Kopernika pod strzechy. Na koniec wreszcie naszkicuję niezwykłe przygody astronomii heliocentrycznej w Londynie w czasach Williama Shakespeare'a (1564–1616).

Kopernik we wstępie do *De revolutionibus* określił Warmię, gdzie mieszkał przez 40 lat i gdzie stworzył swoje dzieło, jako „odległy zakątek ziemi"[3]. Nie oznacza to jednak, że jego działalność astronomiczna pozostawała przez cały ten czas w Europie nieznana. Wręcz przeciwnie. Przed 1514 rokiem Kopernik zaprezentował główne tezy swojej teorii heliocentrycznej w niedużej rozprawie zatytułowanej

1 A. Goddu, *Copernicus and the Aristotelian Tradition: Education, Reading, and Philosophy in Copernicus's Path to Heliocentrism*, Brill, Lejda–Boston, 2010; M. Chachaj, *Mikołaj Kopernik – czasy studenckie. Kraków, Bolonia, Rzym, Padwa i Ferrara (1491–1503). Miejsca – ludzie – książki*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2023.
2 Krytyczne edycje tekstu łacińskiego i tłumaczenia na język polski: *Nicolai Copernici De revolutionibus libri sex*, red. R. Gansiniec i in., PWN, Warszawa–Kraków 1975; M. Kopernik, *O obrotach*, tłum. M. Brożek i S. Oświecimski, komentarz A. Birkenmajer i J. Dobrzycki, PWN, Warszawa–Kraków 1976.
3 M. Kopernik, *op. cit.*, s. 5.

Commentariolus (Zarys podstaw astronomii)[4]. Niewiele wiemy o tym, w jaki sposób ten rękopis krążył po Europie, ale zapewne przyczynił się do ustalenia pozycji Kopernika jako astronoma.

Na długo przed ukończeniem *De revolutionibus* Kopernik został zaproszony przez Rzym do udziału w pracach nad reformą kalendarza i wiadomo, że w 1516 roku przesłał swoją propozycję[5]. Niestety, praca ta zaginęła i nic nie wiemy o jej zawartości. Pozostańmy jeszcze przez chwilę w Italii. Zachowały się świadectwa, że w 1533 roku, a zatem na 10 lat przed wydaniem *De revolutionibus*, Johann Albrecht Widmannstetter (1506–1557) przedstawił teorię Kopernika papieżowi Klemensowi VII. Trzy lata później, w listopadzie 1536 roku, kardynał Nikolaus von Schönberg (1472–1537) napisał do Kopernika z Rzymu, zachęcając go, by opublikował swoje dzieło, i oferując pomoc finansową[6].

Rok wcześniej, w 1535, Kopernik podjął próbę wydania w Wiedniu almanachu astronomicznego obliczonego na podstawie teorii heliocentrycznej. Pośredniczył w tym przedsięwzięciu Bernard Wapowski (1450–1535), przyjaciel Kopernika i sekretarz Zygmunta I, króla polskiego. Wiedeń w tym czasie, podobnie jak Kraków, był silnym ośrodkiem astronomicznym. Wapowski chciał, by „rzecz została rozpowszechniona zwłaszcza wśród znawców spraw niebieskich, którzy układają w Niemczech almanachy”[7]. Niestety, do druku nie doszło, a rękopis almanachu zaginął.

W Niemczech znaczącymi ośrodkami astronomii i matematyki były Norymberga, gdzie działali słynny Johannes Regiomontanus (1436–1476) i jego następcy, oraz Wittenberga ze swoim uniwersytetem rozwijanym pod skrzydłami Marcina Lutra (1483–1546) i Filipa Melanchtona (1497–1560). I w tych środowiskach Kopernik musiał być znany. W 1524 roku Kopernik napisał bardzo krytyczną recenzję astronomicznego traktatu Johannesa Wernera (1468–1522) z Norymbergi[8]. W 1538 roku środowisko uczonych z Wittenbergi i Norymbergi podjęło decyzję o wysłaniu do Kopernika młodego profesora matematyki, Georga Joachima Retyka (1514–1574)[9]. Częścią jego misji było namówienie Kopernika, aby opublikował swoją teorię astronomiczną. Był tym zainteresowany również norymberski drukarz, Johannes Petreius (1497–1550).

Retyk spędził u Kopernika na Warmii dwa lata. Dobrze wywiązał się z powierzonej mu misji, gdyż Kopernik, jak wiemy, w końcu zdecydował się wydać *De revolutionibus* u Petreiusa. Ale zanim do tego doszło, Europa dowiedziała się o teorii heliocentrycznej z innej rozprawy. Była to *Narratio prima*, czyli *Relacja pierwsza z ksiąg O obrotach Mikołaja*

4 M. Kopernik, *Pisma pomniejsze*, red. A. Wyczański, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2007, s. 3–29; L.A. Birkenmajer, *Mikołaj Kopernik. Część pierwsza. Studia nad pracami Kopernika oraz materiały biograficzne*, Akademia Umiejętności, Kraków 1900, s. 70–88; *idem, Stromata Copernicana. Studia, poszukiwania i materiały biograficzne*, Akademia Umiejętności, Kraków 1924, s. 199–224.
5 L.A. Birkenmajer, *Stromata Copernicana*, s. 225–231, 378–382.
6 L.A. Birkenmajer, *Mikołaj Kopernik*, s. 533–545; M. Kopernik, *O obrotach*, s. 328.
7 M. Biskup, *Regesta Copernicana*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich–Wydawnictwo PAN, Wrocław 1973, s. 165 („Studia Copernicana”, t. VII); J. Wasiutyński, *Kopernik – twórca nowego nieba*, Wydawnictwo J. Przeworskiego, Warszawa 1938, s. 394–395.
8 M. Kopernik, *Pisma pomniejsze*, s. 6–9, 30–43.
9 K.H. Burmeister, *Georg Joachim Rheticus 1514–1574. Eine Bio-Bibliographie*, t. I–III, Guido Pressler Verlag, Wiesbaden 1967–1968; D. Danielson, *The First Copernican: Georg Joachim Rheticus and the Rise of the Copernican Revolution*, Walker & Company, Nowy Jork 2006; J. Włodarczyk, *Wstęp*, [w:] J.J. Retyk, *Relacja pierwsza z ksiąg* O obrotach *Mikołaja Kopernika*, tłum. I. Lewandowski, komentarz J. Włodarczyk, Wydawnictwa UW, Warszawa 2015, s. 7–68.

Kopernika – książka napisana przez Retyka pod okiem fromborskiego uczonego i wydana w 1540 roku w Gdańsku[10]. Rozprawa Retyka była niedużа, nie zawierała obliczeń matematycznych i popularyzowała podstawowe elementy teorii Kopernika. Już w 1541 roku ukazało się jej drugie wydanie, tym razem w Bazylei. Trzecia edycja *Narratio prima* została połączona z drugim wydaniem *De revolutionibus* w 1566 roku, wydrukowanym także w Bazylei. Trzecie i ostatnie wydanie *De revolutionibus* ukazało się w 1617 roku w Amsterdamie. *Narratio prima* miała jeszcze dwa wydania, w latach 1596 i 1621 w Tybindze. Tak więc ostateczny wynik meczu wydawniczego między *Narratio prima* a *De revolutionibus* wynosi 5 do 3. Michael Maestlin (1550–1631), nauczyciel Keplera, chwalił *Narratio prima*, stwierdzając, że Retyk często tłumaczy klarowniej rzeczy, które nie są zbyt jasne u Kopernika[11].

Astronomia geocentryczna, którą zakwestionował Kopernik, oprócz teorii matematycznej przedstawionej przez Klaudiusza Ptolemeusza (II w. n.e.) w jego *Almageście*, miała również bardziej praktyczne oblicze. Były nim *Tablice alfonsyńskie*, czyli zbiór tabel z danymi liczbowymi oraz przepisów objaśniających, jak z nich korzystać. Dzięki temu w stosunkowo łatwy sposób można było obliczać położenia planet zgodnie z teorią Ptolemeusza, niekoniecznie ją znając. *Tablice alfonsyńskie* zostały spisane w języku katalońskim w XIII wieku przez astronomów pracujących pod patronatem króla Kastylii i Leónu, Alfonsa X Mądrego. Na początku XIV wieku powstała łacińska wersja *Tablic*, a narodziny druku jeszcze bardziej rozpropagowały książkę w Europie. Po raz pierwszy *Tablice* zostały wydane drukiem w Wenecji w 1483 roku. Kiedy osiem lat później Kopernik rozpoczął studia w Akademii Krakowskiej, jedną z pierwszych książek, jakie kupił, było czwarte już wydanie *Tablic alfonsyńskich*, z roku 1492. Egzemplarz Kopernika zachował się do naszych czasów, na stronie tytułowej widnieje jego własnoręczny podpis[12].

Jeśli przyjrzymy się stronie tytułowej *De revolutionibus*, odnajdziemy na niej oprócz tytułu i autora krótką notę od wydawcy. Petreius zachęca w niej: „W dziele tym […] znajdziesz również bardzo użyteczne tablice, za pomocą których będziesz mógł łatwo prowadzić obliczenia [położeń planet] dla dowolnego czasu. Kup, czytaj, używaj”[13]. W *De revolutionibus* rzeczywiście znajdziemy wszystkie tablice potrzebne do obliczeń ruchów planet. Niestety, ktoś, kto nie chce zagłębiać się w subtelności teorii Kopernika, a pragnie jedynie obliczyć położenie planety na przykład 13 sierpnia 1961 roku, będzie musiał się trochę pomęczyć. Tak ten problem przedstawił Kepler:

„Albowiem tablice powinny być poręczne i łatwe w użyciu. Autorzy *Tablic alfonsyńskich* i innych poręczność tę zawarli nawet w układzie książki, skupiając razem tablice liczbowe, a bardzo krótkie instrukcje umieszczając na początku. Natomiast w książce Kopernika tablice są rozrzucone w tekście, między dowodami, w podobny sposób jak w *Almageście* Ptolemeusza. Przez to myśl każdego, kto chce posłużyć się tablicami, rozprasza się na tekście, i dzieło [*De rev.*] samo pozbawia się swej użyteczności […]. Mając to na uwadze, Reinhold podjął się tego wielkiego i niewdzięcznego zadania i natrudził się wielce. I oto mamy chwalebny rezultat: pełną wiedzę o ruchach, długości i początku roku, równonocy, przesileniach, zaćmieniach i wielkich

10 J.J. Retyk, *op. cit.*
11 J. Kepler, *Mysterium cosmographicum*, Tybinga 1596, s. 89.
12 L.A. Birkenmajer, *op. cit.*, s. 26–69; L. Jarzębowski, *Biblioteka Mikołaja Kopernika*, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Toruń 1971, s. 8–13.
13 Tłumaczenie własne autora.

koniunkcjach. Dzięki temu z najsubtelniejszego zbioru tych rzeczy może wyzierać mądrość i boskość Stwórcy”[14].

Wspomniany przez Keplera Reinhold to Erasmus Reinhold (1511–1553), profesor matematyki na uniwersytecie w Wittenberdze, kolega Retyka. Reinhold zadał sobie trud, by na podstawie teorii Kopernika stworzyć tablice astronomiczne, które pod względem łatwości użycia mogłyby konkurować z *Tablicami alfonsyńskimi*. Tak powstały *Prutenicae tabulae coelestium motuum*, czyli *Tablice pruskie ruchów niebieskich*, wydane po raz pierwszy w Tybindze w 1551 roku, a zatem osiem lat po opublikowaniu *De revolutionibus*. W ciągu trzydziestu lat *Tablice pruskie* doczekały się czterech wydań i zaczęły skutecznie konkurować z *Tablicami alfonsyńskimi* pod względem popularności, służąc do tworzenia jeszcze prostszych efemeryd oraz almanachów astronomicznych czy astrologicznych.

Specyfiką tablic astronomicznych było to, że ich użytkowników – astrologów, lekarzy czy nawet astronomów – zwykle nie interesował światopogląd twórcy teorii, na podstawie której tablice zostały obliczone. A zatem sukces rynkowy *Tablic pruskich* nie musiał oznaczać powszechnej akceptacji nowej teorii astronomicznej – i w istocie nie oznaczał. Zwolenników heliocentrycznej budowy świata, z Ziemią krążącą wokół Słońca razem z innymi planetami, było na przełomie XVI i XVII wieku znacznie mniej niż użytkowników tablic czy almanachów obliczonych na podstawie teorii Kopernika. Robert S. Westman sporządził jakiś czas temu listę osób, które można uznać za zwolenników heliocentrycznego kosmosu niedługo po opublikowaniu *De revolutionibus*[15]. Listę tę, jak się zaraz przekonamy, można na podstawie wyników ostatnich badań nieco wydłużyć. Niemniej zestawienie Westmana pokazuje, że mówimy o kilkunastu nazwiskach. Co ciekawe, gdy przyjrzymy się jej bliżej, zauważymy znaczącą nadreprezentację mieszkańców Londynu: stanowią oni 30% tej listy.

Thomas Digges (1546–1595) jest wśród nich postacią szczególnie godną uwagi. Przełożył bowiem na język angielski księgę pierwszą *De revolutionibus*, nieco ją parafrazując, i z piękną ryciną systemu heliocentrycznego publikował ten tekst kilkakrotnie w latach od 1576 do 1605. I to w popularnym, wysokonakładowym prognostyku astrologicznym, *Prognostication Euerlastinge*[16]. Ta historia jest jednak dość dobrze znana, dlatego chciałbym zwrócić uwagę na innego londyńczyka, Edwarda Greshama (1565–1613), którego działalność astronomiczną badam od kilku lat (z Greshamem londyńczycy stanowią już prawie 40% listy Westmana!)[17]. Gresham bowiem jest niezwykle ciekawym przykładem wczesnej recepcji heliocentrycznego modelu kosmosu, recepcji pełnej interesujących własnych pomysłów.

Edward Gresham pozostawił nieopublikowany traktat zatytułowany *Astrostereon or A Discourse of the Falling of the Planet* (Astrostereon

14 J. Kepler, *Tabulae Rudolphinae*, Ulm 1627, s. 4.

15 R.S. Westman, *The Astronomer’s Role in the Sixteenth Century: A Preliminary Study*, „History of Science” 1980, t. 18, s. 105–147.

16 F.R. Johnson, S.V. Larkey, *Thomas Digges, the Copernican System, and the Idea of the Infinity of the Universe in 1576*, „The Huntington Library Bulletin” 1934, t. 5, s. 69–117; R.S. Westman, *The Copernican Question: Prognostication, Skepticism, and Celestial Order*, University of California Press, Berkeley 2011, s. 268–280.

17 J. Włodarczyk, R.L. Kremer, H.C. Hughes, *Edward Gresham, Copernican Cosmology, and Planetary Occultations in Pre-Telescopic Astronomy*, „Journal for the History of Astronomy” 2018, t. 49, s. 269–305; J. Włodarczyk, *The pre-telescopic observations of the Moon in early 17th-century London: the case of Edward Gresham (1565–1613)*, „Notes and Records: the Royal Society journal of the history of science” 2020, t. 74, s. 35–53; B. Bienias, *The place of Edward Gresham’s ‘Astrostereon’ (1603) in the discussion on cosmology and the Bible in the early modern period*, „The British Journal for the History of Science” 2020, t. 53, s. 417–442; J. Włodarczyk, *“Out of a greate Laborinth of errors”: Lunar astronomy in London before Kepler*, „Notes and Records: the Royal Society journal of the history of science” 2022, t. 76, s. 371–386.

albo dysputa o upadku planet), którego pisanie zakończył 1 września 1603 roku. Dzisiaj znamy pięć zachowanych rękopiśmiennych kopii tego traktatu, w Londynie i Oksfordzie, z których tylko jedna jest datowana na rok 1610. Pozostałe kopie wykonano zapewne później.

O życiu Greshama wiemy bardzo niewiele, a przecież był prawdopodobnie osobą dość znaną w Londynie, skoro praktykował astrologię, medycynę i magię. A Londyn w tamtych czasach był niezwykle ciekawym miejscem[18]. Gresham pisał swój traktat w roku 1603, tym samym, w którym zmarła królowa Elżbieta I i w którym koronowano króla Jakuba I. W roku tym wybuchła zaraza, która pochłonęła około 30 tysięcy ofiar. Z tego powodu teatry w Londynie pozostawały zamknięte do kwietnia 1604 roku. Jednym z tych teatrów był *The Globe* Shakespeare'a. *Nota bene* w tym samym 1603 roku, w którym Gresham pracował nad swoim *Astrostereonem*, ukazało się pierwsze książkowe wydanie *Hamleta*.

W latach 1603–1607 Gresham co roku publikował autorskie almanachy astrologiczne. Swoich czytelników próbował przyzwyczaić do heliocentrycznego kosmosu, zamieniając popularny geocentryczny opis wędrówki Słońca po nieboskłonie na obraz Ziemi krążącej wokół Słońca. Ale dopiero w *Astrostereonie* pokazał, w jaki sposób nowa wizja kosmosu zmienia myślenie o naturze ciał niebieskich. Gresham dowodził bowiem, że wszystkie planety są zbudowane z takiej samej materii jak Ziemia. Opisywał, jak może wyglądać niebo z powierzchni Księżyca, by przekonać czytelnika, że kwestia „co krąży wokół czego" zależy tylko od umiejscowienia obserwatora. Księżyc według Greshama był tak samo górzysty i pokryty wodami jak nasza planeta. Oczywiście, w takim kosmosie nie było miejsca na sztywne sfery niebieskie starożytnej i średniowiecznej kosmologii geocentrycznej. Przypomnijmy, że swoje astronomiczne wizje Gresham konstruował w świecie, w którym teleskop nie służył jeszcze do obserwacji astronomicznych.

Widzimy zatem, że wczesna recepcja teorii heliocentrycznej Kopernika miała wiele różnych, czasami na pierwszy rzut oka nieoczywistych wątków. Niekiedy teoria ta była traktowana instrumentalnie, jako nowe narzędzie do obliczania położeń planet. Czasem jednak skłaniała swoich zwolenników nie tylko do zaakceptowania rewolucyjnej wizji kosmosu, lecz także do wzbogacenia tej wizji o nowe elementy, takie jak wędrówka ludzkiej wyobraźni na powierzchnię innych ciał niebieskich. Proces recepcji teorii heliocentrycznej zachodził nie tylko w pracowniach astronomów i matematyków. I chociaż astronomia Kopernika była znana w najważniejszych ośrodkach naukowych Europy, każdy z tych ośrodków w specyficzny dla siebie sposób próbował ją zrozumieć, wykorzystać i zaakceptować.

prof. dr hab. Jarosław Włodarczyk
Instytut Historii Nauki PAN w Warszawie

[18] C. Lee, *1603: A Turning Point in British History*, Review, Londyn 2003.

Kult Mikołaja Kopernika w Polsce w XVII–XX w.

„Toruń mnie zrodził, Kraków wyszkolił w sztukach [wyzwolonych], / Sławna Warmia zalicza mnie do swych najpierwszych obywateli”[19]. Taką rzekomą autoprezentację Mikołaja Kopernika możemy wyczytać na karcie wieńczącej dzieło *Epistolae ad naturam ordinatarum figurarum plenius intelligendam perinentes* autorstwa Jana Brożka (1585–1652), wybitnego profesora Akademii Krakowskiej, wyznawcy teorii heliocentrycznej, który jako jeden z pierwszych w Polsce kultywował pamięć o Koperniku i zbierał materiały do napisania jego biografii. W swoich epigramatach Brożek przedstawiał Kopernika w panegirycznym tonie, porównując go z największymi – Kopernik i Kolumb to jakby dwie „rówieśnicze źrenice kosmografii”, a wraz z Klaudiuszem Ptolemeuszem, autorem *Almagestu* (najważniejszej pracy starożytnej astronomii greckiej), toruński astronom to „dwa cuda natury”[20]. Dzięki Brożkowi zachował się też datowany na rok 1581 tekst epitafium z nieistniejącego już nagrobka Kopernika we Fromborku[21]. W pierwszej notce biograficznej o Koperniku zamieszczonej w *Setniku pisarzów polskich* (1625) Szymona Starowolskiego (1588–1656) [por. 42]*, poszerzonej i poprawionej w edycji weneckiej z 1627 r. o informacje z korespondencji Kopernika (najpewniej w redakcji Brożka), przede wszystkim podkreślano sławę Kopernika jako astronoma i twórcę teorii heliocentrycznej.

Po tym pierwszym okresie poszukiwania informacji i kultywowania pamięci o Koperniku prace wyhamowały. Siedemnasty wiek był w Europie czasem wojen. Podczas potopu szwedzkiego została wywieziona z kraju większość ksiąg z biblioteki Kopernika, które obecnie znajdują się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali. W Europie zachodniej, zwłaszcza po wydaniu *Principiów* (1687) Isaaca Newtona, gdy fizyka opisała ruch planet zgodnie z myślą toruńskiego uczonego, a kolejne obserwacje astronomiczne potwierdzały to, co Kopernik głosił, teoria heliocentryczna była coraz częściej uważana za rzeczywisty system świata. Natomiast w literaturze i nauce polskiego baroku wciąż dominował geocentryczny obraz kosmosu, zgodny z naukami Pisma Świętego i starożytnych filozofów.

Warto jednak podkreślić, że w polskim piśmiennictwie tego okresu Kopernik funkcjonuje jako wybitny matematyk, astronom i Polak nawet w oczach tych, którzy jego systemu nie przyjmowali za fizycznie prawdziwy [por. 43]. Na ziemiach polskich do końca XVIII wieku system heliocentryczny ustępował w literaturze i edukacji (przede wszystkim zdominowanej przez szkolnictwo zakonne, jezuickie i pijarskie) przed systemem geocentrycznym Ptolemeusza i geo-heliocentrycznym Tychona Brahego (1546–1601). Dopiero reformy Komisji Edukacji Narodowej zapoczątkowane przez Hugona Kołłątaja (1750–1812) i Michała

19 *Me genuit Torunna, Cracovia me arte polivit / Inter habet primos Varmia clara patres*. Tłum. J. Partyka.
20 Por. Jan Brożek, *In duos* Συγχρονους *Cosmographiae Ocellos, Nicolaum Copernicum Toruniensem Astrologiae, Christophorum Columbum Genuensem Geographiae*, [Kraków?, 1618?]; *idem*, *Epistolae Ad naturam ordinaturum figurarum plenius intelligendam perinentes*, Kraków, 1615 [właśc. 1618].
21 *Nicolai Copernici Epitaphium Fruëburgi in marmorea tabula*, Marcin Kromer, [Kraków, po roku 1618].
* Numery w nawiasach kwadratowych odnoszą się do pozycji katalogowych.

Jerzego Poniatowskiego (1736–1794), brata ostatniego króla Polski Stanisława Augusta, spowodowały, że nauki ścisłe – w tym matematyka i astronomia – mogły odpowiednio się rozwijać.

W wieku XVIII, w związku ze wzmożeniem sytuacji geopolitycznej w Europie, na pierwszy plan coraz bardziej wysuwały się kwestie narodowościowe, a Kopernik był wskazywany jako przykład myśliciela, który rozświetlił mroki naukowego zapóźnienia i zabobonu. Stał się symbolem oświecenia naukowego, ale także wzorcem patriotyzmu. W drugiej połowie tego stulecia znów zaczęto poszukiwać informacji o życiu i działalności naukowej Kopernika – próbowano ochronić związane z nim pamiątki (np. tablicę astronomiczną Kopernika na zamku w Olsztynie) i szukano w zagranicznych bibliotekach egzemplarzy jego dzieł oraz odpisów korespondencji. Wśród kultywujących pamięć o Koperniku był Józef Aleksander Jabłonowski (1711–1777), fundator popiersia Kopernika dłuta Wojciecha Rojowskiego z 1766 roku. Pomnik miał stanąć na Rynku Starego Miasta w Toruniu, ale ostatecznie Rada Miasta, niezadowolona m.in. z efektów artystycznych dzieła, najpierw ukryła rzeźbę w piwnicach ratusza, by potem przekazać ją do kościoła Świętych Janów, gdzie stoi do dziś. Od ok. połowy XVIII wieku teoria Kopernika weszła też do kalendarzy gospodarskich (dotychczas wiernych modelowi geocentrycznemu), promowana przez takich autorów jak m.in. ks. Antoni Wiśniewski (1718–1774), Stanisław Józef Duńczewski (1701–1767) [por. 44] czy Jacek Idzi Przybylski (1756–1819). Nieruchome Słońce trafiło więc pod strzechy – choć nadal (w kwestiach edukacji) nie były to rozwiązania systemowe.

Jan Śniadecki (1756–1830) po objęciu Katedry Matematyki Wyższej i Astronomii w Szkole Głównej Koronnej w Krakowie wygłosił w 1782 r. *Pochwałę Mikołaja Kopernika*. Nie wydał jej wówczas drukiem, ale rozbudowaną wersję przygotował w 1801 r. jako „rozwiązanie zadania" nowo powstałego Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk. Rozprawę Śniadeckiego *O Koperniku* (1802) przyjęto z ogromnym entuzjazmem i szybko wydano. Autor przedstawia w niej astronoma jako wybawiciela ludzkości z otchłani niewiedzy i błędu. Podkreśla jego polskość, co miało wymiar szczególny w czasie, gdy Polski nie było już na mapie. Według Śniadeckiego, ale też innych luminarzy polskiego oświecenia, takich jak Ignacy Krasicki (1735–1801) [por. 45] czy Ludwik Osiński (1775–1838), Kopernik realizował ideały bliskie XVIII-wiecznemu programowi moralnemu – był patriotą, który poświęcał się poszukiwaniu prawdy i rozświetlał mroki rozumem.

Z inicjatywy Stanisława Staszica (1755–1826) ufundowano pomnik Mikołaja Kopernika. Pierwotnie miał być usytuowany w Toruniu, ale ostatecznie stanął przy Krakowskim Przedmieściu w Warszawie, przed gmachem, w którym mieściło się (i ma swoją siedzibę do dzisiaj) Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk. Pomnik dłuta duńskiego rzeźbiarza Bertela Thorvaldsena (1770–1844) odsłonięto 11 maja 1830 r. [por. 49; 50] Przedstawia on astronoma w pozycji siedzącej, z cyrklem w prawej i sferą armilarną w lewej dłoni. Odsłonięciu pomnika towarzyszyły uroczystości, które oglądał młody Stanisław Moniuszko (1819–1872). Maurycy Mochnacki (1803–1834) wygłosił podczas nich pochwałę Kopernika, podkreślając jego polskość („sarmackość") i stawiając go za wzór dla narodu, który powinien iść w ślady wielkiego astronoma. Na tablicy umieszczono napisy po łacinie i w języku polskim: „*Nicolao Copernico Grata Patria*" (pol. Mikołajowi Kopernikowi wdzięczna ojczyzna) oraz „Mikołayowi Kopernikowi Rodacy".

W następnych dekadach ewolucję kultu Kopernika można obserwować przede wszystkim – choć nie wyłącznie – na przykładzie kolejnych rocznic. Obchody roku 1873 miały wiele odsłon w różnych

miastach. Wybity z tej okazji medal autorstwa Fryderyka Wilhelma Belowa (1822–1895) zawiera dwuwiersz Jana Nepomucena Kamińskiego (1777–1855): „Polskie wydało go plemię!/Wstrzymał słońce, ruszył ziemię!" [por. 48; 53]. Z okazji 400. rocznicy urodzin Kopernika Jan Matejko (1838–1893) namalował jeden ze swoich najsłynniejszych obrazów – *Astronom Kopernik, czyli Rozmowa z Bogiem* [por. 52]. Sposób przedstawienia postaci uczonego na tym płótnie – wpatrzonej w przestrzeń i niewyjaśnione źródło światła – przywodzi na myśl wizerunki świętych w ekstazie, doznających objawienia. To połączenie postawy naukowej oraz wiary religijnej pojawia się także w XIX-wiecznych utworach dramatycznych autorstwa Wacława Szymanowskiego (1821–1886), Józefa Szujskiego (1835–1883) oraz Wincentego Rapackiego (1840–1924). Konflikt w nich przedstawiony opiera się na dylematach naukowca-indywidualisty, który swoje poglądy musi skonfrontować z powszechnie uznanymi tezami biblijnymi. Czy nauka może współistnieć z religią? Jaką cenę musi zapłacić ten, który sprzeciwia się ogólnie przyjętym prawdom i schematom?

W tej XIX-wiecznej interpretacji Kopernik staje się wybrańcem Boga, powiernikiem prawdy o świecie. Dodatkowo wątki sakralizujące czy mesjańskie, charakterystyczne dla polskiej literatury tego okresu, przebijają w przedstawieniu Kopernika na karcie tytułowej wydanego w Toruniu *Czterowiekowego jubileuszu urodzin Mikołaja Kopernika* (1873) autorstwa ks. Ignacego Polkowskiego (1833–1888) [por. 54], gdzie astronom, ubrany w szaty podobne do tych z obrazu Matejki, stoi na kolumnie z uniesioną lewą dłonią w geście przypominającym błogosławieństwo. W opublikowanej tam mowie Polkowski podkreślał polskie korzenie Kopernika, co w zaborze pruskim, gdzie władze traktowały torunianina jako wielkiego Prusaka-Niemca, skończyło się osadzeniem Polkowskiego w więzieniu, a ostatecznie wydaleniem go poza granice Prus. W tym samym tomie (jako motto) przypomniany został fragment *Ody na cześć Kopernika* (1802) Ludwika Osińskiego, który w duchu pochwał wyrażanych w pracach Śniadeckiego przedstawia Kopernika jako objawiciela prawdy o świecie, rozganiającego mroki wcześniejszej niewiedzy.

Symboliczne przedstawienie Kopernika i jego teorii heliocentrycznej znajdziemy na witrażu Stanisława Wyspiańskiego (1869–1907) *Apollo. System Kopernika* (1904), zaprojektowanym dla Domu Towarzystwa Lekarskiego w Krakowie na zamówienie Juliana Nowaka (1865–1946). Początkowo witraż miał prezentować postać astronoma, ale ostatecznie Wyspiański ukazał Apollona, boga Słońca, spętanego przez lirę, co miało symbolizować „zatrzymanie" życiodajnej gwiazdy przez Kopernika. Niektórzy historycy sztuki doszukują się w tym ujęciu nawiązania do przedstawień Chrystusa, co wskazywałoby na kontynuację XIX-wiecznych wątków mistycznych wokół postaci Mikołaja Kopernika.

Do lat 30. XX wieku Kopernik był już doskonale zakorzeniony w świadomości światowej jako genialny polski astronom. Jego figura pojawia się m.in. na pomniku w Griffith Observatory w Los Angeles, w USA, otoczona wybitnymi astronomami: Hipparchem z Nikai (II w. p.n.e.), Klaudiuszem Ptolemeuszem (II w. n.e.), Tychonem Brahe, Johannesem Keplerem (1571–1630) i Williamem Herschelem (1738–1822). Na Wystawie Światowej w Paryżu w 1937 r. w polskim pawilonie stanęło siedem posągów z wybitnymi postaciami historycznymi. Kopernik znalazł się tam w towarzystwie Bolesława Chrobrego, Władysława Jagiełły, Tadeusza Kościuszki, Adama Mickiewicza, Fryderyka Chopina i Józefa Piłsudskiego.

Podczas drugiej wojny światowej postać Kopernika stała się przedmiotem walki o tożsamość narodową z hitlerowskim okupantem. W 1940 r. na pomniku przed Pałacem Staszica w Warszawie zmieniono

napis, który teraz miał głosić: *„Sta Sol ne moveare"* (pol. Stój, Słońce, wstrzymaj swój bieg), a inskrypcję „Mikołayowi Kopernikowi Rodacy" przesłoniła tablica z tekstem w języku niemieckim: *„Dem Grossen Astronomen Nikolaus Kopernikus"* (pol. Wielkiemu astronomowi Mikołajowi Kopernikowi). 11 lutego 1942 roku Maciej Aleksy Dawidowski ps. „Alek" (1920–1943) zdjął niemiecką tablicę i ukrył ją w śniegu. Następnie przy pomocy kolegów przetransportował ją do swojego domu rodzinnego na Żoliborzu, by w czerwcu tego samego roku zakopać ją w ogrodzie zaprzyjaźnionej rodziny Rossmanów (w 1948 roku tablica została przekazana do Muzeum Historycznego Miasta Warszawy). Podczas okupacji hitlerowskiej nie odbyły się żadne oficjalne polskie obchody rocznicy 1943 r. (400. rocznica śmierci Kopernika i wydania *De revolutionibus*) [por. 59]. W tym czasie pojawiały się niemieckie filmy propagandowe i znaczki pocztowe z informacjami, że Kopernik był niemieckim astronomem [por. 60]. Wieniec pod pomnikiem Kopernika w Warszawie złożyło 25 maja tego roku trzech młodych poetów – Wacław Bojarski (1921–1943), Tadeusz Gajcy (1922–1944) i Zdzisław Stroiński (1921–1944). Na biało-czerwonej szarfie widniał napis: „Genialnemu Polakowi, Mikołajowi Kopernikowi, w 400. rocznicę śmierci – Podziemna Polska". W wyniku ostrzału patrolu żandarmerii Bojarski został śmiertelnie ranny. Stroińskiego aresztowano, a Gajcemu udało się uciec (obaj zginęli wkrótce potem). Podczas powstania warszawskiego w 1944 roku pomnik zdemontowano i wywieziono z Warszawy. Odnaleziony po wojnie we wsi Hajduki Nyskie został ponownie symbolicznie odsłonięty 25 maja 1945 r.

Pierwszą powojenną rocznicą kopernikańską (poniekąd rekompensującą brak oficjalnych uroczystości w 1943 r.) były obchody roku 1953. Główne wydarzenia odbywały się w Warszawie, następnie przeniosły się do pozostałych miast związanych z Kopernikiem. Wspieranie „małych ojczyzn", duże plany inwestycji budowlanych (w tym odbudowa i rewitalizacja Fromborka oraz budowa miasteczka uniwersyteckiego w Toruniu), a także inicjatywy popularyzatorskie i wydawnicze cechowały obchody zarówno z roku 1953, jak i 1973. Uroczystości z 1953 roku podkreślały etos pracy i ideologicznie łączyły Kopernika z antyklerykalizmem (ponieważ układ heliocentryczny podważał geocentryczny model świata opisany w Biblii, a dzieło Kopernika zostało wpisane na indeks ksiąg zakazanych). Pomijano wątek długoletniej pracy Kopernika jako kanonika i opiekuna dóbr kapitulnych na Warmii. Kładziono za to nacisk na jego postępowość, rewolucyjność i laickość.

Także podczas obchodów 500. rocznicy urodzin uczonego w roku 1973 podkreślano gotowość Kopernika do przyjmowania nowych rozwiązań (także technologicznych) oraz otwartość na reformy gospodarcze. Eksponowanie polskiego pochodzenia astronoma było kolejny raz wykorzystywane do odcięcia się od narracji niemieckiej. Warto podkreślić, że eksploatowany politycznie i propagandowo od drugiej połowy XVIII wieku spór o narodowość Kopernika jest anachroniczny z punktu widzenia etniczności i wielokulturowości społeczeństw i czasów, w jakich Kopernik się wychował i żył. Uczony urodził się i większość życia spędził na terenach poddanych monarchom państwa polsko-litewskiego. W okresie PRL-u uwypuklano mieszczańskie pochodzenie uczonego i jego (domniemaną) chęć niesienia pomocy ubogim na prowincji – w odniesieniu do jego praktyki lekarskiej na Warmii. Kopernik był więc działaczem prospołecznym, odważnym patriotą miłującym prawdę, orędownikiem nowej myśli, poplecznikiem rozwoju.

Druga połowa wieku XX to także czas, gdy w zbiorowej wyobraźni na dobre utrwalił się wizerunek Kopernika, jaki znalazł się na pozostających w powszechnym obiegu monetach, banknotach czy

znaczkach pocztowych, ale też na medalach okolicznościowych [por. np. 62; 65; 68–70; 73–74]. Dużą wartość artystyczną miały także plakaty zaprojektowane do wystaw kopernikańskich, zarówno podczas obchodów w 1953 r., jak i w konkursach w roku 1973 [por. 63; 67]. W tym czasie powstało też wiele adaptacji biograficznych, które były mocno kontestowane przez krytyków. Film (a potem serial) *Kopernik* (1972) autorstwa Ewy i Czesława Petelskich, z Andrzejem Kopiczyńskim w roli tytułowej, a także inscenizacje teatralne, takie jak *Syn Słońca* Stanisława Weremczuka, kompilacyjna *Rzecz o Koperniku*, *Koniec Księgi VI* Jerzego Broszkiewicza czy wreszcie *Śmierć Kopernika* autorstwa i w reżyserii Józefa Grudy, zbierały bardzo mieszane recenzje. Dawało się odczuć przesyt niemalże hagiograficznym, propagandowym podejściem do postaci astronoma, który swoją wszechstronnością i maszerowaniem drogą do postępu miał legitymizować działania ówczesnej władzy. Kopernik reprezentował dokonania naukowe i techniczne, które były rozpoznawalne w Europie i na świecie, i stawały się wizytówką nowoczesnej Polski w XX wieku.

Jeden z najbardziej znanych cytatów – choć dla młodszych odbiorców o zupełnie zatartym już kontekście – „Kopernik była kobietą", pochodzi z filmu *Seksmisja* (1983) w reżyserii Juliusza Machulskiego. Od tego momentu można śmiało już mówić o popkulturowym przejściu Kopernika do świadomości zbiorowej, gdy pewne jego cechy fizyczne (np. fryzura, wydatny nos) zaczęły funkcjonować emblematycznie.

W najnowszych interpretacjach kulturowych Kopernik pojawia się np. jako superbohater jednej z gier karcianych dla młodzieży, która promuje wybitne, choć często mało znane lub zapomniane postaci polskich naukowców i odkrywców. W kontrze do przedstawień wcześniejszych próbuje się zwracać uwagę na pozapomnikowy obraz Kopernika jako człowieka, jednocześnie nadal wykorzystując go jako symbol wszechstronności czy doskonałości naukowej.

Nie można zapominać, że społeczny obraz Kopernika zawsze determinowany jest przez panującą w konkretnym miejscu i czasie narrację. Kultura – w tym kultura pamięci – przyjmuje estetykę danej epoki i funkcjonujące wzorce społeczne, aby dotrzeć ze swoim przekazem do odbiorcy (nierzadko takiego, którego nie interesuje działalność danej postaci, a jedynie jej funkcjonowanie jako swoistego bohatera narodowego, z którego rozpoznawalnością i prestiżem dana grupa może się utożsamiać). Mimo że Mikołaj Kopernik jest postacią historyczną, jako bohater ponadczasowy funkcjonuje już poza czasem, stając się figurą gotową do wypełnienia kolejnymi treściami.

dr Barbara Bienias
Instytut Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów PAN

O wystawie

Środek świata zajmuje właśnie Słońce. […]
Tak więc zaprawdę Słońce, jakby na tronie królewskim zasiadając,
kieruje rodziną planet krzątającą się dokoła.

M. Kopernik, *O obrotach sfer niebieskich*, tłum. M. Brożek

W 1543 r. w Norymberdze wyszło drukiem dzieło *De revolutionibus orbium coelestium* autorstwa Mikołaja Kopernika. Astronom podważył w nim ówczesną teorię budowy wszechświata głoszącą, że Ziemia znajduje się w jego centrum. Na podstawie przyjętych założeń filozoficznych i kosmologicznych oraz przeprowadzonych obserwacji i obliczeń twierdził, że Ziemia wraz z innymi planetami krąży wokół centralnie położonego Słońca. Praca Kopernika należy do najbardziej przełomowych publikacji w dziejach nauki i często bywa traktowana jako punkt zwrotny w intelektualnym rozwoju myśli zachodniej.

Celem wystawy jest przedstawienie najważniejszych etapów recepcji dzieła i osoby Kopernika w nauce i społeczeństwie europejskim.

Pierwszy człon tytułu wystawy nawiązuje do Kopernika-astronoma oraz Kopernika-książki, którym to mianem określa się pierwodruk *De revolutionibus*. Druga część tytułu ekspozycji jest natomiast odwołaniem do dawnej polszczyzny, kiedy mianem „influencja" określano wpływ i oddziaływanie jednej rzeczy na drugą, a zwłaszcza wpływ ciał niebieskich na bieg wypadków na Ziemi.

Wystawa obrazuje trzy osie narracyjne:

- popularność Kopernika i spory o heliocentryzm w Europie w XVI-XVIII w.,
- Kopernik i heliocentryzm w nauce polskiej w XVI-XVIII w.,
- „Nasz to Polak, polskie plemię,/ Wstrzymał Słońce, ruszył ziemię!", czyli kult Mikołaja Kopernika w Polsce.

Popularność Kopernika i spory o heliocentryzm w Europie w XVI–XVIII w.

Wydanie drukiem *De revolutionibus* w 1543 r. dało początek przewrotowi kopernikańskiemu – procesowi zmian i nowych odkryć w XVIII w., których ukoronowaniem była naukowa akceptacja heliocentryzmu. Dzieje recepcji osoby oraz dzieła Mikołaja Kopernika w Europie nowożytnej były jednak długie i burzliwe. Ich cechą charakterystyczną był dualizm, a punktem centralnym spór o heliocentryzm, który toczył się na płaszczyźnie naukowej i teologicznej na przestrzeni ponad dwustu lat, zmieniając charakter i nasilenie. Historię przenikania heliocentryzmu do świadomości społeczeństwa europejskiego oraz proces jego akceptacji można podzielić na trzy etapy: okres wczesny, od wydania *De revolutionibus* w 1543 r. do wpisania ich na indeks ksiąg zakazanych w 1616 r.; okres szczytowy, od 1616 r. do wydania *Principiów* Isaaca Newtona; oraz okres końcowy, od 1687 r. do końca XVIII w.

Teoria heliocentryczna Mikołaja Kopernika była znana w Europie przed rokiem 1543 m.in. dzięki pismu *Commentariolus* jego autorstwa, które w wersji rękopiśmiennej krążyło wśród osób związanych z astronomią. Dopiero jednak wydanie *De revolutionibus* sprawiło, że wiedza na temat heliocentryzmu dotarła do szerszego kręgu odbiorców. W pierwszych latach po wydrukowaniu książki zawarte w niej stwierdzenie o centralnym położeniu Słońca we wszechświecie nie budziło większych kontrowersji, przede wszystkim dlatego, że w anonimowej przedmowie, dołączonej do dzieła bez wiedzy Kopernika, teoria heliocentryczna została przedstawiona nie jako prawdziwy obraz świata, a wygodna dla obliczeń hipoteza. Pod koniec XVI stulecia pierwsi zwolennicy nowej teorii zaczęli odkrywać przemawiające na jej rzecz dowody. W tym samym czasie nasilił się spór o heliocentryzm na płaszczyźnie teologicznej – jego podstawą była niezgodność z teorią heliocentryczną kilku fragmentów Biblii mówiących o nieruchomej Ziemi. Okres najgorętszych debat przypada na pierwszą połowę XVII w., kiedy to m.in. wpisano dzieło Kopernika na indeks ksiąg zakazanych, a Galileusz za głoszenie poglądów heliocentrycznych stanął przed inkwizycją. Stopniowo jednak osiągnięcia rewolucji naukowej, w tym odkrycia Keplera, Kartezjusza, Newtona, potwierdzały heliocentryczną budowę wszechświata, toteż pod koniec XVII w. w świecie nauki nie kwestionowano już teorii Kopernika, a gdy w drugiej połowie XVIII w. w znacznej części środowisk katolickich zwyciężyła idea alegorycznego tłumaczenia Biblii, droga ku powszechnej akceptacji heliocentryzmu w całym społeczeństwie stanęła otworem.

Kopernik i heliocentryzm w nauce polskiej w XVI–XVIII w.

Historia recepcji Kopernika i heliocentryzmu w dawnej Polsce to okres stopniowego uświadamiania sobie jego znaczenia oraz proces powolnej przemiany światopoglądu naukowego kilku pokoleń polskich uczonych. Stosunek do Kopernika oraz stosunek do heliocentryzmu w dawnej Polsce funkcjonowały jako dwa zupełnie odrębne zagadnienia, toteż astronom od początku traktowany był jako wielki matematyk i znakomity rodak, mimo że nie akceptowano jego teorii. Dwoistość takiego postrzegania Kopernika wynikała z oddzielania astronomii jako wiedzy odsłaniającej rzeczywisty kształt wszechświata od astronomii pojmowanej jako matematyczna technika obliczania i przewidywania ruchów ciał niebieskich.

Największa instytucja naukowa dawnej Rzeczpospolitej, Akademia Krakowska, odegrała istotną rolę w historii recepcji dzieła Mikołaja Kopernika. Tutaj znajdujemy najwcześniejsze wzmianki o astronomie, tutaj najdłużej utrzymywała się opozycja przeciw heliocentryzmowi, tutaj w XVII w. działał Jan Brożek, profesor wykładający tradycyjną astronomię i geocentryczną teorię układu wszechświata, prywatnie zwolennik heliocentryzmu, który swą działalnością przyczynił się do ocalenia spuścizny toruńskiego astronoma. W szkołach polskich przez cały okres nowożytny królował geocentryzm, o którym uczono na geografii lub astronomii, lecz zachowane podręczniki interesująco pokazują, jak heliocentryzm z wyśmiewanej hipotezy stawał się stopniowo akceptowaną teorią.

Symboliczny koniec kontrowersji wokół teorii heliocentrycznej w polskiej nauce i nauczaniu przypada na rok 1782 i związany jest z Akademią Krakowską (zwaną wówczas Szkołą Główną Koronną). Wtedy to Jan Śniadecki wygłosił tam *Pochwałę Kopernika*, panegiryczną mowę na cześć astronoma, którą inaugurował swoją działalność w Katedrze Astronomii i, jak chce tradycja, zamknął w Polsce spór o heliocentryzm.

„Nasz to Polak, polskie plemię,/ Wstrzymał Słońce, ruszył ziemię!”, czyli kult Mikołaja Kopernika w Polsce

Funkcjonowanie osoby Mikołaja Kopernika oraz dzieła *De revolutionibus* w świadomości i kulturze umysłowej społeczeństwa staropolskiego już od XVI w. było mocno nacechowane elementami gloryfikującymi astronoma. Dużą rolę w szerzeniu kultu Kopernika i utrwalaniu pochlebnego wyobrażenia o astronomie odegrały biografie, dzieła poetyckie i literackie. Choć aż do połowy XVIII w. heliocentryzm był atakowany i nieakceptowany, w Polsce oddzielano Kopernika od jego teorii i czczono go jako chlubę Torunia i polskich Prus, genialnego wychowanka Akademii Krakowskiej, wybitnego matematyka, autorytet naukowy i moralny. Kult Kopernika jako wybitnego uczonego był szczególnie żywy w okresie Oświecenia. Wtedy też, zgodnie z oświeceniowymi ideami i powszechną akceptacją heliocentryzmu w nauce, nastąpiła zmiana w postrzeganiu astronoma: był on już nie tylko sławnym rodakiem, znakomitym uczonym, ale przede wszystkim twórcą genialnej teorii heliocentrycznej. Nie dziwi zatem, że w bibliotece domowej powieściowego Pana Podstolego, osiemnastowiecznego szlachcica z prowincji, na honorowym miejscu znalazło się dzieło Kopernika: „Następują ci, którzy w rozmaitych naukach oświecali wiek swój. Na ich czele, zdaniem powszechnym, pierwsze miejsce trzyma nieśmiertelny Kopernik”.

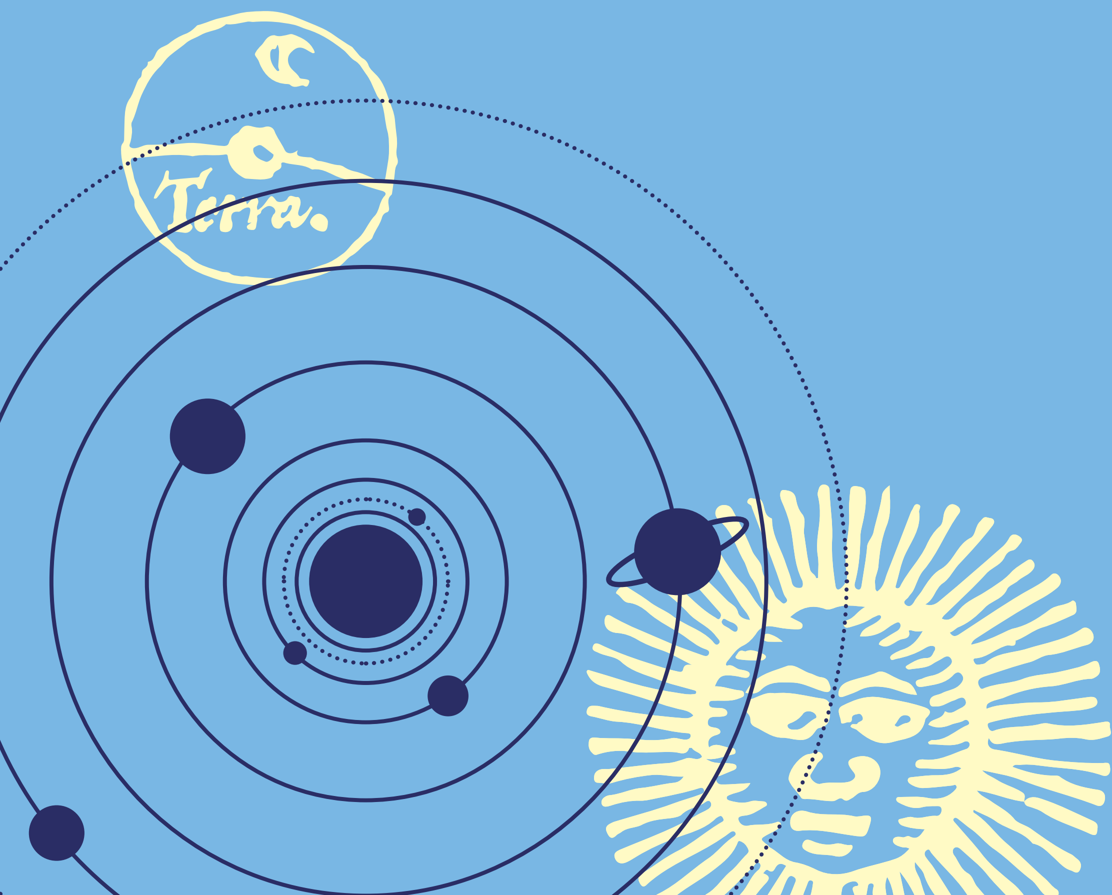
Elementem kultu Kopernika było podkreślanie jego osoby jako wybitnego Polaka. W wieku XVIII, wraz ze wzrostem potęgi polityczno-militarnej Prus, nasileniem nacjonalizmu niemiecko-pruskiego, stopniowym upadkiem Rzeczypospolitej, rozwinięta została i urosła do rangi germańskiego symbolu narodowego teza o niemieckości Kopernika. Już w XVIII w. zdecydowanie przeciwstawiło się jej grono polskich uczonych, a w XIX oraz w pierwszej połowie XX w. intensyfikacja polemik zazwyczaj związana była m.in. z rocznicami kopernikańskimi świętowanymi przez oba narody. Ówczesny stosunek Polaków do Kopernika znakomicie oddaje wiersz autorstwa Jana Nepomucena Kamińskiego z 1828 r., kiedy to dzieło astronoma zostało zwolnione z indeksu ksiąg zakazanych: „Polskie wydało go plemię,/ Wstrzymał słońce, ruszył ziemię!”. Dzięki zwięzłej treści trafnie podsumowującej ideę Kopernika oraz jego narodowość dwuwiersz zyskał w społeczeństwie polskim dużą popularność i już w XIX w. zaczęto go wykorzystywać na innych przedstawieniach gloryfikujących astronoma, np. pomnikach, medalach, rycinach. W zmienionej wersji pojawia się także m.in. w ossolińskim pierwszym wydaniu *De revolutionibus*, gdzie były właściciel starannie wpisał na pierwszej stronie: „Nasz to Polak, polskie plemię,/ Wstrzymał Słońce, ruszył ziemię!”.

Prezentowane eksponaty pochodzące ze zbiorów Ossolineum – dzieła naukowe, materiały szkolne, książki popularnonaukowe, utwory literackie, grafiki, plakaty, encyklopedie, medale, banknoty i monety, dokumenty życia społecznego – ilustrują bogatą i różnorodną historię odbioru dzieła i osoby Kopernika. Pokazanie, co się wydarzyło po tym, gdy w maju 1543 r. dzieło Kopernika zeszło z pras drukarskich, jest na wystawie nie tylko opowieścią o historii astronomii, ale także opowieścią o kulturze i społeczeństwie postawionych przed przełomową zmianą.

dr Agnieszka Franczyk-Cegła
Zakład Narodowy im. Ossolińskich

Wykaz skrótów stosowanych w katalogu

cz.	czysta
drzewor.	drzeworytowy
il.	ilustracja, ilustracje
k.	karta, karty
k. tabl. złoż.	karta tablicowa złożona
miedzior.	miedziorytowy
piecz.	pieczęć
r.	rok
rps	rękopis
s.	strona
śr.	średnica
sygn.	sygnatura
tabl.	tablice
tł.	tłoczenie, tłoczenia
tł. śl.	tłoczenia ślepe
tł. złoc.	tłoczenia złocone

Terra.

Popularność Kopernika

i spory o heliocentryzm w Europie w XVI–XVIII w.

1

Kosmos kopernikański

MIKOŁAJ KOPERNIK (1473–1543)

Nicolai Copernici Torinensis De Revolvtionibvs Orbium coelestium Libri VI.
Norimbergae: apud Ioh. Petreium, 1543.
[6], 196 k. : tabele, ryciny, wykresy ; 2°.
E. XXX, 76; Brooke-Hitching 2019, 120; Gingerich 2004; Kat. ZNiO XVII, 1325; *Ze wszystkich ksiąg najbardziej godna przeczytania*… 2023, 108

NB.: karty 189–192 oprawione po przedmowie, nota rękopiśmienna na k. 102.
Proweniencja: 1. *Collegii Soc. Jesv Judenburgi Catalogo inscriptus 1659* – rps; 2. *Ex Bibliotheca Valent. Krainski mpp* – rps; 3. [Józef Kraiński]; 4. Instytut Ossolińskiego – piecz.; 41.382 – piecz.
Oprawa: skóra brązowa, tł. śl., superekslibris ZNiO, 1995 r.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.F.4048

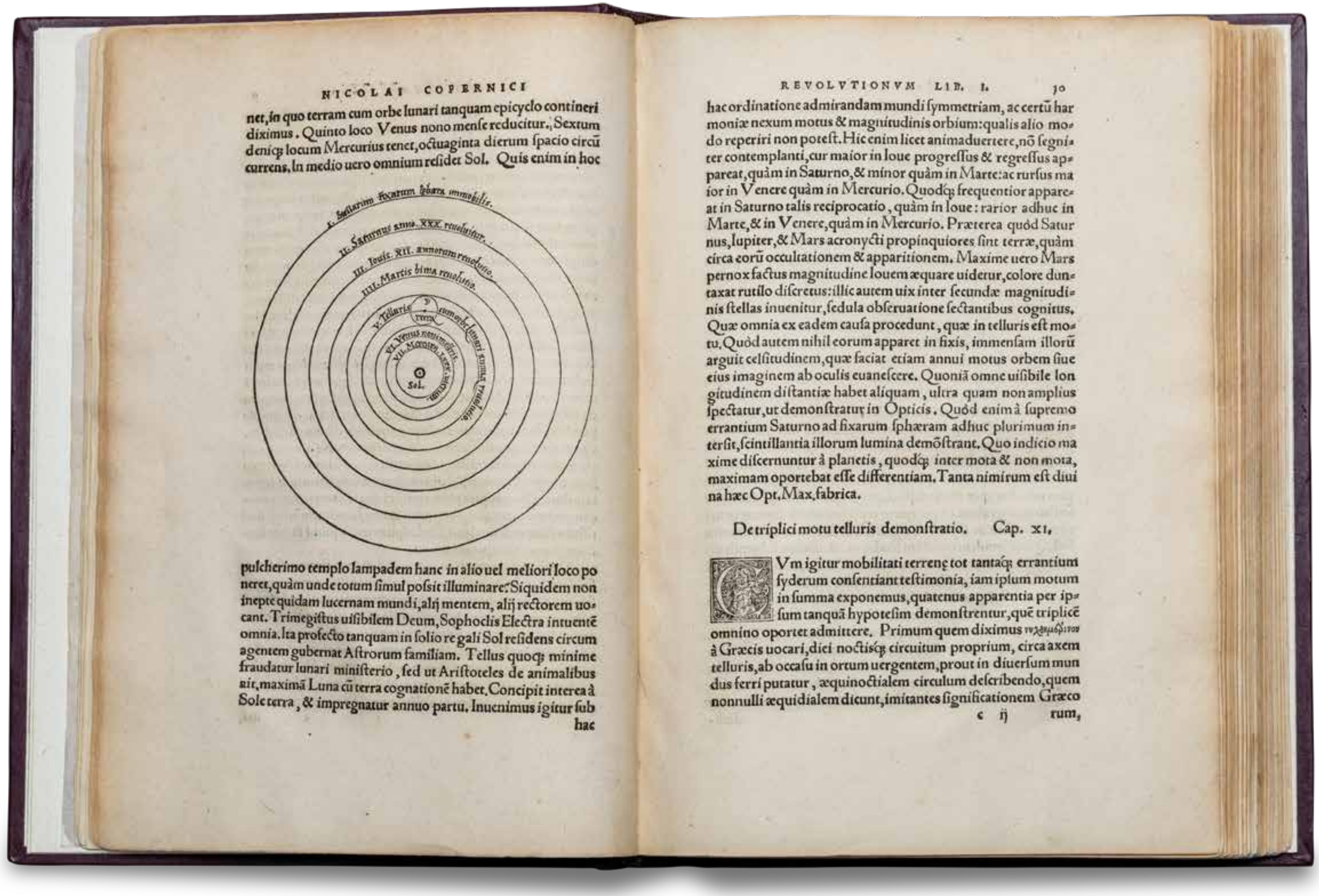

Pierwsze wydanie *De revolutionibus orbium coelestium* (pol. *O obrotach sfer niebieskich*) Mikołaja Kopernika drukowane w Norymberdze w 1543 r. Książka była dziełem życia Kopernika, który po studiach w Krakowie, Bolonii, Padwie i Ferrarze osiadł na stałe we Fromborku, gdzie poświęcił się pracy nad budową układu wszechświata. Chciał rozwiązać sprzeczność między arystotelesowską filozofią przyrody a praktyką astronomiczną, bowiem w założeniach swojego poprzednika Klaudiusza Ptolemeusza toruński astronom widział brak harmonii. Po latach obliczeń i obserwacji (nad koncepcją teorii heliocentrycznej pracował co najmniej od 1510 r.) Kopernik wydał w 1543 r. *De revolutionibus*, wprowadzając do nowożytnej nauki model Układu Słonecznego, w którym Ziemia krąży wokół Słońca.

Dzieło uznawane jest za jedną z najważniejszych publikacji nauki nowożytnej, a zmiana przezeń zapoczątkowana, nazywana przewrotem kopernikańskim, miała konsekwencje nie tylko naukowe, lecz także społeczne i religijne. Pierwodruk uchodzi za jeden z najbardziej poszukiwanych i najdroższych druków świata.

Egzemplarz ossoliński pochodzi z biblioteki jezuitów z Judenburgu w Austrii, gdzie trafił w 1659 r. Po kasacie zakonu w 1773 r. nabył go lwowski nauczyciel Walenty Kraiński (zm. 1831), a następnie odziedziczył jego brat Józef Kraiński (1781–1838). Książki z kolekcji braci Kraińskich zostały sprzedane na publicznej licytacji we Lwowie zimą 1844/1845 r. Egzemplarz pierwodruku Kopernika nabyło wówczas Ossolineum za sumę 2 florenów i 43 krajcarów odpowiadającej ówczesnej średniej cenie za buty dla służby.

AFC

NICOLAI COPERNICI

net, in quo terram cum orbe lunari tanquam epicyclo contineri diximus. Quinto loco Venus nono mense reducitur. Sextum denicꝫ locum Mercurius tenet, octuaginta dierum spacio circũ currens. In medio uero omnium residet Sol. Quis enim in hoc

pulcherimo templo lampadem hanc in alio uel meliori loco poneret, quàm unde totum simul possit illuminare? Siquidem non inepte quidam lucernam mundi, alij mentem, alij rectorem uocant. Trimegistus uisibilem Deum, Sophoclis Electra intuentẽ omnia. Ita profecto tanquam in solio regali Sol residens circum agentem gubernat Astrorum familiam. Tellus quocꝫ minime fraudatur lunari ministerio, sed ut Aristoteles de animalibus ait, maximã Luna cũ terra cognationẽ habet. Concipit interea à Sole terra, & impregnatur annuo partu. Inuenimus igitur sub

hac

REVOLVTIONVM LIB. I. 30

hac ordinatione admirandam mundi symmetriam, ac certũ harmoniæ nexum motus & magnitudinis orbium: qualis alio modo reperiri non potest. Hic enim licet animaduertere, nõ segniter contemplanti, cur maior in Ioue progressus & regressus appareat, quàm in Saturno, & minor quàm in Marte: ac rursus maior in Venere quàm in Mercurio. Quodq́ꝫ frequentior appareat in Saturno talis reciprocatio, quàm in Ioue: rarior adhuc in Marte, & in Venere, quàm in Mercurio. Præterea quòd Saturnus, Iupiter, & Mars acronycti propinquiores sint terræ, quàm circa eorũ occultationem & apparitionem. Maxime uero Mars pernox factus magnitudine Iouem æquare uidetur, colore duntaxat rutilo discretus: illic autem uix inter secundæ magnitudinis stellas inuenitur, sedula obseruatione sectantibus cognitus. Quæ omnia ex eadem causa procedunt, quæ in telluris est motu. Quòd autem nihil eorum apparet in fixis, immensam illorũ arguit celsitudinem, quæ faciat etiam annui motus orbem siue eius imaginem ab oculis euanescere. Quoniã omne uisibile longitudinem distantiæ habet aliquam, ultra quam non amplius spectatur, ut demonstratur in Opticis. Quòd enim à supremo errantium Saturno ad fixarum sphæram adhuc plurimum intersit, scintillantia illorum lumina demõstrant. Quo indicio maxime discernuntur à planetis, quodq́ꝫ inter mota & non mota, maximam oportebat esse differentiam. Tanta nimirum est diuina hæc Opt. Max. fabrica.

De triplici motu telluris demonstratio. Cap. XI.

CVm igitur mobilitati terrenę tot tantaq́ꝫ errantium syderum consentiant testimonia, iam ipsum motum in summa exponemus, quatenus apparentia per ipsum tanquã hypotesim demonstrentur, quẽ triplicẽ omnino oportet admittere. Primum quem diximus [illegible] à Græcis uocari, diei noctisq́ꝫ circuitum proprium, circa axem telluris, ab occasu in ortum uergentem, prout in diuersum mundus ferri putatur, æquinoctialem circulum describendo, quem nonnulli æquidialem dicunt, imitantes significationem Græco

c ij rum,

2

Kosmos ptolemejski

CLAUDIUS PTOLEMAEUS (OK. 100-CA 178)

Cl. Ptolomaei … Phaenomena, stellarum MXXII. fixarum…
Coloniae Agrippinae: [s.l.], 25 VIII 1537.
[26] k. : il. drzewor. ; 2°.
Gingerich 2004, 31, 34, 49–50; Pedersen 2011, 19–21

Proweniencja: brak.
Oprawa: deska, skóra biała, tł. śl., zapinki metalowe na skórzanych paskach, oprawa mnisza, XVI w., po konserwacji XX w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.F.14124 adl.

Wydanie łacińskiego tłumaczenia fragmentu o gwiazdach z *Almagestu* Klaudiusza Ptolemeusza z przedstawieniem układu geocentrycznego.

Ptolemeusz, grecki astronom żyjący w II w. n.e., jest autorem *Almagestu* (gr. *Mathēmatikē syntaxis*), w którym zawarł całość ówczesnej wiedzy astronomicznej oraz opis teorii geocentrycznej. Jego obserwacje i ustalenia na ponad tysiąc lat zdominowały naukę o wszechświecie, a *Almagest* aż do przewrotu kopernikańskiego był jednym z głównych i powszechnie akceptowanych źródeł informacji o greckiej astronomii. W bibliotece Mikołaja Kopernika znajdowały się dwa egzemplarze *Almagestu*, na których uczony pozostawił wiele odręcznych notatek.

Pierwszy pełny łaciński przekład przygotowany został przez Jerzego z Trapezuntu (1395–1484) na zlecenie papieża Mikołaja V (1447–1455) i miał zastąpić wcześniejsze skrócone tłumaczenie Regiomontanusa (1436–1476). *Phaenomena stellarum* obejmują VII i VIII księgę *Almagestu*, w których Ptolemeusz zawarł tabelaryczny katalog ponad tysiąca gwiazd, podzielonych w ramach poszczególnych konstelacji. Katalog ten miał być rozszerzeniem niezachowanej pracy Hipparcha (ok. 190–ok. 120 p.n.e.), którego obserwacjom zawdzięczamy odnotowane tu pozycje gwiazd. Ptolemeusz podzielił ww. ciała niebieskie na sześć kategorii, od najjaśniejszych (kat. 1) aż po te, które bez przyrządów optycznych widać najsłabiej (kat. 6). Przedmowę do dzieła opatrzono drzeworytową ilustracją z przedstawieniem ptolemejskiego układu geocentrycznego.

KS

CL. PTOLOMAEI

3 Pierwsze wzmianki o *De revolutionibus*

CONRAD GESNER (1516–1565)

Bibliotheca Vniuersalis, siue Catalogus omnium scriptorium…
Tigvri: Apvd Christophorvm Froschouerum, IX 1545.
[18], 631, [1 cz.] k. : il. drzewor. (herb) ; 2°.
Encyklopedia wiedzy o książce, 788

Proweniencja: 1. ML – tł. na okładzinie górnej; 2. *Ex Libris Seminarij Archiepiscopalis Pragensis* – rps; 3. [Józef Maksymilian Ossoliński] *747* – rps; 4. [Ossolineum – Lwów] 27673 – piecz.
Oprawa: deska, skóra biała, tł. śl., resztki klamer, XVI w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.F.13687

Pierwsza edycja pierwszej drukowanej bibliografii uniwersalnej opracowanej przez Konrada Gesnera (1516–1565), wydana w Zurychu w 1545 r. *Bibliotheca* miała obejmować wszystkie dzieła w języku łacińskim, greckim i hebrajskim od początków piśmiennictwa aż do czasów autorowi współczesnych. Gesner, będąc świadomy ogromu pracy, jakiego będzie wymagało to dzieło, ufał jednocześnie, że pozwoli ono na uratowanie od zapomnienia wielu informacji o dawnych autorach i ich pismach. Szwajcarski badacz odwiedzał liczne biblioteki, kontaktował się z drukarzami, odnotowywał dane o pracach zawartych w innych dziełach, jak również czerpał wiedzę ze swoich szerokich kontaktów z ówczesnymi uczonymi. Ostatecznie *Bibliotheca* zawiera informacje o ok. 15 000 pozycji (będących dziełami ok. 3000 autorów) w porządku alfabetycznym, według imion autorów. Gesner, opisując wiele dzieł z autopsji, starał się przy każdym z nich dodawać nie tylko dane bibliograficzne, ale także krótkie informacje o ich treści, cytaty.

Bibliotheca jako pierwsza na świecie bibliografia odnotowała wydanie *De revolutionibus*, sygnalizując najważniejszy element zawarty w książce, czyli nową teorię budowy wszechświata, która w późniejszej recepcji Kopernika była często pomijana na rzecz jego obliczeń astronomicznych. Gesner zapisał przy tej pozycji, iż Mikołaj Kopernik z Torunia, kanonik warmiński, w swym dziele twierdził, że Ziemia obraca się wokół nieruchomego nieba.

Egzemplarz ossoliński był niegdyś częścią kolekcji Seminarium Arcybiskupiego w Pradze, po czym trafił do zbiorów Józefa Maksymiliana Ossolińskiego (1748–1826).

KS

BIBLIOTHECA
Vniuersalis, siue Catalogus omni
TIGVRI APVD CHRISTOPHORVM
M. D. XLV.
27673

4 Mikołaj Kopernik, mąż sławetny

ALEKSANDER SCULTETI (OK. 1485–1564)

Chronographia Sive Annales Omnivm Fere Regvm, Principum, & Potentatuum, ab orbe co[n]dito, vsq[ue] ad hunc annu[m] Domini. M. D. XLV...
Romae: in Platea Parionis (D. Hieronyma de Cartulariis excudebat), 1546 (X 1545).
[34], 166, [1] k. ; 2°.
E. XXVII, 318; Kat. ZNiO XVI, 2244; PSB 36, 88–91

Prowieniencja: 1. PK, h. Śreniawa – superekslibris; *Pro illustri & Mag[nifi]co D[omino] Petro Palatino Cracouien[si]* – rps; 2. [Józef Maksymilian Ossoliński] *6348* – rps; 3. [Ossolineum – Lwów] 15.202 – piecz.
Oprawa: skóra brązowa, tł. śl. i złoc., wiązania, XVI w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.F.4580

Wydanie *Chronographii* Aleksandra Scultetiego (ok. 1485–1564), chronologicznego zestawienia wydarzeń historycznych ze spisem najważniejszych postaci kształtujących dany okres.

Autor dzieła od 1519 r. był kanonikiem w kapitule katedralnej warmińskiej, gdzie miał okazję współpracować z Mikołajem Kopernikiem. W 1540 r. wyjechał do Rzymu, gdzie pod protekcją kardynała Alessandra Farnese (1520–1589) pracował nad *Chronographią*, gotową już przed 6 grudnia 1545 r. Dzieło zawierało tabele zestawiające aktualnie panujących władców świata z bieżącymi wydarzeniami. Kronika rozpoczynająca się od biblijnego stworzenia Adama została doprowadzona do przedziału lat 1548–1551. Autor pozostawił jednak dla potencjalnych odbiorców 9 wolnych rubryk, gdzie można było dopisać kolejne wydarzenia i władców, aż do przedziału lat 1636–1641. Jedną z części opracowanych przez Scultetiego tabeli była kategoria sławnych ludzi (*Clari viri*), gdzie autor umieszczał znane osoby poszczególnych okresów. W przedziale lat 1536–1541 m.in. obok Tomasza Morusa (1478–1535) wymieniony został Mikołaj Kopernik: *Nicolaus Copernicus canonicus Varmiensis, astrologus*.

Ossoliński egzemplarz należał do marszałka wielkiego koronnego i wojewody krakowskiego Piotra Kmity (1477–1553).

KS

CHRONOGRAPHIA
SIVE ANNALES
AVTORE ALEXAN-
DRO SCVLTETO PRV-
Cum priuilegio S. D. N. Papæ, & Cæsareæ
Maiestatis ad decennium.
Romæ in Platea Parionis. M. D. XLVI.
15.292
M D XLV

5 Pierwsze reakcje świata nauki na nową teorię astronomiczną

GEMMA FRISIUS (1508–1555)

Gemmae Frisii Medici Et Mathematici, De Radio Astronomico & Geometrico liber…
Antuerpiae: apud Greg. Bontiu[m], (imprimebat Aegidius Diesthemius); Louanii: apud Petrum Phalesium, (X 1545).
59, [5] k. : il. drzewor. ; 4º.
Adams G 390; Bieńkowska 1972, 22; Goldstein 1987; Omodeo 2014, 125–126; PSB 13, 129; Tredwell, Barker 2004, 146

Proweniencja: 1. *Dortous Demairan 1727* – rps; *496.c.* – rps; 2. [Michał Wielhorski (ok. 1731–1814)]; 3. *Ex Bibliotheca JM Stanislai a Wronow Wronowski CR Trib. 1ae Inst. Leopol. Consiliarii* – ekslibris; *W. O. 4903* – rps; *Dar Wron. 148 spis* – rps; *Wronowski* – rps, poszczególne litery nazwiska na kolejnych kartach; 3. [Ossolineum – Lwów] 27.185 – piecz.
Oprawa: skóra brązowa, tł. śl. i złoc., XVI w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.Qu.11687

Pierwsze wydanie książki *De radio astronomico et geometrico* z 1545 r. autorstwa Gemmy Frisiusa, holenderskiego lekarza i matematyka, profesora na uniwersytecie w Leuven. Frisius, utrzymujący kontakty m.in. z Janem Dantyszkiem (1485–1548), był jednym z pierwszych uczonych, którzy opowiedzieli się za nową teorią astronomiczną, a jego stosunek do niej jest przykładem ewolucji postrzegania idei Kopernika w nauce. Znając teorię kopernikańską jeszcze przed publikacją *De revolutionibus*, Frisius pisał do Dantyszka w 1541 r., że nie jest dla niego ważne, iż Kopernik twierdzi, że ziemia się rusza bądź jest nieruchoma, o ile jego wyliczenia są dokładne. Cztery lata później, w *De radio astronomico et geometrico*, w którym przedstawiał matematyczne metody dokonywania pomiarów z użyciem udoskonalanych przez niego przyrządów, ostrożnie wypowiadał się na temat astronomicznych nowinek, chwaląc jednocześnie zaawansowanie ówczesnej astronomii, krytykując Ptolemeusza oraz cytując Kopernika w rozdziale o odległościach gwiazd. Dziesięć lat później w przedmowie do *Ephemerides* Jana Stadiusa już wyraźnie zdeklarował się jako zwolennik heliocentryzmu, ponieważ system ten lepiej tłumaczył przyczyny zjawisk niebieskich.

Ossoliński egzemplarz *De radio astronomico et geometrico* należał niegdyś do fizyka i matematyka Jeana-Jacques'a d'Ortous de Mairana (1678–1771), który zgromadził bibliotekę prywatną liczącą ponad 3000 dzieł. Po jego śmierci na aukcji w 1771 r. zakupił ją Michał Wielhorski (ok. 1731–1814) i przewiózł do Horochowa na Wołyniu, a w 1785 r. do Lwowa. Kolekcja Wielhorskiego została rozsprzedana na rynku antykwarycznym. Ossoliński egzemplarz znalazł się w księgozbiorze Stanisława Wronowskiego (1733–1839), lwowskiego mecenasa sztuki i kolekcjonera, który zapisał testamentem swoją bibliotekę Zakładowi Narodowemu im. Ossolińskich we Lwowie.

AFC, KS

GEMMAE FRISII
MEDICI ET MATHEMATICI,
De Radio Astronomico & Geometrico liber. In quo
multa quæ ad Geographiã, Opticam, Geometriam
& Astronomiam vtiliss. sunt, demonstrantur.
Illustriss. Comiti de Feria dicatus.

Titanis radios firmato lumine perfert
(Symbolum habes cuius) fulua Tonantis auis,
Tu comes, est Aquilæ cui par cum lumine pectus,
Ingenij radios hoc acuas Radio,
Hoc Radio terras, cœlum, cœliq; micanteis
Cognosces radios, sydereasq; faces.

CVM PRIVILEGIO AD SEXENNIVM.

Antuerpiæ apud Greg. Bontiũ sub scuto Basilieñ.
& Louanii apud Petrum Phalesium.

6 Tablice pruskie Erazma Reinholda

ERASMUS REINHOLD (1511–1553)

Prvtenicae Tabvlae Coelestivm Motvvm...
Tvbingæ: Apvd Vidvam Vlrici Morhardi, 1562.
[8], 68, 13, [1 cz.], 143, [1 cz.] k., [3] k. tabl. złoż. ; 4°.
E. 26, 197; Kat. ZNiO XVI, 2039; Kirschner, Kühne 2015, 14–16

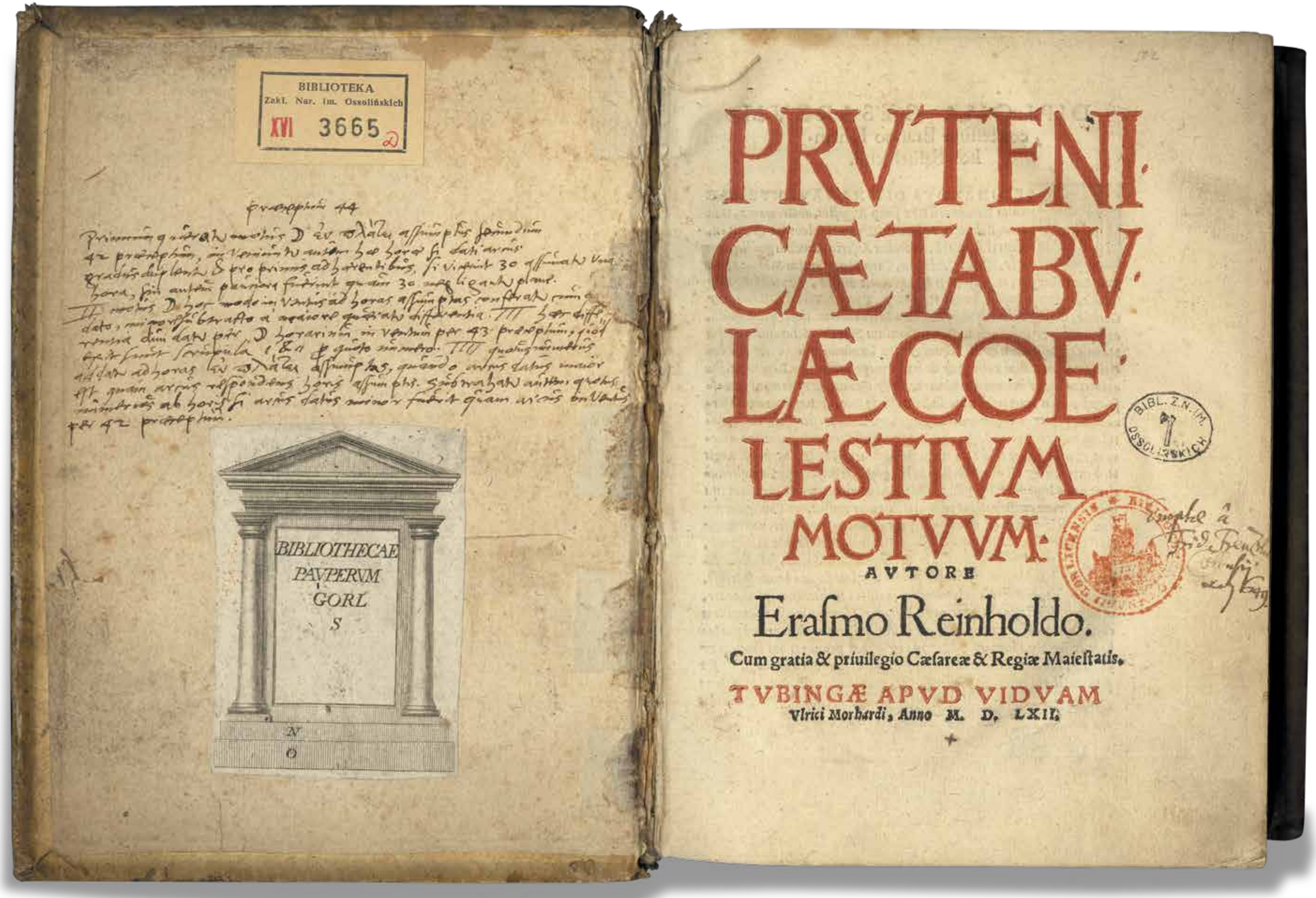

Proweniencja: 1. *Emptus â Frid. Frenz. ... Olkusij A. 1649* – rps; 2. Bibliothecae Pavperum Gorl S – ekslibris; Bibliotheca Gymnasii Gorlicensis – piecz.
Oprawa: tektura, skóra biała, tł. śl., XVI w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.Qu.13687

Drugie wydanie tablic astronomicznych, zwanych pruskimi (*prutenicae*) przez wzgląd na patronat księcia pruskiego Albrechta Hohenzollerna, który sfinansował druk tego dzieła, opracowane przez Erazma Reinholda (1511–1553), niemieckiego matematyka i astronoma. Reinhold, który nazywał toruńskiego astronoma „drugim Ptolemeuszem", a w swoich zbiorach posiadał wydanie *De revolutionibus orbium coelestium* z mnóstwem odręcznych notatek, w swej pracy nad tablicami opierał się na obserwacjach i metodach obliczania pozycji ciał niebieskich opisywanych przez Kopernika. Nie odnosił się jednak do teorii heliocentrycznej. Niemniej *Tabulae prutenicae* przyczyniły się do rozpowszechnienia obserwacji i metod Kopernika w świecie naukowym. Dzięki dokładności obliczeń od czasu pierwszej publikacji dzieła opracowane przez Reinholda tablice były wykorzystywane do obliczania pozycji Słońca, Księżyca i planet względem gwiazd stałych. Zastąpiły tym samym funkcjonujące od XIII w. tablice alfonsyńskie. Na przełomie lat 70. i 80. XVI w. były wykorzystywane przez Christopha Claviusa (1538–1612) przy reformie kalendarza zainicjowanej przez papieża Grzegorza XIII, przyczyniając się do popularyzacji imienia Kopernika jako wielkiego uczonego. Tablice Reinholda funkcjonowały aż do czasu opracowania przez Johannesa Keplera (1571–1630) tablic rudolfińskich w 1627 r.

KS

BIBLIOTEKA
Zakł. Nar. im. Ossolińskich
XVI 3665
BIBLIOTHECAE
PAVPERVM
GORL
S
PRVTENICÆ TABVLÆ COELESTIVM MOTVVM.
AVTORE
Erasmo Reinholdo.
Cum gratia & priuilegio Cæsareæ & Regiæ Maiestatis.
TVBINGÆ APVD VIDVAM
Vlrici Morhardi, Anno M. D. LXII.
BIBL. Z. N. IM. OSSOLIŃSKICH

7 W kręgu wittenberskiej interpretacji teorii heliocentrycznej: Filip Melanchton i Kopernik

PHILIPP MELANCHTHON (1497–1560)

Initia Doctrinae Physicae, Dictata In Academia Vuitebergensi...
Franc.: Apud Chr. Egen., (III 1550).
[8], 193, [6] k. ; 8°.
Kempfi 1980, 202–203; Kokowski 2009, 89, 138, 348; Wardęska 1974, 46–49; Pozzo 1998, 279–284; Westman 1975

Proweniencja: 1. *Godin 1730* – rps; 2. *Dortous Demairan 1752* – rps; 3. [Michał Wielhorski (ok. 1731–1814)]; 4. [Wincenty Kraiński (?–1831)]; 5. [Józef Kraiński (1781–1838)]; 6. [Ossolineum – Lwów] 40.513 – piecz.
Oprawa: pergamin, XVI w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.O.8629

Drugie wydanie *Initia doctrinae physicae* autorstwa Filipa Melanchtona, współtwórcy reformacji i profesora Uniwersytetu w Wittenberdze. Dzieło, wydane po raz pierwszy w 1549 r., było podręcznikiem mającym przybliżać zagadnienia z zakresu filozofii. Melanchton podzielił *Initia doctrinae physicae* na trzy księgi, gdzie odpowiadał na pytania z pogranicza teologii, filozofii i astronomii. W swojej pracy opierał się głównie na poglądach reprezentowanych przez Arystotelesa i innych starożytnych autorów, dodając argumenty teologiczne.

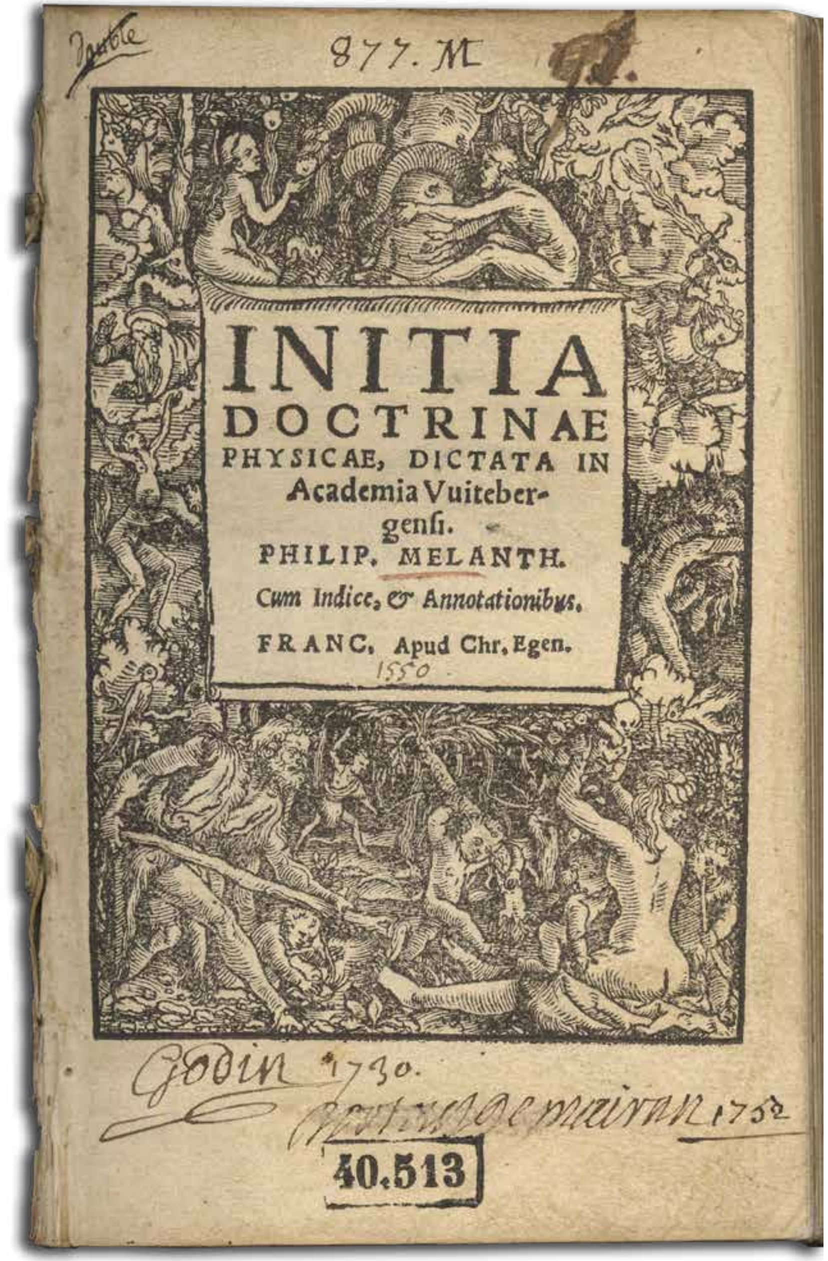
Melanchton działał na Uniwersytecie Wittenberskim, gdzie teoria heliocentryczna budziła wyjątkowo duże zainteresowanie. Szereg prac powstałych po 1543 r. nawiązujących do dzieła Kopernika, autorstwa m.in. Erazma Reinholda, Filipa Melanchtona, Georga Retyka, Kaspra Peucera, współcześnie określa się niekiedy mianem wittenberskiej interpretacji Kopernika.

Melanchton, który znał teorię heliocentryczną jeszcze przed opublikowaniem *De revolutionibus*, uznał system Kopernika za „niedorzeczność", pisząc w liście z 15 października 1541 r. do Burkharda Mithobiusa: „Niektórzy mają za nie lada wyczyn strojenie takich niedorzeczności jak ów sarmacki astronom, który porusza Ziemię i zatrzymuje Słońce. Zaiste mądrzy władcy winni by powściągnąć nieokiełzane umysły". W *Initio doctrinae physicae* ponownie kwestionował teorię heliocentryczną Mikołaja Kopernika, stawiając autorytet Biblii nad niepewne poszukiwania naukowe. Niecały rok po ukazaniu się pierwszego wydania, w 1550 r. we Frankfurcie nad Menem opublikowano drugą

edycję dzieła zawierającą szereg uzupełnień autora oraz indeks. Melanchton złagodził tam swoje stanowisko w kwestii teorii heliocentrycznej, dopuszczając ją jako model teoretyczny. *Initia doctrinae physicae* doczekały się wielu wznowień jeszcze w samym XVI w., stając się jednym z szeroko wykorzystywanych podręczników na protestanckich uczelniach epoki nowożytnej.

Ossoliński egzemplarz pochodzi z kolekcji francuskiego astronoma Jeana Godin (1704–1760); następnie trafił do zbiorów Jeana-Jacques'a d'Ortous de Mairana (1678–1771), fizyka i matematyka. Po śmierci uczonego jego bibliotekę zakupił w całości na aukcji Michał Wielhorski (ok. 1731–1814), który częściowo rozsprzedał swój księgozbiór. Wolumin ten zasilił zbiory Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie po śmierci Józefa Kraińskiego (1781–1838), który odziedziczył księgozbiór po swoim bracie Wincentym Kraińskim.

KS

877. M

INITIA DOCTRINAE PHYSICAE, DICTATA IN Academia Vuitebergensi.

PHILIP. MELANTH.

Cum Indice, & Annotationibus.

FRANC. Apud Chr. Egen.

1550

Godin 1730.

40.513

8 Kompendium astronomiczne Kaspra Peucera

KASPAR PEUCER (1525–1602)

Elementa Doctrinae De Circvlis Coelestibvs Et Primo Motv, Recognita Et Correcta…
Vitebergae: Excvdebat Iohannes Crato, 1569.
[8] k., 304 s., [8] k. tabl. złoż. : il. drzewor. ; 8°.
Christianson 1973, 7; Kokowski 2009, 138–139; PSB 1, 76; Wardęska 1975, 50; Westman 1975

Proweniencja: 1. I.V.B. 1572 – superekslibris; 2. *M. Valeriani Alembek Philo. Doctoris A[nn]o 1640 mpp* – rps; 3. [Ossolineum – Lwów] 44448 – piecz.
Oprawa: deska, skóra biała, tł. śl., plakieta, niekompletne klamry, XVI w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.O.48

Wydanie kompendium astronomicznego Kaspra Peucera (1525–1602) drukowane w Wittenberdze w 1569 r. i opatrzone wieloma drzeworytowymi ilustracjami, w tym ruchomymi.

Peucer po studiach u Melanchtona, Retyka i Reinholda przejął po tym ostatnim stanowisko profesora astronomii i ożenił się z Magdaleną, córką Melanchtona. Uważany jest za najważniejszego ucznia Melanchtona, który przyczynił się do utrwalenia wittenberskiej interpretacji teorii heliocentrycznej na uniwersytetach niemieckich.

W *Elementa doctrinae*, swoim najważniejszym dziele astronomicznym, Peucer ocenił Kopernika jako „najwybitniejszego astronoma po Ptolemeuszu” (jego uczniowie jako jedni z pierwszych w Europie studiowali jego prace), ale odrzucił jego hipotezy naukowe, twierdząc, że „Biblia dowodzi, a dowody przyrodnicze potwierdzają, że Ziemia nie porusza się”. Podobnie jak inni ówcześni uczeni wittenberscy, mimo pragmatycznego wykorzystywania obserwacji i obliczeń Kopernika, odrzucał heliocentryzm, posiłkując się przy tym argumentami teologicznymi.

Ossoliński egzemplarz należał niegdyś do Waleriana Alembeka (?–1676), lwowskiego aptekarza i bibliofila.

AFC, KS

ELEMEN-
TA DOCTRINAE DE
CIRCVLIS COELESTIBVS,
ET PRIMO MOTV, RE-
COGNITA ET COR-
RECTA.
AVTORE CASPARO
Peucero.
VVITEBERGAE
EXCVDEBAT IOHANNES
CRATO.
ANNO M. D. LXIX.
47448

9 Drugie wydanie *De revolutionibus* i *Narratio prima* Georga Retyka

MIKOŁAJ KOPERNIK (1473–1543)

Nicolai Copernici Torinensis De Revolvtionibvs orbium coelestium Libri VI... – Item De Libris Revolutionum Nicolai Copernici Narratio prima, per M. Georgium Ioachimum Rheticum...
Basileae: ex Officina Henricpetrina, (IX 1566).
[6], 213, [1] k. : il. drzewor. ; 2°.
Gingerich 2002, XV–XVI, XXIV, 178; E. 20, 76; Kat. ZNiO XVI, 1326a

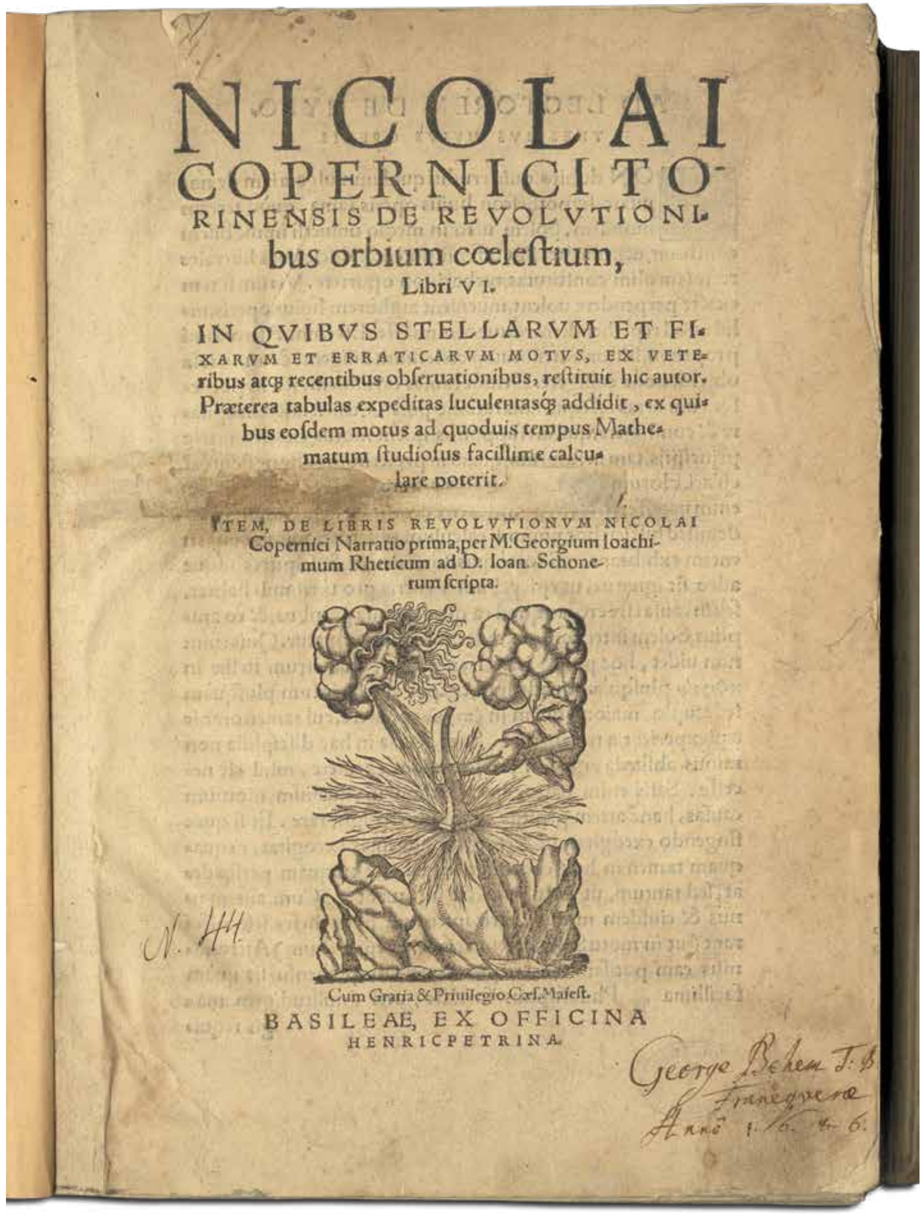
Proweniencja: 1. *George Behem T. B. Franequerae Anno 1686* – rps; 2. *Walenty Skorochod Maiewski Deputowany na Seym z M. S. W. Członek Towarzystwa Krol. Warsz. Przyiaciół Nauk, nabyte po JWm s. p. Jowinie Bystrzyckim Biskupie Astronomie Nayas. Stanisława Augusta króla Polskiego etc. Dzieła Mikołaja Kopernika* – rps; 3. Zygmunt Czarnecki – ekslibris; 4. Biblioteka Fundacyi W. Hr. Baworowskiego – piecz.
Oprawa: tektura, półskórek, XIX w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.F.4095

Drugie wydanie *De revolutionibus orbium coelestium* Mikołaja Kopernika z 1566 r. ze współwydaną *Narratio prima* (pol. Relacja pierwsza) Georga Retyka.

Ponad 20 lat po publikacji *De revolutionibus* w Norymberdze w bazylejskiej drukarni Heinricha Petriego wydano jego przedruk z nieznacznymi zmianami w obrębie typografii. Po tekście głównym dodatkowo dołączono także *Narratio prima* autorstwa ucznia i przyjaciela Kopernika, Georga Retyka, streszczenie dzieła toruńskiego astronoma, wydane po raz pierwszy jako osobny druk w Gdańsku w 1540 r. Pozytywne przyjęcie, z jakim się wówczas spotkało, zdecydowało o wydaniu *De revolutionibus* w 1543 r. Druga edycja zawierała ponadto spis rozdziałów oraz rekomendację Erazma Reinholda. Egzemplarze drugiego wydania *De revolutionibus* cieszyły się szczególnym zainteresowaniem na południu Europy oraz w Anglii.

Ossoliński egzemplarz pod koniec XVII w. znajdował się w zbiorach bliżej nieznanego George'a Behema z Holandii. Wolumin ten trafił następnie do zbiorów biskupa i astronoma króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, Jowina Bystrzyckiego (1737–1821). Od niego książkę odkupił historyk i językoznawca Walenty Skorochód Majewski (1764–1835). Przed drugą wojną światową druk należał do lwowskiej Biblioteki Baworowskich, skąd trafił do Ossolineum.

KS

NICOLAI COPERNICI TORINENSIS DE REVOLVTIONIbus orbium cœlestium, Libri VI.

IN QVIBVS STELLARVM ET FIXARVM ET ERRATICARVM MOTVS, EX VETEribus atq; recentibus obseruationibus, restituit hic autor. Præterea tabulas expeditas luculentasq; addidit, ex quibus eosdem motus ad quoduis tempus Mathematum studiosus facillime calculare poterit.

ITEM, DE LIBRIS REVOLVTIONVM NICOLAI Copernici Narratio prima, per M. Georgium Ioachimum Rheticum ad D. Ioan. Schonerum scripta.

Cum Gratia & Priuilegio Cæs. Maiest.

BASILEAE, EX OFFICINA HENRICPETRINA.

N. 44

George Behem J. S. Franeqveræ Anno 1. 6. 4. 6.

10

Kopernik i Luter

MARTIN LUTHER (1483–1546)

Colloqvia Oder Tischreden Doktor Mart. Luthers...
Gedruckt zu Franckfurt am Mayn: durch Thomas Rebarts Seligen Erben, 1571.
[14], 442, [27] k. : il. drzewor. ; 2°.
Kokowski 2009, 89, 349; Paprocki 2013; Wardęska 1975, 38–42

Proweniencja: brak.
Oprawa: deska, skóra biała, tł. śl., metalowe klamry, XVI w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.F.13686

Edycja *Tischreden*, zbioru wypowiedzi Marcina Lutra z lat 1531–1546, drukowana we Frankfurcie nad Menem w 1571 r. Uczeń Lutra, Johann Aurifaber, wydał po raz pierwszy zbiór wypowiedzi swego mistrza w 1566 r. *Tischreden*, czyli *Rozmowy przy stole* zawierają wypowiedzi ojca reformacji z lat 30. i 40. XVI w. wygłaszane w trakcie wielu nieformalnych okazji, przede wszystkim w jego domu, przy tytułowym stole jadalnianym. Zebrane teksty dotyczą nie tylko kwestii religijnych, ale zawierają również wiele wypowiedzi Lutra odnoszących się do bieżących wydarzeń, stanowiąc tym samym cenne źródło do badań kultury pierwszej połowy XVI stulecia. Jest wśród nich wypowiedź z 1539 r. na temat Mikołaja Kopernika: „Wspominano mi o nowym astrologu, który chciał dowieść, że Ziemia się porusza i krąży wokoło, nie zaś firmament albo niebo, Słońce i Księżyc, zupełnie tak jakby ktoś siedział na wozie albo na statku ruchomym i myślał, że siedzi nieruchomo i odpoczywa, a ziemia i drzewa idą i poruszają się. Ale tak to teraz jest. Kto chce być mądry, ten musi sobie coś swojego wymyślić i najlepsze musi być to, co zrobił. Ten głupiec chce wywrócić do góry nogami całą sztukę astronomii. Ale, jak mówi nam Pismo Święte, Jozue kazał zatrzymać się Słońcu, a nie Ziemi”.

Wydanie z 1571 r. opatrzono drzeworytowym przedstawieniem Marcina Lutra przy jadalnianym stole, otoczonego wsłuchanymi w jego słowa uczniami.

AFC, KS

COLLOQVIA
Oder
Tischreden Doctor Mart. Luthers / So er in vielen
Jaren / gegen Gelärten Leuten / auch frembden Gesten / und
seinen Tischgesellen geführet / Nach den Häuptstücken unserer
Christlichen Lehre / zusammen getragen. Und jetzt
Auffs newe in ein richtige Ordnung gebracht / Und nach
den geschriebenen Tischreden Doct. Mart. Luth.
Corrigieret.
Johan. am 6.
Samlet die ubrigen Brocken / Auff das nichts umbkomme.
Gedruckt zu Franckfurt am Mayn / durch Tho-
mas Rebarts Seligen Erben / Anno
M. D. LXXI.

11 Poemat kosmologiczny i argumenty przeciwko heliocentryzmowi

GUILLAUME DE SALUSTE DU BARTAS (1544–1590)

La Sepmaine Ov Creation Dv Monde...
[Genève]: Pour la vefue de Iean Durant, [*post* 6 IV] 1588.
[12] k., 623, [1 cz.] s. : il. drzewor. ; 12°.
Bieńkowska 1972, 22–23; Gruda 1972, 29; Heller 1996, 8–9;
Kokowski 2009, 87, 343

Proweniencja: 1. *Sustine & Abstine* – rps; 2. Ex Libris H. Lubomirski – ekslibris; Ordyna. Przewor. – piecz.; 3. [Ossolineum – Lwów] 66.491 – piecz.
Oprawa: tektura, pergamin, XVI w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.O.8405

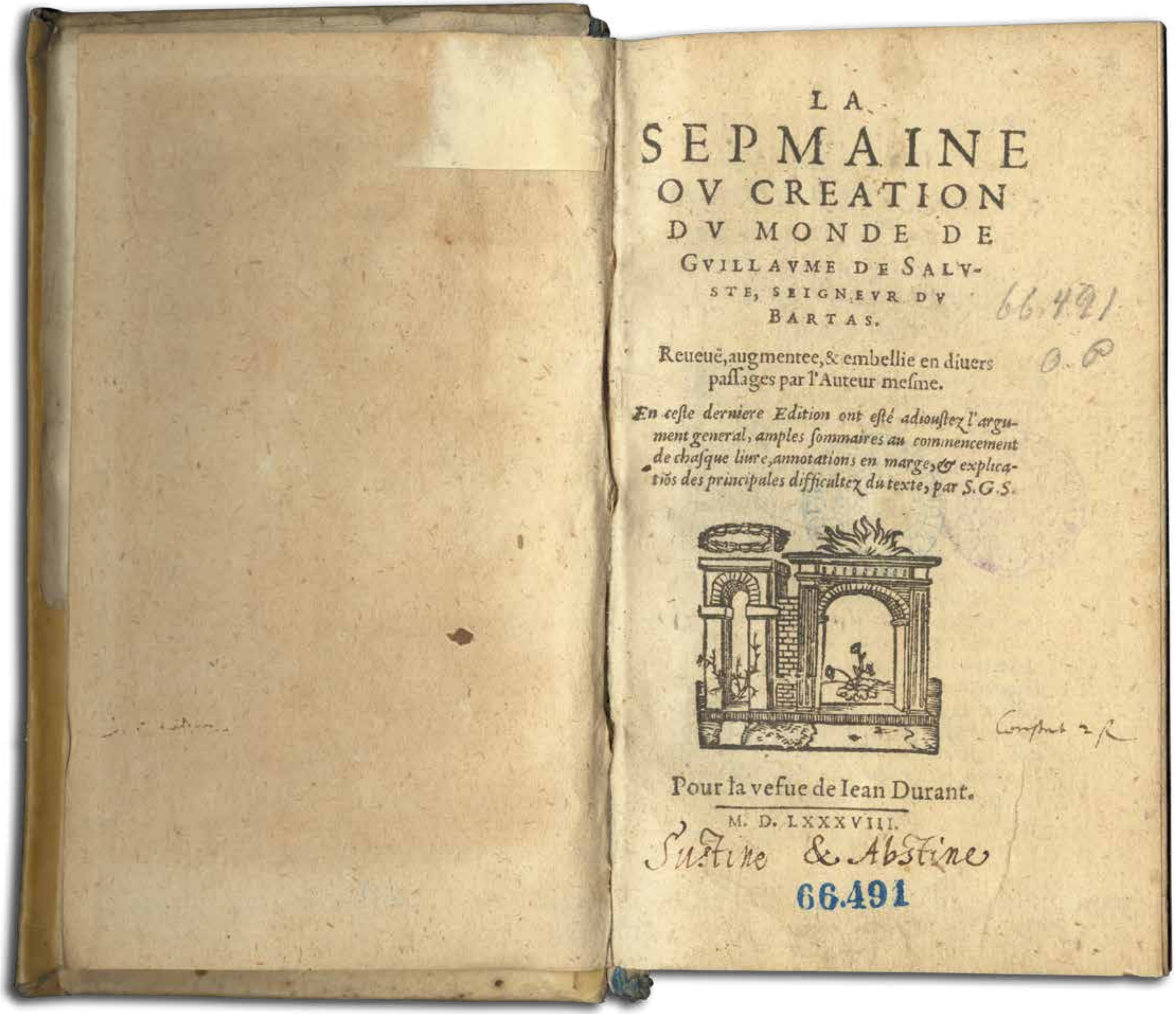
Niezwykle popularny w XVI–XVII w. poemat kosmologiczny w siedmiu pieśniach autorstwa Guillaume'a du Bartasa wydany w Genewie w 1588 r.

Guillaume du Bartas, dostojnik i dyplomata na dworze króla Francji Henryka IV, był znany jako utalentowany poeta i autor takich utworów jak *La Judith* (*Judyta*), *Uranie* (*Urania*), *Le Triomphe de la foi* (*Triumf wiary*). Największą popularność zyskał jednak jego poemat *La Sepmaine ou Création du Monde* (*Tydzień albo stworzenie świata*) wydany po raz pierwszy w 1578 r. Zawierał on siedem pieśni opisujących siedem dni biblijnego stworzenia świata. W czwartej pieśni autor jednoznacznie opowiedział się za geocentryzmem, wyśmiewając równocześnie poglądy Mikołaja Kopernika: „Owi klerkowie sądzą (jakże to niedorzeczny żart!), że ani niebiosa, ani gwiazdy nie obracają się w ogóle i nie wirują wokół wielkiej i okrągłej kuli ziemskiej. Ziemia, ten nasz masywny glob, ma się obracać raz na dwadzieścia cztery godziny; a my podobni jesteśmy wychowanym na lądzie nowicjuszom, których wprowadzono na statek, by wyruszali w morze, i którzy – odbiwszy od brzegu – mniemają, że to statek stoi w miejscu, a ziemia się oddala... Strzała wystrzelona w górę nigdy nie spadnie na to samo miejsce, gdzie stoi ten, kto ją wystrzeli, podobnie jak na morzu kamień rzucony w górę ze statku nie spadnie na pokład, lecz przy sprzyjającym wietrze – spadnie w wodę za rufą... Albowiem szybki bieg, który na co dzień odbywa nasza Ziemia, musi być stokrotnie szybszy od skrzydeł ptaków, siły pocisków, prądu wiatrów. Wobec takich argumentów zbyteczne już zwalczanie racji Kopernika..." (Bieńkowska 1972: 23).

Poemat tłumaczony był na wiele języków i doczekał się licznych wydań w XVI oraz XVII w. Na argumenty przywoływane przez du Bartasa jeszcze przez dziesiątki lat będą powoływać się przeciwnicy systemu Kopernika.

Ossoliński egzemplarz pochodzi z księgozbioru Hieronima Pinocciego (1612–1676), włoskiego kupca, rajcy krakowskiego, królewskiego sekretarza i dyplomaty na dworze Jana Kazimierza.

KS

LA
SEPMAINE
OV CREATION
DV MONDE DE
GVILLAVME DE SALV-
STE, SEIGNEVR DV
BARTAS.
Reueuë, augmentee, & embellie en diuers
passages par l'Auteur mesme.
En ceste derniere Edition ont esté adioustez l'argument general, amples sommaires au commencement de chasque liure, annotations en marge, & explicatiõs des principales difficultez du texte, par S. G. S.
Pour la vesue de Iean Durant.
M. D. LXXXVIII.
Sustine & Abstine
66.491

12

Kosmos tychoński

PIERRE GASSENDI (1592–1655)

Institvtio Astronomica Iuxta Hypotheses tam Veterum quàm Copernici & Tychonis...
Hagae-Comitum: Apud Adrianum Vlacq, 1656.
[6] k., 328 s., [4] k. : il. drzewor., miedzior. ; 4°.
E. 17, 38; Brundell 1987, 5, 46; Kat. ZNiO XVII, 2135

Proweniencja: 1. *Dortous Demairan 1752* – rps; 2. [Michał Wielhorski (ok. 1731–1814)]; 3. Ex Bibliotheca JM Stanislai a Wronow Wronowski CR Trib. 1ae Inst. Leopol. Consiliarii – ekslibris, *Wronowski* – rps, poszczególne litery na kolejnych kartach; 4. Z Zbioru Alex. Kons. Batowskiego – ekslibris; 5. [Ossolineum – Lwów] 48 440 – piecz.
Oprawa: tektura, skóra brązowa, tł. złoc. na grzbiecie, obcięcia prószone na czerwono, XVII w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-7026

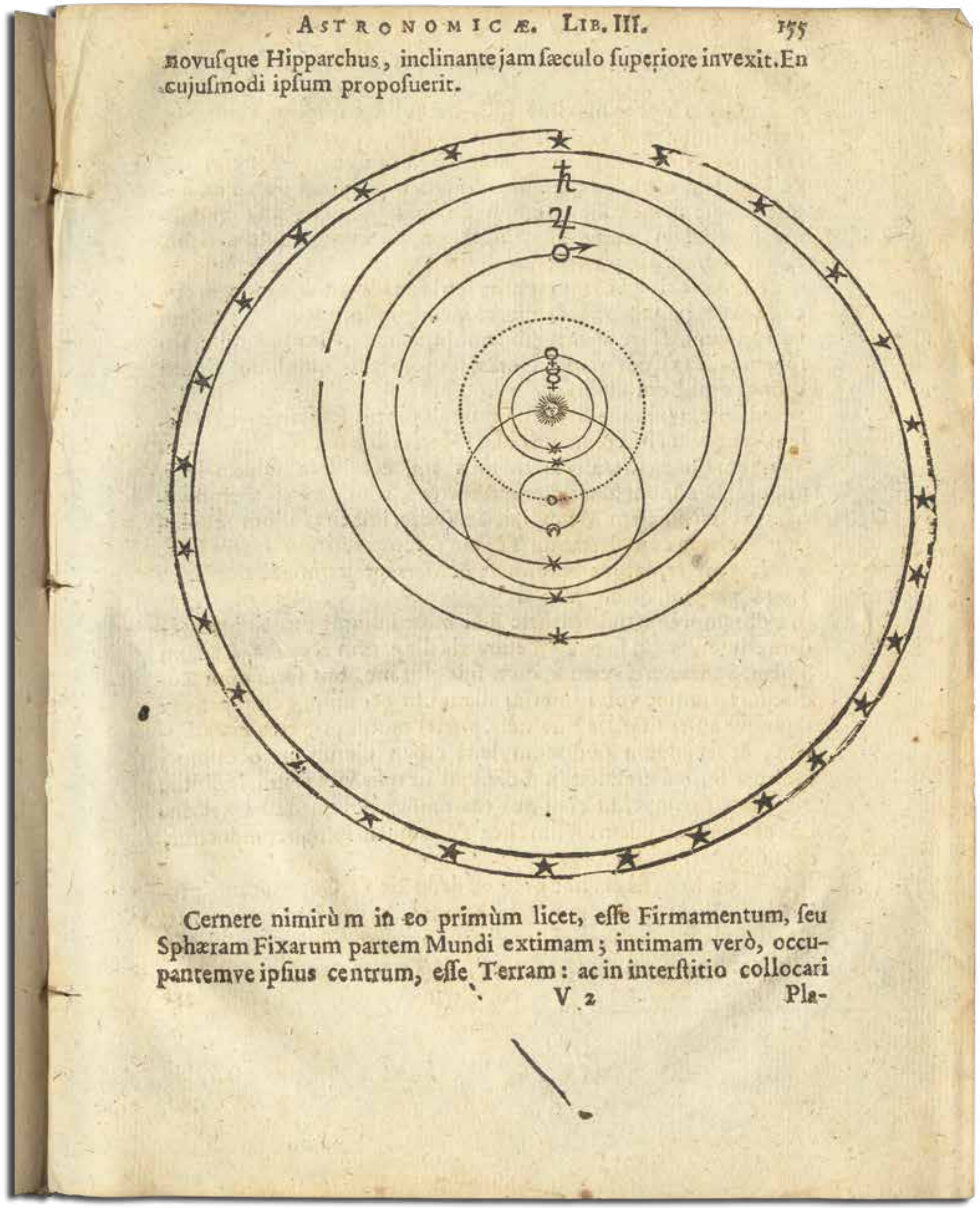

Model systemu tychońskiego łączącego elementy heliocentryzmu Kopernika i geocentryzmu Ptolemeusza w dziele *Institutio astronomica* Pierre'a Gassendiego. Duński astronom Tycho Brahe po raz pierwszy przedstawił własny model wszechświata w 1588 r. Na podstawie wieloletnich obserwacji gwiazd Brahe odrzucił teorię Kopernika i zaproponował system Układu Słonecznego, w którym w centrum pozostawała Ziemia, wokół niej krążyły Słońce i Księżyc, a wokół Słońca pozostałe planety: Merkury, Wenus, Mars, Jowisz i Saturn. System geo-heliocentryczny Brahego, który pozostawał zgodny z nauką Biblii, był szeroko akceptowany zwłaszcza w kręgach religijnych, np. wśród pisarzy jezuickich. Jego nieprawdziwość wykazały zasady dynamiki Izaaka Newtona; nie można było w nim sformułować spójnego fizycznego wyjaśnienia zjawisk astronomicznych.

Pierre Gassendi, francuski filozof, matematyk i astronom, autor biografii m.in. Kopernika i Brahego, opublikował w 1647 r. *Institutio astronomica*, jeden z pierwszych nowożytnych podręczników do astronomii, popularny zwłaszcza w krajach anglosaskich. W księdze trzeciej przedstawił konkurujące ze sobą modele Układu Słonecznego autorstwa Kopernika i Brahego.

Ossoliński egzemplarz był częścią kolekcji francuskiego fizyka i matematyka Jeana-Jacques'a d'Ortous de Mairana (1678–1771).

AFC, KS

ASTRONOMICÆ. LIB. III. 155

novuſque Hipparchus, inclinante jam ſæculo ſuperiore invexit. En cujuſmodi ipſum propoſuerit.

Cernere nimirùm in eo primùm licet, eſſe Firmamentum, ſeu Sphæram Fixarum partem Mundi extimam; intimam verò, occupantemve ipſius centrum, eſſe Terram: ac in interſtitio collocari

V 2 Pla-

13

Kepler i heliocentryzm

JOHANNES KEPLER (1571–1630)

Prodromus Dissertationvm Cosmographicarvm, continens Mysterivm Cosmographicvm De Admirabili Proportione Orbium cœlestium…
Francofvrti: Recusus Typis Erasmi Kempferi: sumptibus Godefridi Tampachii, 1621.
[4] k., 163 [tj. 159], [1 cz.], 50 s., [1 cz.] k., [5] k. tab. złoż. : il. drzewor, miedzior. ; 2°.
Barker, Goldstein 2001; Kirschner, Kühne 2015, 24; Krafft 1975, 116

JOHANNES KEPLER (1571–1630)

Ioannis Keppleri Harmonices Mvndi Libri V…
Lincii Austriae: Sumptibus Godofredi Tampachii…, Excudebat Ioannes Plancvs, 1619.
[4] k., 255, [1] cz. s. : il. miedzior. ; 2°.
Wilson 1994

Proweniencja: 1. *Dortous Demairan* – rps; 2. [Michał Wielhorski (ok. 1731–1814)]; 3. [Ossolineum – Lwów] 39.810 – piecz.
Oprawa: tektura, skóra brązowa, grzbiet i brzegi tł. złoc., obcięcia barwione na czerwono, XVII/XVIII w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-20196-20197

Drugie wydanie *Mysterium cosmographicum* oraz pierwodruk *Harmonice mundi* autorstwa Johannesa Keplera, niemieckiego astronoma, jednego z czołowych przedstawicieli nowożytnej rewolucji naukowej.

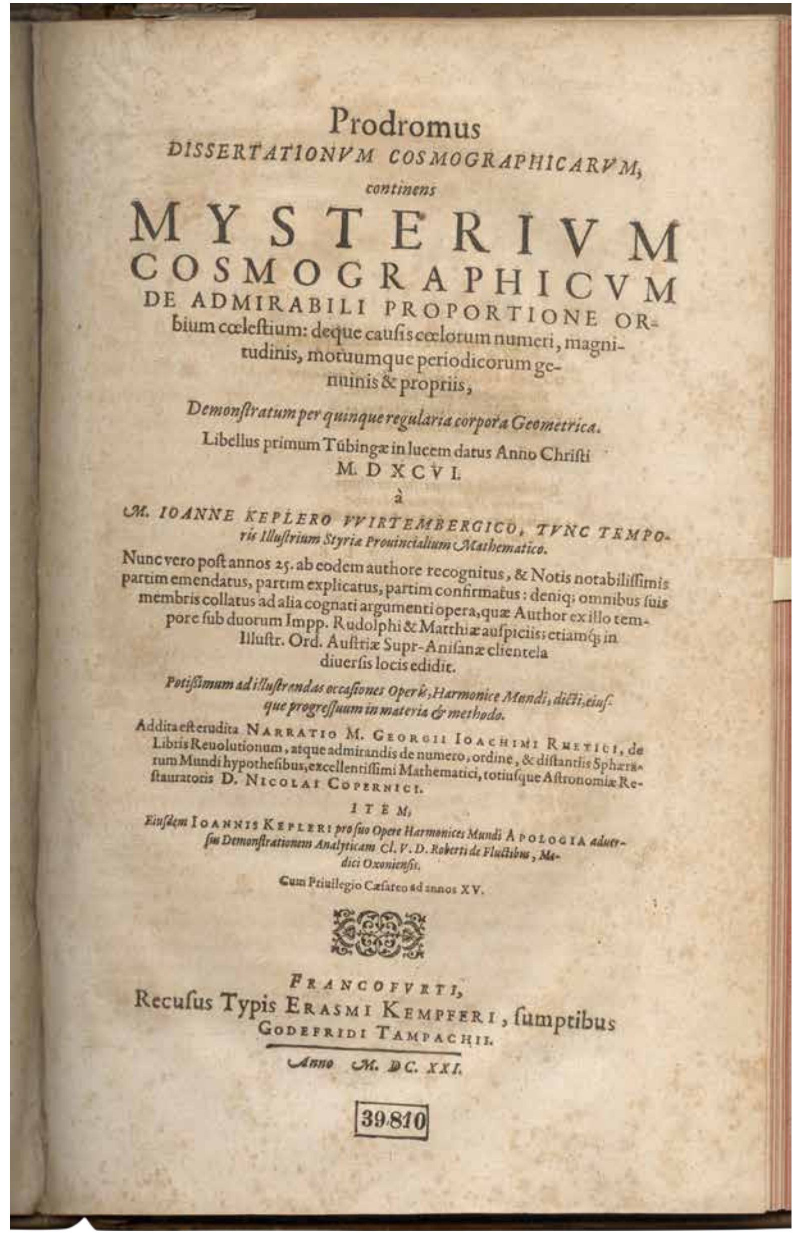
W trakcie studiów w Tybindze Kepler za pośrednictwem swojego mistrza Michaela Maestlina (1550–1631) stał się zwolennikiem teorii heliocentrycznej Mikołaja Kopernika. Owocem tego przekonania było pierwsze astronomiczne dzieło 25-letniego wówczas badacza pt. *Mysterium cosmographicum*, wydane po raz pierwszy w Tybindze w 1596 r. W pracy tej Kepler zaproponował heliocentryczny model Układu Słonecznego oparty na pięciu bryłach platońskich (tj. wielościanach foremnych). Według niemieckiego astronoma układ ten miał odzwierciedlać boski plan stworzenia poprzez geometrię. *Mysterium cosmographicum* jako druga po *De revolutionibus orbium coelestium* próba naukowego udowodnienia teorii heliocentrycznej stała się niezwykle istotną pracą w historii rewolucji kopernikańskiej, a głos Keplera w decydujący sposób zaważył na rzecz teorii Kopernika w sporze o heliocentryzm. W drugim wydaniu Kepler wprowadził wiele poprawek i uzupełnień będących owocem kolejnych 25 lat obserwacji i badań astronomicznych. Dodano tu również *Narratio prima* autorstwa ucznia Kopernika, Georga Retyka.

Hipotezę Kopernika udowadniały odkryte przez Keplera trzy prawa astronomiczne opisujące ruch planet wokół Słońca, czyli tzw. trzy prawa Keplera (nazwa pochodzi z przełomu XVIII i XIX w.; astronom określał je mianem harmonii niebieskich). Dwa pierwsze

prawa Keplera zostały opisane w wydanym 1609 r. w Pradze dziele *Astronomia nova Aitiologitis, seu Physica Coelestis tradita Commentariis de Motibus stellae Martis ex observationibus G.V. Tychnonis*; trzecie prawo Kepler zawarł w opublikowanym w 1619 r. w Linz dziele *Harmonices Mundi*.

W ossolińskim egzemplarzu drugie wydanie *Mysterium Cosmographicum* oprawiono w jednym woluminie z pierwodrukiem *Harmonices Mundi* na zlecenie byłego właściciela książki Jeana--Jacqes'a d'Ortous de Mairana.

KS

Prodromus
DISSERTATIONVM COSMOGRAPHICARVM,
continens
MYSTERIVM
COSMOGRAPHICVM
DE ADMIRABILI PROPORTIONE ORbium cœlestium: deque causis cœlorum numeri, magnitudinis, motuumque periodicorum genuinis & propriis,

Demonstratum per quinque regularia corpora Geometrica.

Libellus primum Tubingæ in lucem datus Anno Christi M. D XCVI.

à

M. IOANNE KEPLERO VVIRTEMBERGICO, TVNC TEMPOris Illustrium Styriæ Prouincialium Mathematico.

Nunc vero post annos 25. ab eodem authore recognitus, & Notis notabilissimis partim emendatus, partim explicatus, partim confirmatus: deniq; omnibus suis membris collatus ad alia cognati argumenti opera, quæ Author ex illo tempore sub duorum Impp. Rudolphi & Matthiæ auspiciis; etiamq; in Illustr. Ord. Austriæ Supr-Anisanæ clientela diuersis locis edidit.

Potissimum ad illustrendas occasiones Operis, Harmonice Mundi, dicti, eiusque progressuum in materia & methodo.

Addita est erudita NARRATIO M. GEORGII IOACHIMI RHETICI, de Libris Reuolutionum, atque admirandis de numero, ordine, & distantiis Sphærarum Mundi hypothesibus, excellentissimi Mathematici, totiusque Astronomiæ Restauratoris D. NICOLAI COPERNICI.

ITEM,

Eiusdem IOANNIS KEPLERI *pro suo Opere Harmonices Mundi* APOLOGIA *aduersus Demonstrationem Analyticam Cl. V. D. Roberti de Fluctibus, Medici Oxoniensis.*

Cum Priuilegio Cæsareo ad annos XV.

FRANCOFVRTI,
Recusus Typis ERASMI KEMPFERI, sumptibus
GODEFRIDI TAMPACHII.
Anno M. DC. XXI.

14 Kopernik w Encyklopedii Kontrreformacji

ANTONIO POSSEVINO (OK. 1534–1611)

Antonii Possevini Societatis Iesv Bibliotheca Selecta Qua agitur De Ratione Stvdiorvm...
Romae: ex Typographia Apostolica Vaticana, 1593.
[4] k., 664 s., [4] k., 321 s., [12] k. ; 2°.
E., 25, 104; Bieńkowski 1970; Bieńkowska 1972, 25; Kat. ZNiO XVI, 1927

Proweniencja: 1. IKD 1648 – superekslibris; 2. *Accessit ex dono RP Franc. Koźmiński p. t. Provincialis Collegio Cracoviensi Soc. Jesu ad s. Petrum 1760* – rps; 3. I.A. Załuski – piecz.; 4. [Ossolineum – Lwów] 34.419 – piecz.
Oprawa: deska, skóra biała, tł. śl., ślady po klamrach, obcięcia prószone na zielono-niebiesko, XVII w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.F.4513

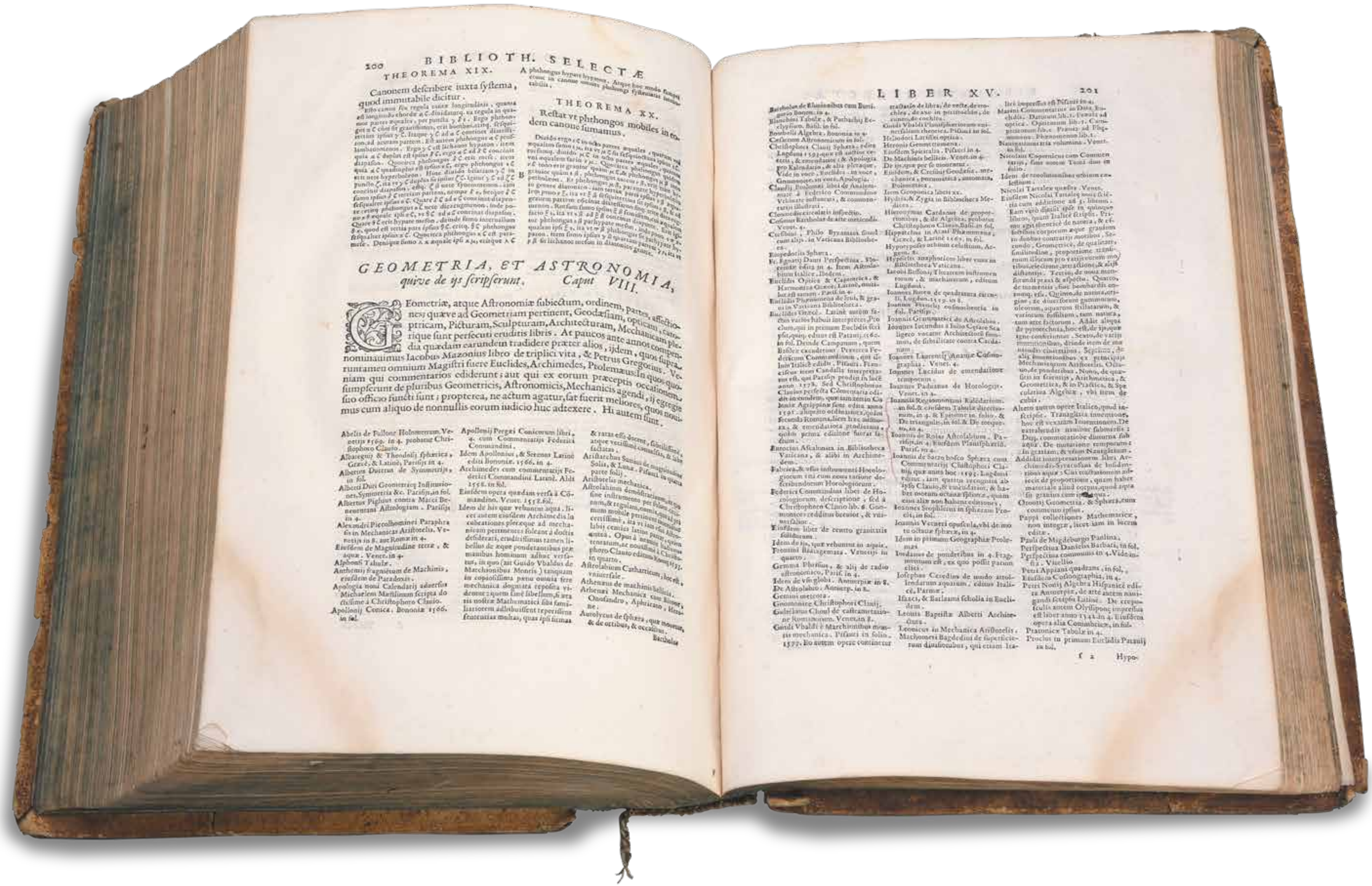

Pierwodruk dzieła *Bibliotheca selecta* nazywanego Encyklopedią Kontrreformacji autorstwa jezuity Antoniego Possevina, jednego z czołowych działaczy kontrreformacji i papieskiego legata.

Possevino uważał, że szkolnictwo jezuickie może przyczynić się do powszechnego powrotu do pobożności i w efekcie do ostatecznej klęski protestanckich „heretyków". Choć pierwsze kolegia jezuickie powstawały już od lat 40. XVI w., dopiero pod koniec tego stulecia zaczęto ujednolicać panujące tam zasady organizacyjne i programowe. Jednym z ważniejszych dzieł temu służących była *Bibliotheca selecta* będąca katalogiem lektur szkolnych przeznaczonych do wykorzystania w szkołach katolickich, m.in. tych prowadzonych przez zakon jezuitów w Europie, Azji i Ameryce Południowej. W wydanej w dwóch tomach *Bibliotheca selecta* Possevino pisał, że choć słowa ulatują, książki pozostają, a te właściwe mogą przynieść ludziom wiele korzyści. Wśród wybranych traktatów astronomicznych, które Possevino zalecał studiować, znalazło się także dzieło Kopernika, choć radził, by czytać je z komentarzem. Prawdopodobnie dzięki temu we wszystkich niemal księgozbiorach jezuickich znalazły się egzemplarze *De revolutionibus*.

Egzemplarz ze zbiorów Ossolineum należał do jezuickiego teologa Franciszka Koźmińskiego (1702–1768). Następnie trafił do zbiorów Józefa Andrzeja Załuskiego (1702–1774), biskupa kijowskiego i współtwórcy Biblioteki Załuskich.

KS

200 BIBLIOTH. SELECTÆ
THEOREMA XIX.
THEOREMA XX.
GEOMETRIA, ET ASTRONOMIA, quive de ijs scripserunt. Caput VIII.
LIBER XV. 201

15

Kopernik i metaforyczna interpretacja Biblii

WILLIAM GILBERT (1540–1603)

De Magnete, Magneticisqve Corporibvs, Et De Magno magnete tellure…
Londini: Excvdebat Petrvs Short, 1600.
[8] k., 240 s., [1] k. tabl. : il. drzewor. ; 2°.
Zilsel 1941, 6, 9

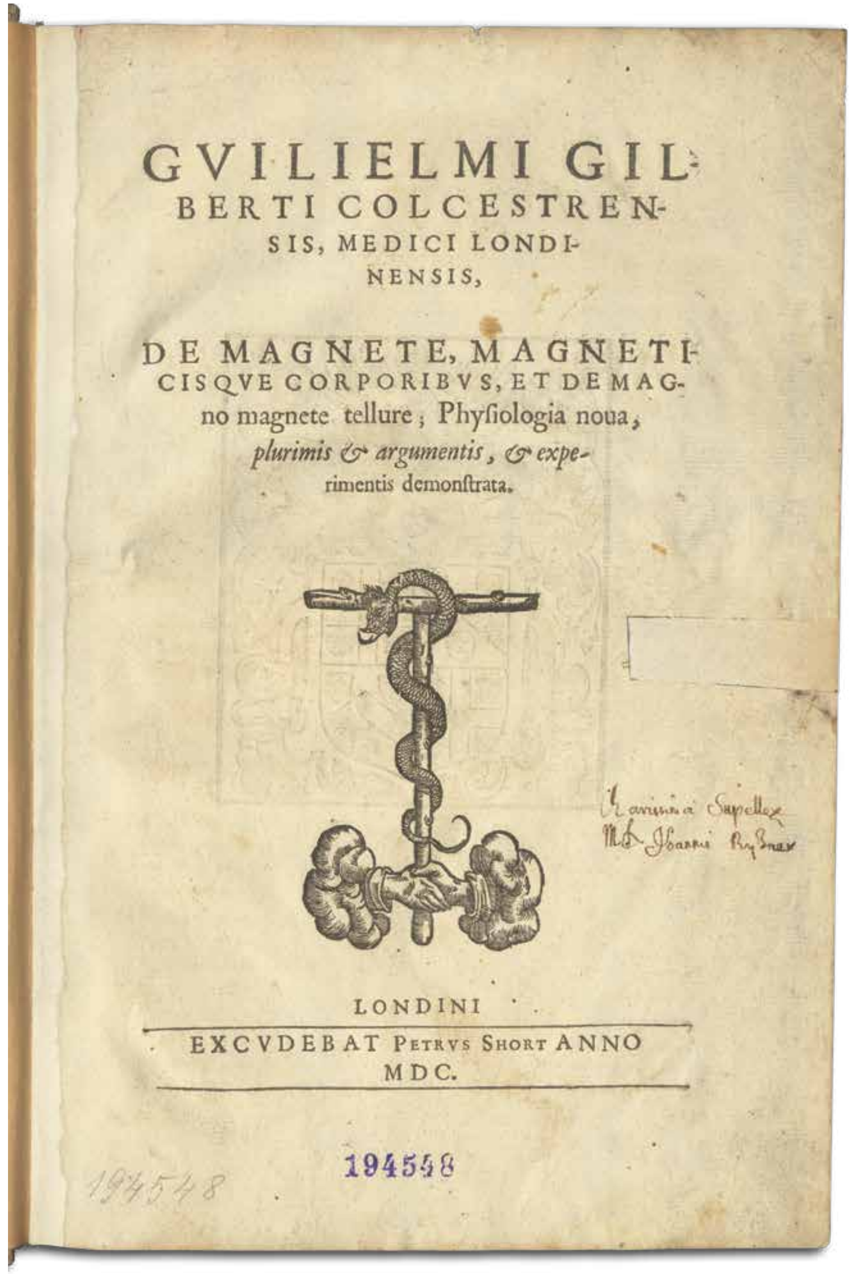
Proweniencja: 1. *Charissima Supellex M.D. Joannis Ryssner* – rps;
2. [Ossolineum – Lwów] 194548 – piecz.
Oprawa: tektura, półpłótno, papier marmurkowy, obcięcia prószone na czerwono-niebiesko, XX w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.F.13411

Pierwsze wydanie dzieła *De magnete* Williama Gilberta, w którym opisuje on zjawisko ziemskiego magnetyzmu. Gilbert, angielski naukowiec i medyk królowej Elżbiety I, udowadniał w tej pracy, że Ziemia sama w sobie jest silnie namagnesowana i właśnie dzięki temu igła kompasu wskazuje północ. Badania brytyjskiego uczonego wspierały tezy Mikołaja Kopernika o ruchu obrotowym Ziemi. Toruńskiego astronoma Gilbert uznawał za człowieka najbardziej godnego chwały wśród współczesnych badaczy oraz za „odnowiciela astronomii" (*astronomiae instaurator*). Dzieło opatrzone zostało przedmową stanowiącą ważną wypowiedź w sporze o heliocentryzm. Jej autor, astronom Edward Wright (1558?–1615), bronił heliocentryzmu zarówno na płaszczyźnie naukowej, jak i z perspektywy interpretacji Pisma Świętego. Jak pisał, łatwiej uznać, że mała Ziemia obraca się wokół własnej osi, niż zakładać, że to cały ogromny wszechświat kręci się wokół niej. Wright podkreślał, że celem Biblii nie było ścisłe określanie zjawisk fizycznych, a jej narracja musiała być dostosowana do rozumienia ówczesnych ludzi i wymogów literackich. Wright sugeruje, że fragmenty Biblii, które sprzeciwiają się ruchowi Ziemi, należy traktować metaforycznie, co stanowi ważny wczesny głos na rzecz takiej interpretacji w toczącej się przez całe następne stulecie, w ramach sporu o heliocentryzm, walce o literalne bądź metaforyczne pojmowanie słów Biblii.

Teoria heliocentryczna polskiego astronoma cieszyła się dużym zainteresowaniem angielskich uczonych pod koniec XVI oraz na początku XVII w. Pierwszym w Anglii propagatorem myśli Kopernika był Thomas Digges, który w 1576 r. wydał angielskie tłumaczenie części *De revolutionibus*. Szacuje się, że wśród wczesnych zwolenników heliocentryzmu aż 40% stanowili londyńscy badacze.

KS

GVILIELMI GIL-
BERTI COLCESTREN-
SIS, MEDICI LONDI-
NENSIS,

DE MAGNETE, MAGNETI-
CISQVE CORPORIBVS, ET DE MAG-
no magnete tellure; Physiologia noua,
plurimis & argumentis, & expe-
rimentis demonstrata.

LONDINI
EXCVDEBAT PETRVS SHORT ANNO
MDC.

16

Giordano Bruno

GIORDANO BRUNO (1548–1600)

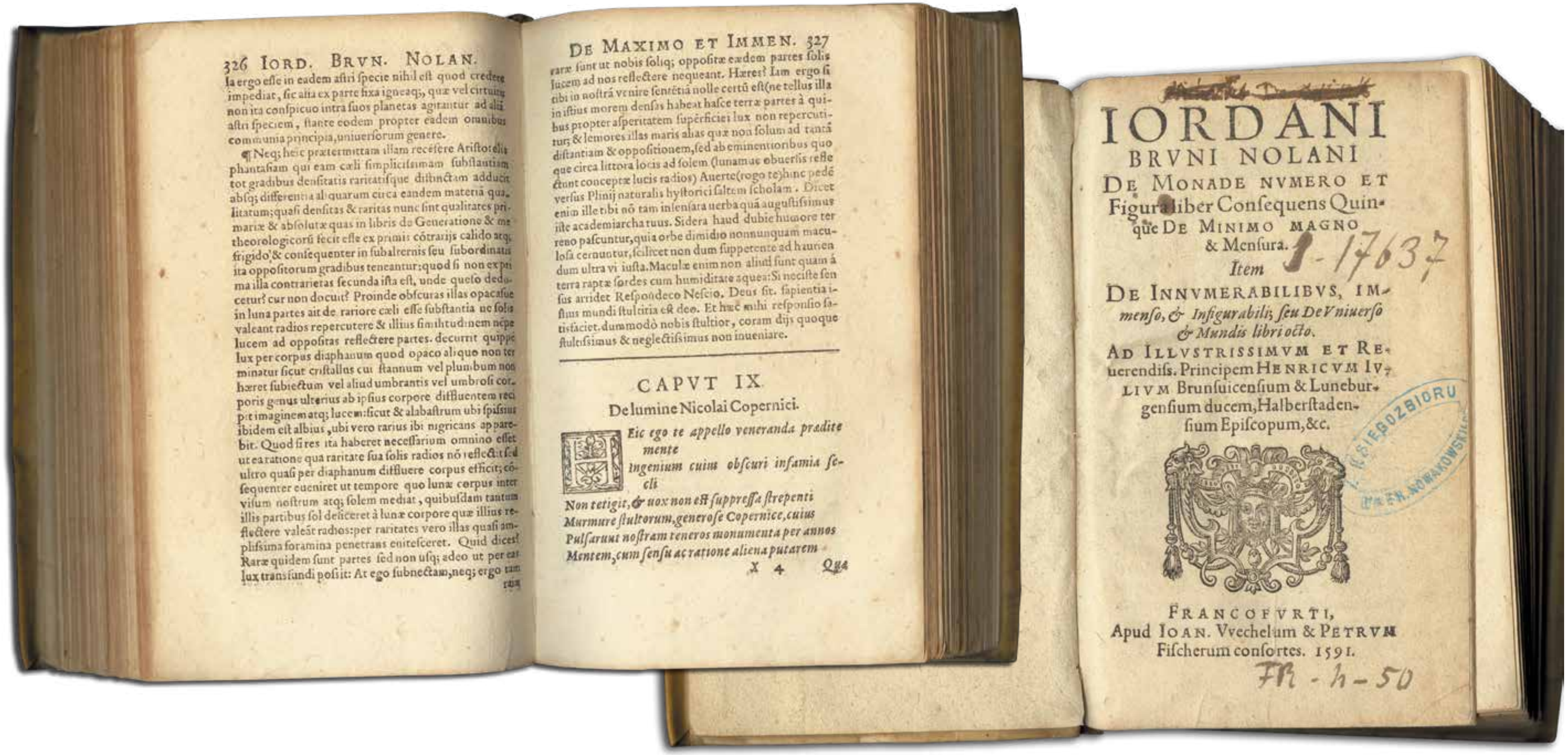
Iordani Brvni Nolani De Monade Nvmero Et Figura liber...
Francofvrti: Apud Ioan. Vvechelum & Petrvm Fischerum consortes, 1591.
[12] k., 655, [1 cz.] s. : il. drzewor. ; 8°.
Adams, B-2949; Gingerich 2004, 70; Kokowski 2009, 89–90, 348–349; White 2002

Proweniencja: 1. *J. Baxius may 1593* – rps; 2. *Michaelis Do...* – rps; 3. Z Księgozbioru Dra Fr. Nowakowskiego – piecz.; 4. ExLibris Com. Branicki Sucha – ekslibris.
Oprawa: pergamin, ślady wiązań, XVI/XVII w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.O.8329

Pierwsze wydanie *De monade numero et figura* autorstwa Giordana Bruna drukowane we Frankfurcie nad Menem w 1591 r. Giordano Bruno, włoski filozof i teolog, z powodu swoich kontrowersyjnych poglądów został oskarżony o herezję, postawiony przed inkwizycją i spalony na stosie w 1600 r. W powszechnym przekonaniu Bruno uchodzi za pierwszego w dziejach nowożytnych męczennika, który zginął za swoje poglądy naukowe: głoszenie idei heliocentryzmu i utrzymywanie, że we wszechświecie jest nieskończenie wiele światów zamieszkanych przez istoty obdarzone rozumem. W rzeczywistości oskarżenia formułowane przeciwko niemu obejmowały kwestie teologiczno-filozoficzne. Jego koncepcje na temat Boga, świata, relacji między Bogiem a światem, wątpienie w podstawowe dogmaty wiary godziły w doktrynę chrześcijańską i były nie do zaakceptowania, zarówno przez katolicyzm, jak i protestantyzm. Do umocnienia swoich teorii Bruno wykorzystywał m.in. myśl Kopernika. W jego modelu Ziemia również kręci się wokół Słońca i własnej osi. Zainspirowany filozofią hermetyzmu poszerzał jednak naukowe tezy Kopernika, wprowadzając do swoich rozważań wiele kontrowersyjnych teorii. W jego wizji wszechświat, podobnie jak Bóg, był nieskończony, a odległe gwiazdy były w istocie innymi „Słońcami" z własnymi układami planetarnymi. W *De monade* Bruno wykorzystuje stworzone przez pitagorejczyków pojęcie monady jako elementarnej jednostki bytu. W jego ujęciu występują ich trzy główne rodzaje – Bóg, dusze oraz atomy. *De monade* było dziełem, w którym Bruno najpełniej wyraził swoje koncepcje astronomiczne. Zamieścił tam także wiersz na cześć Kopernika pt. *De lumine Nicolai Copernici* (pol. O świetle Mikołaja Kopernika):

Umysłu twego nie tknęła nikczemność wieków ciemnoty,
A głosu nie zagłuszył wrzask hałaśliwy głupców;
Szlachetny Koperniku, którego dzieła-pomniki
w latach wczesnej młodości myślą naszą wstrząsnęły.
(tłum. Andrzej R. Nowicki)

Egzemplarz ossoliński *De monade* należał niegdyś do zbiorów Franciszka Nowakowskiego (1813–1881), pedagoga, historyka i bibliofila, który gromadził książki na temat alchemii, magii i hermetyzmu. Po jego śmierci kolekcja trafiła do biblioteki Branickich w Suchej Beskidzkiej.
AFC, KS

326 IORD. BRVN. NOLAN.
DE MAXIMO ET IMMEN. 327
CAPVT IX.
De lumine Nicolai Copernici.
IORDANI
BRVNI NOLANI
DE MONADE NVMERO ET
Figura liber Consequens Quinque DE MINIMO MAGNO
& Mensura.
Item
DE INNVMERABILIBVS, IMmenso, & Infigurabili; seu De Vniuerso & Mundis libri octo.
AD ILLVSTRISSIMVM ET REuerendiss. Principem HENRICVM IVLIVM Brunsuicensium & Luneburgensium ducem, Halberstadensium Episcopum, &c.
FRANCOFVRTI,
Apud IOAN. Vvechelum & PETRVM Fischerum consortes. 1591.

17 Indeks ksiąg zakazanych z 1617 r.

Index Librorvm Prohibitorvm Cvm Regvlis Confectis per Patres a Tridentina Synodo delectos … Nvnc, In Hac Editione, Congregationis Cardinalium edictis aliquot, & librorum nuper scandalose euulgatorum, descriptione auctus.
Cracoviae: in Offic. Andreae Petricouij, 1617.
[104] k., sygn. A-H12, I8 ; 12°.
E. XVIII, 565; Kat. ZNiO XVII, 2820; Kokowski 2009, 89–96, 349–352; Pawluk 1972; Polkowski 1873, 308–313

NB.: k. tyt. uszkodzona.
Proweniencja: 1. *Pro loco Vielicensi* – rps; 2. [Józef Maksymilian Ossoliński] *6960* – rps; 3. Instytut Ossolińskiego – piecz. z h. Topór; 6.464 – piecz.
Oprawa: płótno, XX w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-1482

Wydanie *Indeksu ksiąg zakazanych* z 1617 r. z tekstem dekretu zawieszającego dzieło Kopernika. Publikacja *De revolutionibus* została wpisana na indeks 5 marca 1616 r. w następstwie nasilających się sporów o heliocentryzm. Kongregacja kardynałów, pełniąca funkcję centralnego urzędu cenzorskiego, uznała wówczas naukę Kopernika za przeciwną Pismu św. We wczesnych drukowanych edycjach indeksów nazwisko Kopernika nie pojawiało się na samej liście zakazanych tytułów, lecz w dołączonym do listy dekrecie. Publikacja *De revolutionibus* była wymieniana tam jako książka, którą należy zawiesić, dopóki nie zostanie poprawiona:

„Ponieważ doszło do wiadomości Kongregacji, że owa fałszywa nauka pitagorejczyków o ruchu Ziemi i spoczynku Słońca, którą Mikołaj Kopernik w dziele *O obrotach sfer niebieskich* i Dydak ze Stuniki w komentarzu do Księgi Hioba głoszą sprzecznie z Pismem św., już się rozeszła i przez wielu została przyjęta, jak to wynika z listu pewnego ojca karmelity pod tytułem: *List Przewielebnego Ojca Pawła Antoniego Foscariniego, karmelity, o nauce Pitagorejczyków i Kopernika o ruchu Ziemi i spoczynku Słońca i o nowym pitagorejskim systemie świata*, opublikowanego w Neapolu w r. 1615 u Łazarza z Corrigio, w którym rzeczony ojciec usiłuje dowieść, że wiadoma nauka o spoczynku Słońca położonego w środku świata i o ruchu Ziemi, jako zgodna z prawdą, nie sprzeciwia się Pismu św., dlatego, aby tego rodzaju nauka nie rozkrzewiała się dalej ze szkodą dla prawdy katolickiej, uznano za stosowne wyżej wspomniane dzieło Mikołaja Kopernika *O obrotach sfer niebieskich* i komentarz do Księgi Hioba Dydaka ze Stuniki koniecznie zawiesić (*suspendendos esse*), dopóki nie zostaną poprawione (*donec corrigantur*); pisma zaś o. Pawła Antoniego

Foscariniego zupełnie się zakazuje (*omnino prohibendum*) i potępia wraz z wszystkimi innymi dziełami toż samo nauczającymi” (Pawluk 1972: 242).

15 maja 1620 r. Kongregacja wydała kolejny dekret wyliczający szczegółowo 12 fragmentów dzieła Kopernika, które należało poprawić – we wszystkich układ heliocentryczny wszechświata przedstawiono jako fakt, a nie hipotezę. *De revolutionibus* usunięto z indeksu ksiąg zakazanych w 1828 r.; formalnie pozostało w indeksie do 11 września 1822, kiedy to anulowano zakaz wydawania dzieł traktujących heliocentryzm jako prawdę naukową, a praktycznie aż do 1835 r., gdy ukazała się nowa edycja *Indeksu*, w której nie wymieniano dzieł kopernikowskich.

AFC

18

Trzecie wydanie *De revolutionibus* z 1617 r.

Nicolai Copernici Torinensis Astronomia Instavrata, Libris sex comprehensa, qui de Revolutionibus orbium cœlestium inscribuntur...
Amstelrodami: Excudebat Wilhelmus Iansonius ..., [po 21 III] 1617.
[13] k., 487, [1 cz.] s. : ilustracje ; 4°.
E. XX, 75; Kat. ZNiO XVII, 3504; Netten 2012; Tujakowski 1973; Żebrawski, 388

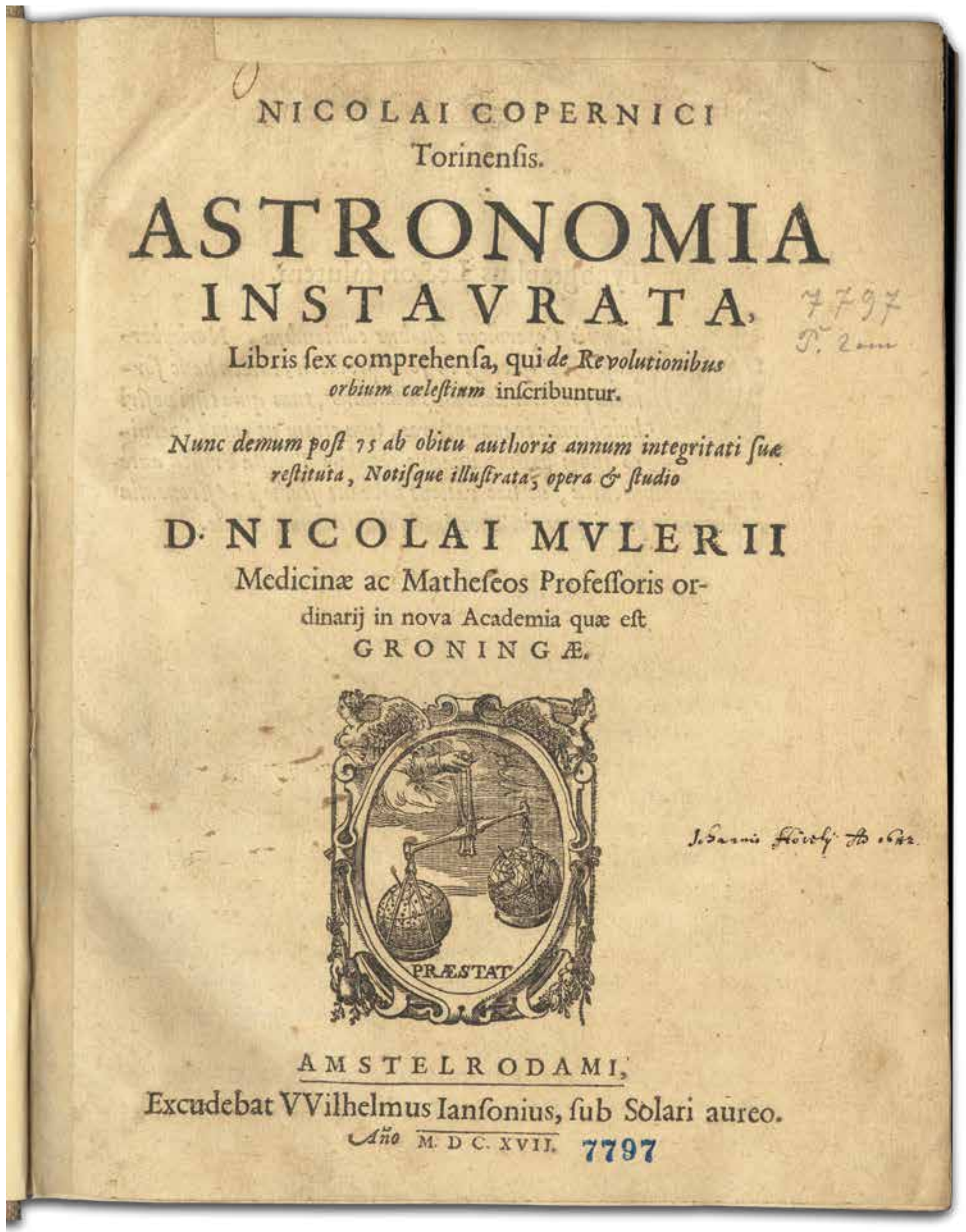
Proweniencja: 1. *Johannis Horski Ao 1642* – rps; 2. Ex Libris H. Lubomirski – ekslibris; 3. Bibliot. Ossolin. – piecz.; Ordyna. Przewor. – piecz.; Zamieniono – piecz.; 7797 – piecz.
Oprawa: płótno, XX w., na okł. górnej i dolnej naklejone fragmenty okł. wcześniejszej: skóra brąz., tł. złoc. na grzbiecie, XVIII w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-1559

Trzecia edycja dzieła *De revolutionibus* Mikołaja Kopernika wydrukowana w Amsterdamie w 1617 r. pod zmienionym tytułem *Astronomia odnowiona w sześciu księgach zawarta, które są napisane o obrotach sfer niebieskich*. Ostatnia edycja, która pojawiła się w epoce nowożytnej, kolejna wyszła dopiero w drugiej połowie XIX w. Druk ukazał się 75 lat po śmierci Kopernika i publikacji pierwodruku, po wyprzedaniu nakładów poprzednich wydań, w okresie nasilających się sporów o heliocentryzm. Opracowany został przez Mikołaja Muleriusa, profesora medycyny i matematyki na Uniwersytecie w Groningen. Zawiera życiorys astronoma pióra Muleriusa, w którym autor podkreśla talent Kopernika, chwali go, że od czasów Ptolemeusza nikt nie mógł się z nim równać oraz przywołuje Tychona Brahego, który określał Kopernika mianem niezrównanego. Tekst dzieła Kopernika opatrzony został przez Mulierusa obszernym komentarzem prostującym błędy poprzednich edycji, dzięki czemu *Astronomia instaurata* uznawana jest często za najlepsze wydanie Kopernika. Książka została wydrukowana w amsterdamskiej oficynie Willema Janszoona Blaeu'a, najbardziej znanego siedemnastowiecznego kartografa i wydawcy, z zamiłowania astronoma, zwolennika teorii heliocentrycznej.

Egzemplarze trzeciej edycji były szeroko czytane i używane – publikacja z 1617 r. była pierwszą edycją Kopernika, która dotarła do Chin, a większość siedemnasto- i osiemnastowiecznych uczonych, m.in. Kartezjusz i Newton, sięgała właśnie do niej. Egzemplarz ossoliński należał w XVII wieku do Johanna Horstiusa, profesora medycyny i rektora Uniwersytetu w Gießen, który nabył go w 1642 r. Do Ossolineum druk trafił w drugiej połowie XIX w. z kolekcji księcia Henryka Lubomirskiego.

AFC

NICOLAI COPERNICI
Torinensis.
ASTRONOMIA
INSTAVRATA,
Libris sex comprehensa, qui *de Revolutionibus orbium cœlestium* inscribuntur.
Nunc demum post 75 ab obitu authoris annum integritati suæ restituta, Notisque illustrata, opera & studio
D. NICOLAI MVLERII
Medicinæ ac Matheseos Professoris ordinarij in nova Academia quæ est
GRONINGÆ.

AMSTELRODAMI,
Excudebat VVilhelmus Iansonius, sub Solari aureo.
Año M. D C. XVII.

19 Podręcznik astronomii Keplera dotyczący układu heliocentrycznego

JOHANNES KEPLER (1571–1630)

Epitome Astronomiae Copernicanae: *Usitatâ formâ Quaestionium & Responsionum conscripta, inq[ue] VII. Libros digesta*: *quorum Tres hi priores sunt de Doctrina Sphæricâ...*
Lentijs ad Danubium: excudebat Johannes Plancus, 1618.
[13] k., 932 s., [1] k. tabl. złoż., [8] k. : il. ; 8°.
E. XIX, 230; Bibliographia Kepleriana 55; Pantin 2006; Włodarczyk 2003; *Ze wszystkich ksiąg najbardziej godna przeczytania...*, 199

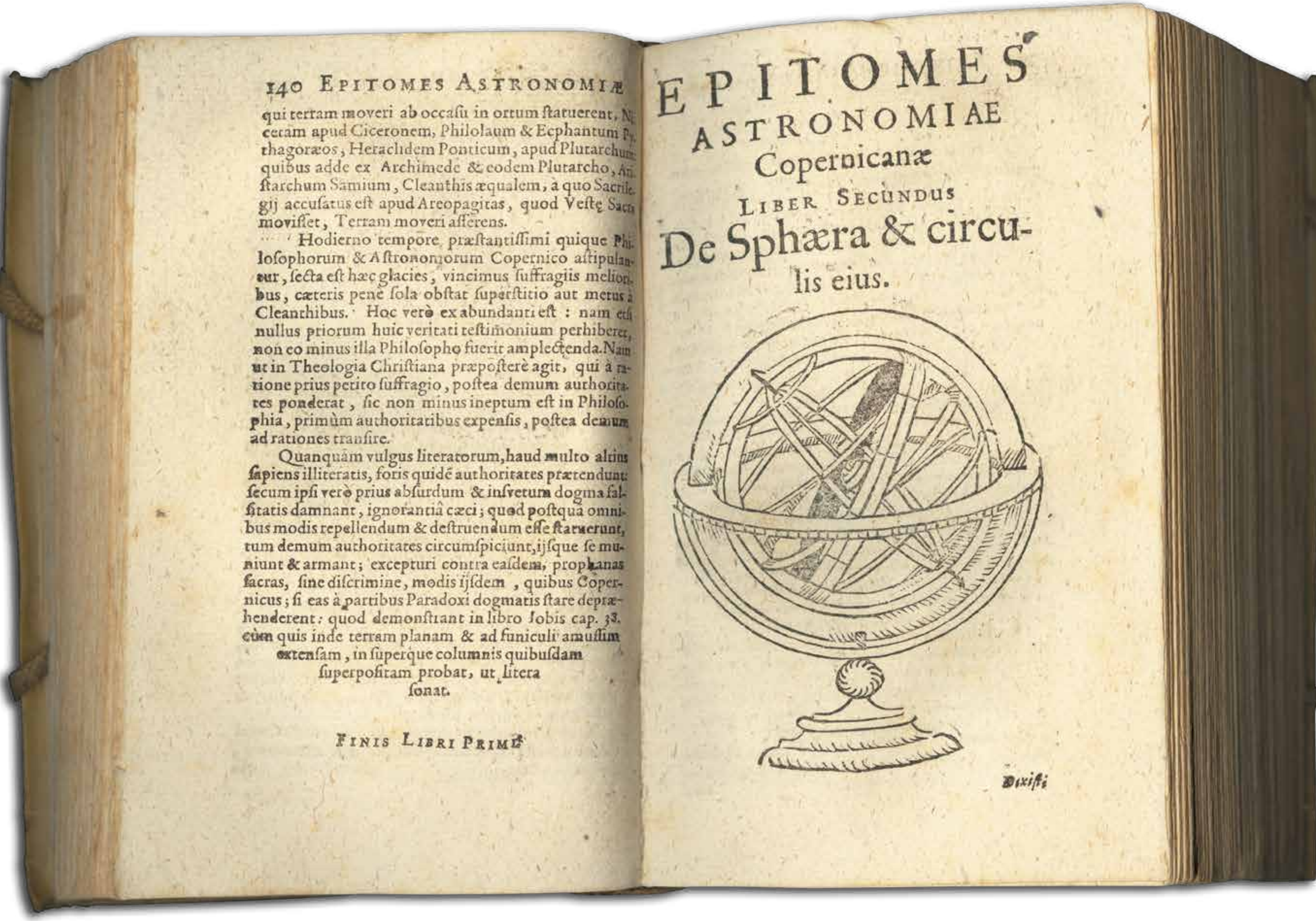
NB.: k. tyt. uszkodzona.
Proweniencja: 1. *Carmelitarum Discalceatorum Conventus Cracoviensis s. Michaelis* - rps; 2. [Józef Maksymilian Ossoliński] *7046* – rps; 3. Instytut Ossolińskiego – piecz. z h. Topór; 29970 – piecz.
Oprawa: pergamin, wiązania, XVII w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-6527

Podręcznik do astronomii autorstwa Jana Keplera dotyczący układu heliocentrycznego. Dzieło *Epitome astronomiae Copernicanae* (pol. Streszczenie astronomii Kopernikańskiej), wydawane w Linzu w latach 1618–1622 (księgi I-IV) oraz we Frankfurcie nad Menem (księgi V-VII), uchodzi za najbardziej liczącą się publikację Keplera, mającą największy wpływ na rozwój późniejszej astronomii.

Jan Kepler, niemiecki astronom i matematyk, jeden z najwybitniejszych uczonych epoki nowożytnej, był przez całe swe życie niezachwianym zwolennikiem heliocentryzmu. Jego odkrycia na temat praw, które rządziły układem heliocentrycznym Kopernika, wraz z obserwacjami teleskopowymi Galileusza walnie przyczyniły się do przekonania ówczesnych astronomów, że heliocentryzm nie jest tylko hipotezą. Kepler swą opinię na temat teorii heliocentrycznej bezpośrednio wyraził właśnie w *Epitome*. Pomimo tytułu sugerującego, że dzieło jest streszczeniem teorii Kopernika, książka jest oryginalnym wykładem heliocentrycznej astronomii Keplera bazującej m.in. na Koperniku. Autor sam pisze o tym we wstępie do księgi czwartej: „Czy jest we mnie umiłowanie prawdy, czy chwały, niech pokażą moje dogmaty, które w większości zostały zaakceptowane przez innych: całą astronomię buduję na Kopernika hipotezach o świecie, a Tychona Brahe obserwacjach, oraz wreszcie na magnetycznej filozofii Anglika Williama Gilberta" (s. 429). Dzieło zawiera także opis trzech praw Keplera dotyczących ruchu planet wokół Słońca. W latach 1630–1650 *Epitome astronomiae Copernicanae* było najczęściej studiowanym przez astronomów podręcznikiem astronomii teoretycznej w Europie Zachodniej. Podobnie jak inne prace Keplera, m.in. *Astronomia nova* (1609), *Harmonices Mundi* (1619), *Tabulae Rudolphinae* (1627), publikację wpisano do indeksu ksiąg zakazanych.

AFC

140 EPITOMES ASTRONOMIÆ

qui terram moveri ab occaſu in ortum ſtatuerent, Ni-
cetam apud Ciceronem, Philolaum & Ecphantum Py-
thagoræos, Heraclidem Ponticum, apud Plutarchum:
quibus adde ex Archimede & eodem Plutarcho, Ari-
ſtarchum Samium, Cleanthis æqualem, à quo Sacrile-
gij accuſatus eſt apud Areopagitas, quod Veſtę Sacra
moviſſet, Terram moveri aſſerens.

Hodierno tempore præſtantiſſimi quique Phi-
loſophorum & Aſtronomorum Copernico aſtipulan-
tur, ſecta eſt hæc glacies, vincimus ſuffragiis melioni-
bus, cæteris pene ſola obſtat ſuperſtitio aut metus à
Cleanthibus. Hoc verò ex abundanti eſt: nam etſi
nullus priorum huic veritati teſtimonium perhiberet,
non eo minus illa Philoſopho fuerit amplectenda. Nam
ut in Theologia Chriſtiana præpoſterè agit, qui à ra-
tione prius petito ſuffragio, poſtea demum authorita-
tes ponderat, ſic non minus ineptum eſt in Philoſo-
phia, primùm authoritatibus expenſis, poſtea demum
ad rationes tranſire.

Quanquàm vulgus literatorum, haud multo altius
ſapiens illiteratis, foris quidē authoritates prætendunt:
ſecum ipſi verò prius abſurdum & inſvetum dogma fal-
ſitatis damnant, ignorantiâ cæci; quod poſtquā omni-
bus modis repellendum & deſtruendum eſſe ſtatuerunt,
tum demum authoritates circumſpiciunt, ijſque ſe mu-
niunt & armant; excepturi contra eaſdem, prophanas
ſacras, ſine diſcrimine, modis ijſdem, quibus Coper-
nicus; ſi eas à partibus Paradoxi dogmatis ſtare depræ-
henderent: quod demonſtrant in libro Iobis cap. 38.
cùm quis inde terram planam & ad funiculi amuſſim
extenſam, in ſuperque columnis quibuſdam
ſuperpoſitam probat, ut litera
ſonat.

FINIS LIBRI PRIMI.

EPITOMES
ASTRONOMIAE
Copernicanæ
LIBER SECUNDUS
De Sphæra & circu-
lis eius.

Dixiſti

20 Reformator nauki nowożytnej przeciwko heliocentryzmowi

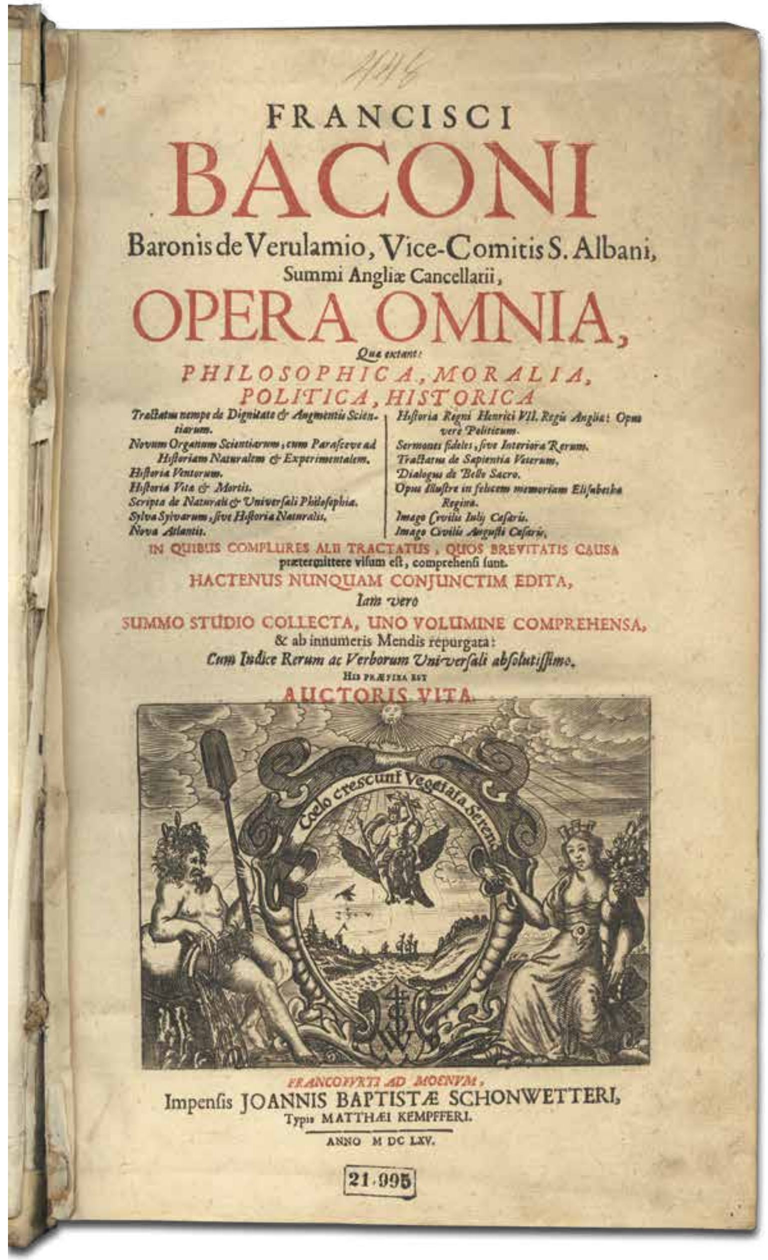
FRANCISZEK BACON (1581–1626)

Francisci Baconi Baronis de Verulamio ... Opera Omnia...
Francofvrti Ad Moenvm: Impensis Joannis Baptistae Schonwetteri, Typis Matthaei Kempfferi, 1665.
[9] k., 1324 szp., [1] s., [14, ost. cz.] k. : il. miedzior. ; 2°.
Bieńkowska 1971, 39; Gibson 1950, 235; Kokowski 2009, 191; Russel 1972, 215–216; Stimson 1917, 73

Prowieniencja: 1. [Józef Maksymilian Ossoliński] *448* – rps; *Z.O. 448* – rps; 2. [Ossolineum – Lwów] 21.995 – piecz.
Oprawa: pergamin, tł. złoc., XVII w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-20595

Pierwsze łacińskie wydanie dzieł zebranych Franciszka Bacona (1581–1626), wybitnego reformatora nauki, jednego z twórców nowożytnej metody naukowej i ojca empiryzmu, zawierające m.in. *O godności i rozwoju nauk*, wydane po raz pierwszy w 1623 r., gdzie uczony najdobitniej wyraził swoje stanowisko na temat heliocentryzmu. Bacon, który skłaniał się ku geocentryzmowi, poruszył ten temat już wcześniej, m.in. w swoim najważniejszym dziele *Novum Organum* (1620), gdzie utrzymywał, że nie można dopuścić hipotezy o ruchu Ziemi. W *De dignitate et augmentis scientiarum*, poddawszy krytyce system ptolemejski, stwierdził, że jego absurdalność doprowadziła niektórych do uważania, że Ziemia się porusza, co według niego jest całkowitą nieprawdą. Teorię heliocentryczną traktował jako przykład naruszenia ciągłości i jedności nauk, bowiem astronomia nie może jej odrzucić, gdyż trafnie tłumaczy ruchy ciał niebieskich, a może to zrobić nauka o przyrodzie. Powody odrzucenia teorii heliocentrycznej dokładniej wyjaśniał w dziełku *Descriptio Globi Intellectualis*, przytaczając argumenty natury astronomicznej; na tle innych przeciwników heliocentryzmu wyjątkowo nie poruszał kwestii teologicznych.

AFC

FRANCISCI
BACONI
Baronis de Verulamio, Vice-Comitis S. Albani,
Summi Angliæ Cancellarii,
OPERA OMNIA,
Quæ extant:
PHILOSOPHICA, MORALIA,
POLITICA, HISTORICA

Tractatus nempe de Dignitate & Augmentis Scientiarum.
Novum Organum Scientiarum, cum Parasceve ad Historiam Naturalem & Experimentalem.
Historia Ventorum.
Historia Vitæ & Mortis.
Scripta de Naturali & Universali Philosophia.
Sylva Sylvarum, sive Historia Naturalis.
Nova Atlantis.
Historia Regni Henrici VII. Regis Angliæ: Opus vere Politicum.
Sermones fideles, sive Interiora Rerum.
Tractatus de Sapientia Veterum.
Dialogus de Bello Sacro.
Opus Illustre in felicem memoriam Elisabethæ Reginæ.
Imago Civilis Iulij Cæsaris.
Imago Civilis Augusti Cæsaris.

IN QUIBUS COMPLURES ALII TRACTATUS, QUOS BREVITATIS CAUSA prætermittere visum est, comprehensi sunt.
HACTENUS NUNQUAM CONJUNCTIM EDITA,
Iam vero
SUMMO STUDIO COLLECTA, UNO VOLUMINE COMPREHENSA,
& ab innumeris Mendis repurgata:
Cum Indice Rerum ac Verborum Universali absolutissimo.
His præfixa est
AUCTORIS VITA.

FRANCOFURTI AD MOENUM,
Impensis JOANNIS BAPTISTÆ SCHONWETTERI,
Typis MATTHÆI KEMPFFERI.
ANNO M DC LXV.

21 Polemika astronoma z teologiem

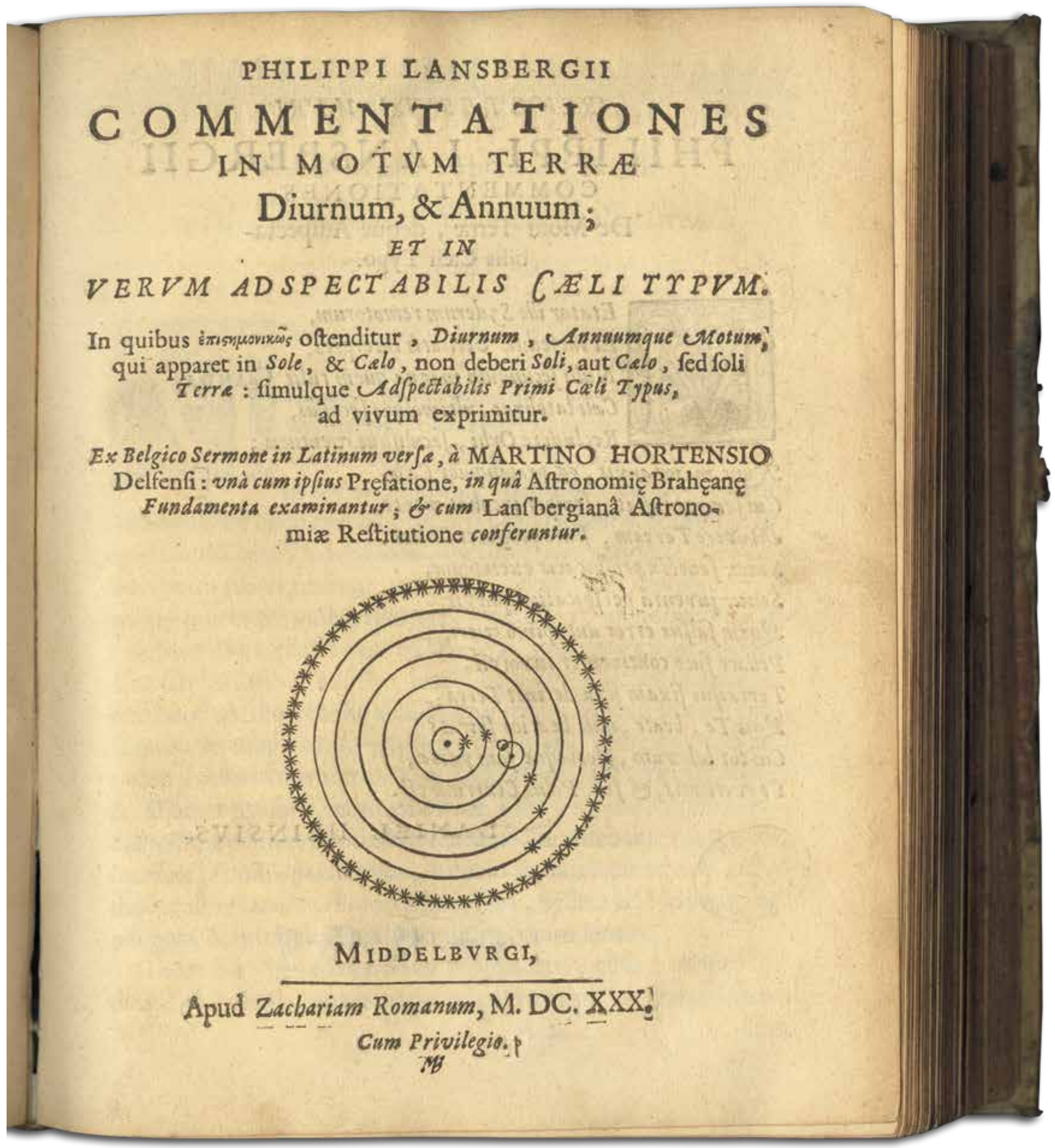
PHILIP VAN LANSBERGE (1561–1632)

Philippi Lansbergii Commentationes In Motvm Terrae Diurnum, & Annuum...
Middelbvrgi: apud Zachariam Romanum, 1630.
[20] k., 65 [1] s., [1] k. tabl. złoż. : il. drzewor., miedzior. ; 4°.
Bieńkowska 1971, 37–38; Hoogendoorn 2018, 565

Proweniencja: Bibliothecae Pavpervm Gorl S – ekslibris; Bibliotheca Gymnasii Gorlicensis – piecz.
Oprawa: półpergamin, XVIII w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-12518 adl.

Popularne dzieło na temat doktryny kopernikańskiej autorstwa Filipa Lansberga, flamandzkiego astronoma i kalwińskiego ministra, zdecydowanego zwolennika heliocentryzmu. Wydane najpierw w języku niderlandzkim, a następnie po łacinie, walnie przyczyniło się do rozpowszechnienia idei Kopernika, lecz także stało się zarzewiem zaciekłych konfrontacji w ramach sporu o heliocentrzym, które po śmierci Lansberga kontynuował jego syn Jakub. W *Commentationes in motum terrae* (pol. Komentarze na temat ruchu Ziemi) Lansberg ojciec, poza uzasadnianiem teorii heliocentrycznej z punktu widzenia astronomii, krytykował także metodę posługiwania się cytatami z Biblii w celu obalenia heliocentryzmu. Uważał, że należy zrozumieć, że autorzy Biblii pisali o zjawiskach niebieskich tak, jak je widzieli. By je natomiast w pełni pojąć, trzeba połączyć postrzeganie wzrokowe z pracą umysłu, bowiem, kiedy w Biblii jest napisane, że jakieś zjawisko zachodzi, to wcale nie musi oznaczać, że tak jest, tylko że tak się ludziom wydaje; a nie wszystko, co się wydaje, jest prawdą. Z polemiką przeciwko Lansbergowi wystąpił profesor teologii Libertus Fromondi, m.in. powołując się na Biblię i Tychona Brahe, którego teoria nie stała w opozycji do słów Biblii, więc była propagowana w szkołach katolickich. Tekst Fromondiego był utrzymany w napastliwym stylu (pisał np. że woli jeden nos Tychona niż dwa niezgrabne nosy Kopernika i Lansberga), co stanowi rzadkość w sporze o heliocentryzm. Dwa lata po wydaniu *Commentationes* Lansberg opublikował *Tabulae motuum coelestium perpetuae* (pol. Wieczne tablice ruchów ciał niebieskich) z rytowaną kartą tytułową z przedstawieniem sławnych astronomów (Ptolemeusza, Al-Battaniego, Kopernika, Tychona i samego Lansberga), gdzie podtrzymywał swoją opinię na temat heliocentryzmu.

AFC

PHILIPPI LANSBERGII
COMMENTATIONES
IN MOTVM TERRÆ
Diurnum, & Annuum;
ET IN
VERVM ADSPECTABILIS CÆLI TYPVM.

In quibus ἐπιστημονικῶς ostenditur, *Diurnum*, *Annuumque Motum*, qui apparet in *Sole*, & *Cælo*, non deberi *Soli*, aut *Cælo*, sed soli *Terræ*: simulque *Adspectabilis Primi Cæli Typus*, ad vivum exprimitur.

Ex Belgico Sermone in Latinum versæ, à MARTINO HORTENSIO Delfensi: *unà cum ipsius* Præfatione, *in quâ* Astronomiæ Braheanæ *Fundamenta examinantur*; *& cum* Lansbergianâ Astronomiæ Restitutione *conferuntur.*

MIDDELBVRGI,
Apud *Zachariam Romanum*, M. DC. XXX.
Cum Privilegio.

22

Sprawa Galileusza

GALILEO GALILEI (1564–1642)

Dialogo Di Galileo Galilei …. Doue ne i congressi di quattro giornate si discorre sopra i due Massimi Sistemi Del Mondo Tolemaico, E Copernicano…
In Fiorenza: Per Gio: Batista Landini, 1632
[5] k., 458 s., [16] k. : il. drzewor. ; 4°.
Carroll 2011, 535–540, 586–590; Kokowski 2009, 89–96; Wootton 2010, 137–156, 176–181, 218–228; Życiński 1991

Proweniencja: 1. Lancisiana Bibliotheca – piecz.; 2. [Ossolineum – Lwów] 27.328 – piecz.
Oprawa: tektura, skóra brązowa, grzbiet i brzegi tł. zł., obcięcia prószone na czerwono, XVII/XVIII w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-11970

Pierwsze wydanie słynnego *Dialogu o dwóch najważniejszych systemach świata* autorstwa Galileusza, jednego z najwybitniejszych europejskich astronomów, uważanego za ojca astronomii obserwacyjnej i nowożytnej fizyki. W wydrukowanym we Florencji w 1632 r. *Dialogu* włoski uczony porównuje system kopernikański z sytemem ptolemejskim.

Poglądy opowiadającego się za kopernikańskim heliocentryzmem Galileusza były badane przez inkwizycję już za czasów papieża Pawła V (tzw. pierwsza sprawa Galileusza), lecz początkowo nic nie zapowiadało, że wydanie *Dialogu* doprowadzi do ponownego konfliktu Galileusza z Kościołem katolickim. Włoskiego uczonego łączyły przyjacielskie stosunki z ówczesnym biskupem Rzymu Urbanem VIII, w publikacji pomagał mu mistrz pałacu apostolskiego – Niccolò Riccardi, a praca otrzymała ponadto imprimatur florenckiego inkwizytora. Galileusz podzielił *Dialog* na cztery rozdziały odpowiadające czterem dniom dysputy naukowej prowadzonej przez akademika Salviatiego – zwolennika tez Kopernika, Sagredo reprezentującego poglądy neutralne oraz Simplicia opowiadającego się za Ptolemeuszem i Arystotelesem. Uczestnicy *Dialogu* omawiali zagadnienia dotyczące zjawisk zachodzących na Ziemi i w kosmosie oraz ich wzajemnego oddziaływania, ze szczególnym uwzględnieniem ruchu naszej planety wokół Słońca i wokół własnej osi oraz teorii przypływów. Włoski uczony nie ukrywał swoich poglądów, wyśmiewając ptolemeuszowy model wszechświata i argumenty wytaczane przez postać Simplicia, którego imię można rozumieć jako „człowiek prosty na umyśle". W usta Simplicia Galileusz włożył argumenty formułowane przez samego Urbana VIII. W rezultacie urażony papież powołał specjalną komisję inkwizycji mającą zbadać, czy *Dialog* nie zawiera treści mogących uchodzić za heretyckie. W czerwcu 1633 r. Galileusz z powodu promowania heliocentryzmu został uznany za „wysoce podejrzanego o herezję" i musiał publicznie odwołać głoszone przez siebie poglądy. Inkwizycja zdecydowała również o wpisaniu *Dialogu* do indeksu ksiąg zakazanych, gdzie pozostawał formalnie aż do 1835 r. Wydrukowane egzemplarze dzieła miały zaś zostać spalone.

Ossoliński egzemplarz należał niegdyś do kolekcji Biblioteki Lancisiana w Rzymie założonej w 1711 r. przez włoskiego lekarza Giovanniego Lancisi.

KS

DIALOGO
di
GALILEO GALILEI LINCEO
AL SER.mo FERD. II. GRAN. DVCA DI
TOSC ANA
Stefan Della Bella F.

23

Teoria wirów Kartezjusza

RENÉ DESCARTES (1596–1650)

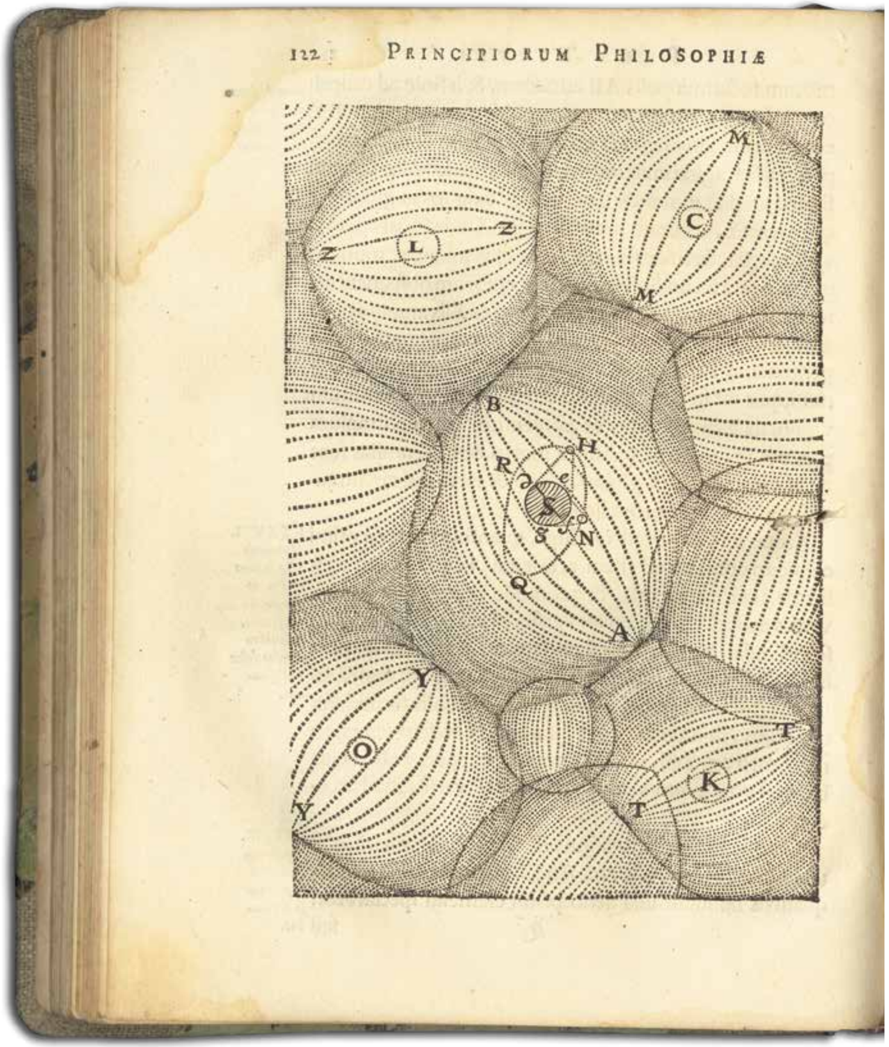
Renati Des-Cartes Principia Philosophiae.
Amstelodami: Apud Ludovicum Elzevirium, 1644.
[12, ost. cz.] k., 310 s., [1 cz.] k. : il. drzewor. ; 4°.
Bieńkowska 1971, 40–41; Brooke-Hitching 2019; 142–145; Copinger, Elzevier, 1367

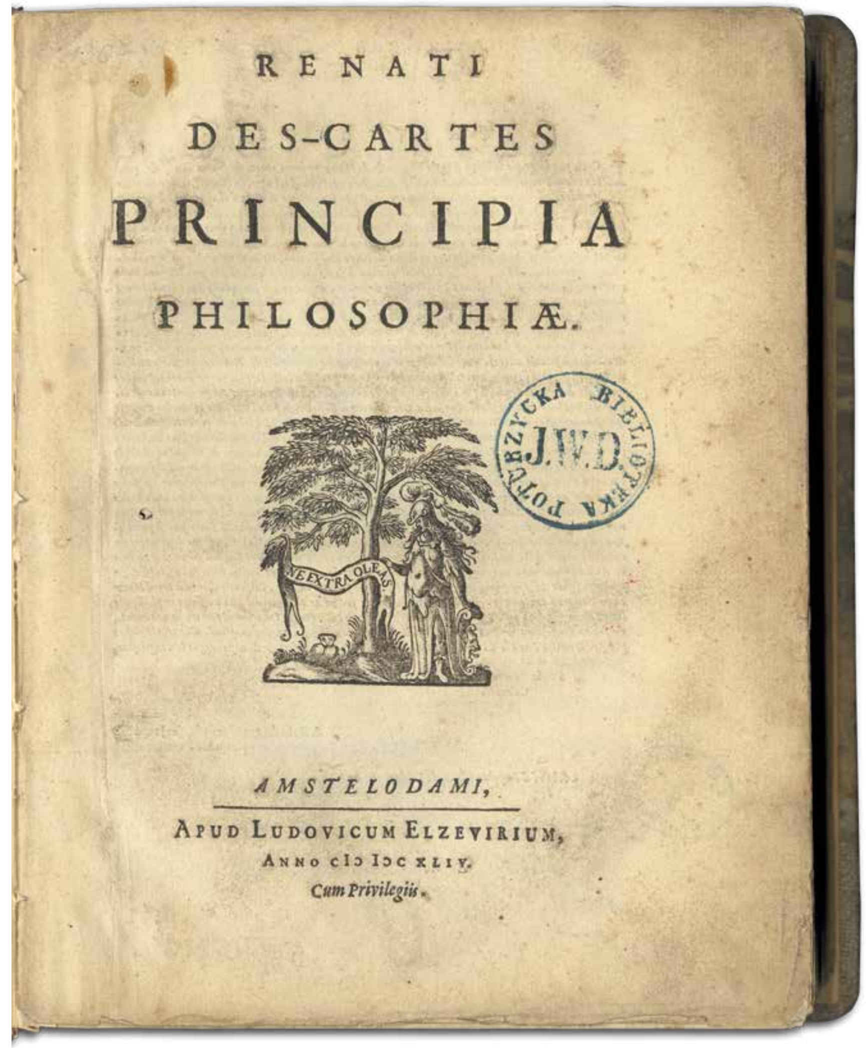
Proweniencja: Biblioteka Poturzycka J. W. D. – piecz.
Oprawa: półpłótno, XX w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-10571

Pierwsze wydanie słynnych *Principiów* autorstwa Kartezjusza, francuskiego matematyka i filozofa, jednego z najwybitniejszych uczonych nowożytnych. Dzieło traktuje o zasadach poznania ludzkiego, obejmując wprowadzenie oraz omówienie filozofii kartezjańskiej. W części trzeciej, dotyczącej zagadnień fizycznych, autor opisuje m.in. niebo i ruch planet oraz budowę wszechświata. Kartezjusz przedstawił tam po raz pierwszy swą teorię wszechświata, według której Ziemię unosi płynna materia nieba układająca się w wiry kłębiące się zgodnie z ułożonymi przez niego prawami. We wszechświecie kartezjańskim Słońce, zbudowane z lżejszych pierwiastków, pozostaje w jego centrum, planety o cięższej budowie są odsiane i krążą w różnych odległościach wokół niego. Kartezjusz był zwolennikiem heliocentryzmu, przyznając niejednokrotnie, że z teorii tej wynikają wszystkie podstawy jego filozofii.

Egzemplarz ossoliński *Principiów* pochodzi z Biblioteki Poturzyckiej rodziny Dzieduszyckich.

AFC

122 PRINCIPIORUM PHILOSOPHIÆ

RENATI
DES-CARTES
PRINCIPIA
PHILOSOPHIÆ.
NE EXTRA OLEAS
POTURZYCKA BIBLIOTEKA
J.W.D.
AMSTELODAMI,
APUD LUDOVICUM ELZEVIRIUM,
ANNO CIↃ IↃC XLIV.
Cum Privilegiis.

24

Astronomia filelaosowska

ISMAËL BOULLIAU (1605–1694)

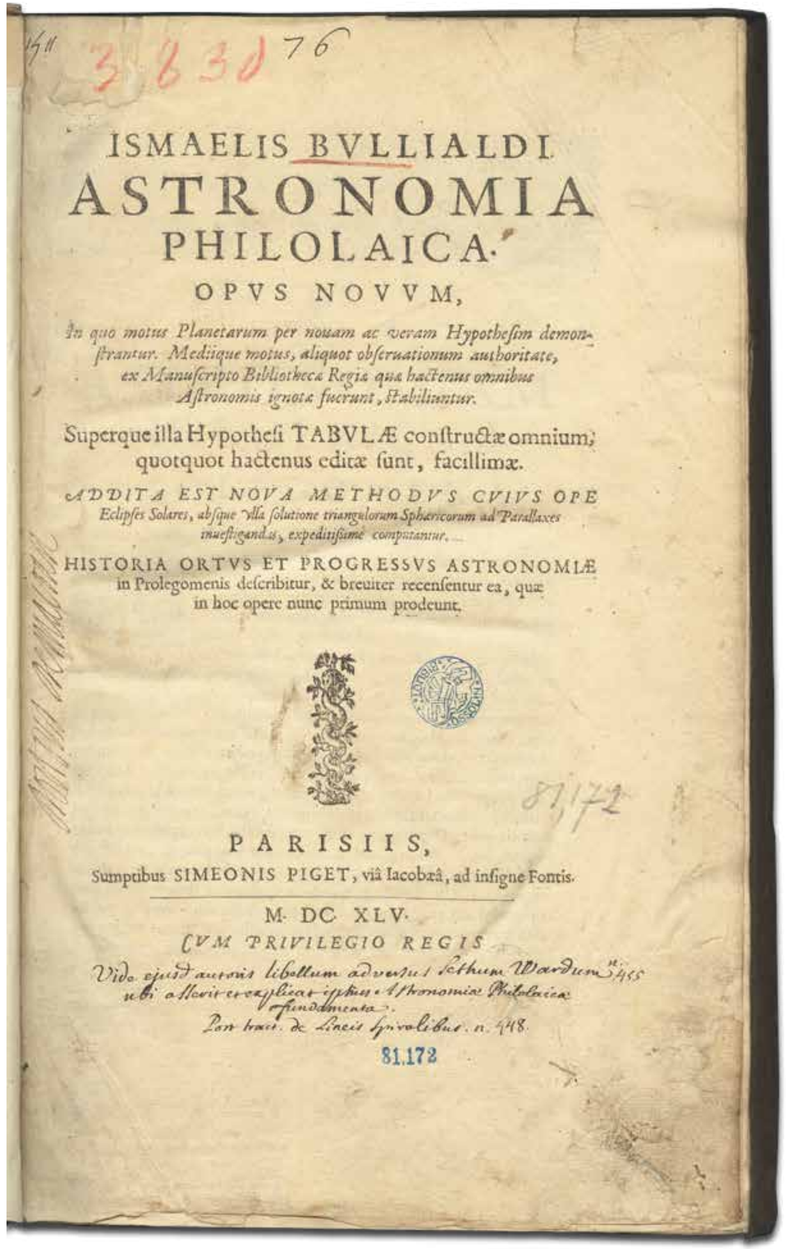
Ismaelis Bvllialdi Astronomia Philolaica...
Parisiis: Sumptibus Simeonis Piget..., 1645.
22 s., [2] k., 469 s., [1] k., 232 s. : wykresy ; 2°.
Hatch 2000, 98–99; Hatch 2014, 283–286

Proweniencja: 1. *DOrtous De Mairan* – rps; 2. [Michał Wielhorski (ok. 1731–1814)]; 3. Bibliot. Ossolin. – piecz; 81.172 – piecz.
Oprawa: półpłótno, XIX w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-20368

Pierwsze wydanie *Astronomii* autorstwa francuskiego uczonego Ismaëla Boulliau współcześnie uznawanej niekiedy za najważniejsze dzieło o układach planetarnych opublikowane pomiędzy Keplerem a Newtonem. Tytuł druku *Astronomia Philolaica* (pol. Astronomia filelaosowska) nawiązuje do pitagorejczyka Filolaosa z Tarentu (ok. 470 p.n.e.–ok. 399 p.n.e.), który jako jeden z pierwszych zaproponował niegeocentryczny układ wszechświata; sam Kopernik w *De revolutionibus* przedstawia go jako starożytnego zwolennika ruchu Ziemi. W czasach nowożytnych system kopernikański bywał niekiedy określany mianem *astronomia Philolaica* bądź *astronomia Pythagorica*. Boulliau kilka lat wcześniej opublikował krótsze dzieło *Philolaus*, w którym za pomocą argumentów z optyki, geometrii i astronomii udowadniał, że Ziemia się porusza. *Astronomia Philolaica*, dużo większa objętościowo i bardziej szczegółowa, kontynuuje myśl *Philolausa* w kwestii teorii heliocentrycznej.

Egzemplarz ossoliński pochodzi z kolekcji francuskiego uczonego Jean-Jacques'a d'Ortous de Mairana (1678–1771).

AFC

ISMAELIS BVLLIALDI
ASTRONOMIA
PHILOLAICA.
OPVS NOVVM,
In quo motus Planetarum per nouam ac veram Hypothesim demonstrantur. Mediique motus, aliquot obseruationum authoritate, ex Manuscripto Bibliothecæ Regiæ quæ hactenus omnibus Astronomis ignotæ fuerunt, stabiliuntur.
Superque illa Hypothesi TABVLÆ constructæ omnium, quotquot hactenus editæ sunt, facillimæ.
ADDITA EST NOVA METHODVS CVIVS OPE Eclipses Solares, absque vlla solutione triangulorum Sphæricorum ad Parallaxes inuestigandas, expeditissimè computantur.
HISTORIA ORTVS ET PROGRESSVS ASTRONOMIÆ in Prolegomenis describitur, & breuiter recensentur ea, quæ in hoc opere nunc primum prodeunt.
PARISIIS,
Sumptibus SIMEONIS PIGET, viâ Iacobæâ, ad insigne Fontis.
M. DC. XLV.
CVM PRIVILEGIO REGIS.

25 Podróż przez tychoński wszechświat

ATHANASIUS KIRCHER (1602–1680)

R. P. Athanasii Kircheri E Societate Jesu Iter Extaticum Coeleste...
Herbipoli: Sumptibus Joh. Andr. & Wolffg. Jun. Endteorum hæredibus; Prostat Norimbergæ apud eosdem, [po 8 IX] 1660.
[12] k., 689, [1] s., [9] k., XII k. tabl. miedzior. : [1] k. frontispisu, il. miedzior. ; 4°.
Dünnhaupt, 2335, 12.I.2; Glomski 2015; Kusak 2023, 68, 70; Sommervogel, 4, 14.1056; Woods 2005, 108

Proweniencja: [Lubomirscy – Przeworsk, 1946] *20/502* – rps.
Oprawa: pergamin, XVII w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-12250

Atanazy Kircher, jezuita i polihistor, jeden z najpłodniejszych europejskich pisarzy okresu baroku, ze względu na rozległość zainteresowań nazywany niekiedy XVII-wiecznym Leonardem da Vinci, w 1656 r. wydał swoją jedyną książkę w całości poświęconą tematyce astronomicznej zatytułowaną *Iter extaticum coeleste* (pol. Niebiańska ekstatyczna droga). Dzieło ma formę dialogu, w którym anioł Cosmiel prowadzi we śnie narratora Theodidacta ku granicom wszechświata. Wyimaginowana podróż przez planety pozwala autorowi przedstawić różne teorie budowy kosmosu (ptolemejską, platońską, egipską, tychońską, pół-tychońską i kopernikańską), by za jedyny słuszny uznać system Tychona Brahe. Książkę opatrzono miedziorytowym frontispisem z przedstawieniem Theodidacta i Cosmiela, układem tychońskim oraz imieniem Boga po hebrajsku.

Egzemplarz ossoliński pochodzi z kolekcji rodu Lubomirskich z Przeworska, którą w 1949 r. przekazano do Ossolineum. Biblioteka przeworska, założona przez księcia Henryka Lubomirskiego, obejmowała zbiory odziedziczone po jego ojcu Józefie i protektorce Izabeli (Elżbiecie) Lubomirskiej, zbiory Henryka pomniejszone o dary przekazywane w l. 1823–1869 do Ossolineum na mocy umowy z J.M. Ossolińskim z 1823 r., zbiory muzyczne żony Henryka, Teresy oraz zbiory rodzinne gromadzone do czasu drugiej wojny światowej. W trakcie wojny bibliotekę częściowo rozgrabiono i zniszczono; w 1946 r. przewieziono ją do Biblioteki Jagiellońskiej, a w 1949 r. przekazano do Ossolineum.

AFC

26

Najpiękniejszy atlas nieba epoki nowożytnej

ANDREAS CELLARIUS (OK. 1596–1665)

Harmonia macrocosmica seu atlas universalis et novus, totius universi creati cosmographiam generalem, et novam exhibens...
Amstelodami: Apud Joannem Janssonium, Anno 1661.
[2], 7 k., 125, 219 s., [29] tabl. : frontispis, il. miedzior. ; 48 cm.
Atlantes Neerlandici, 2–4

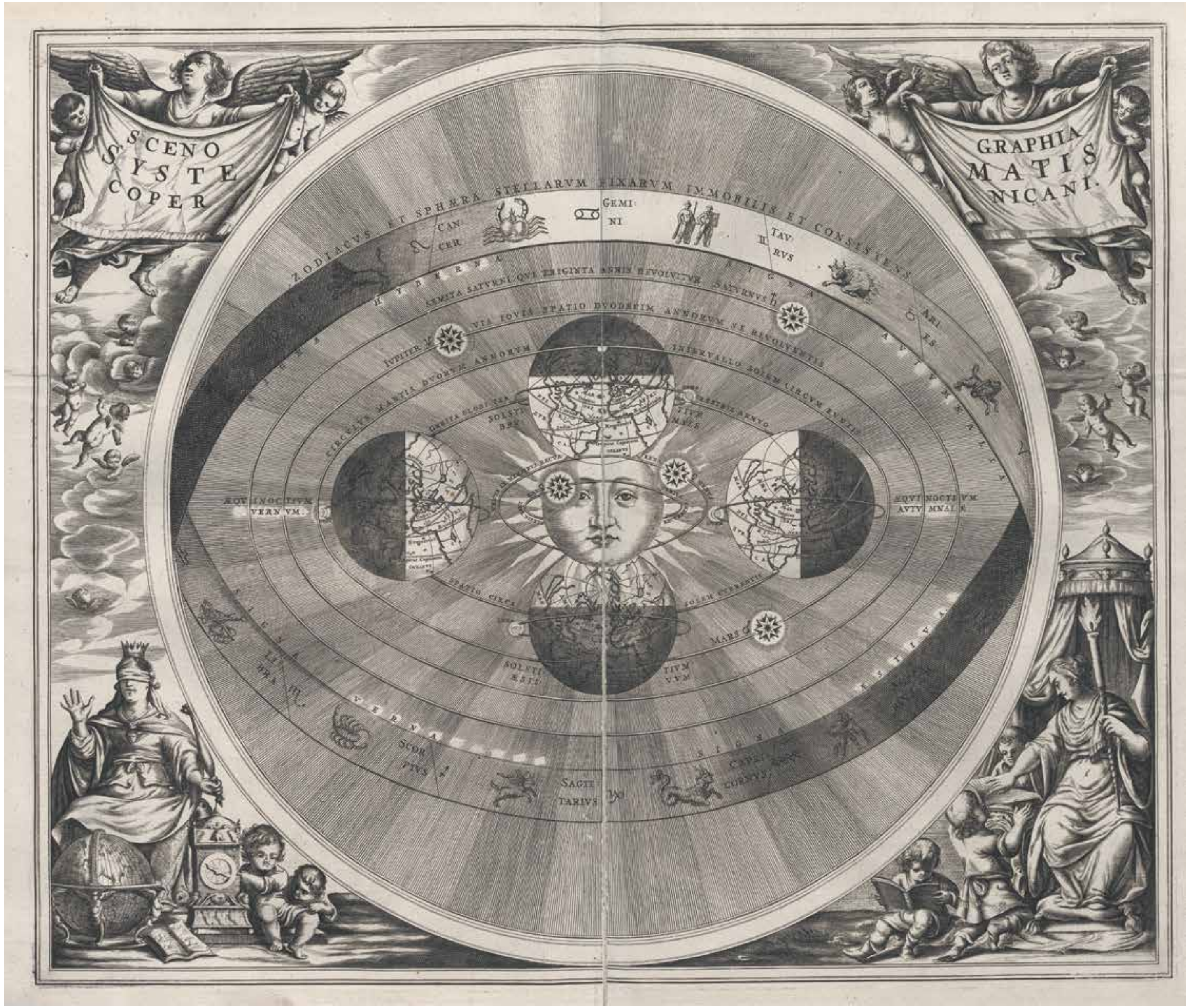

Proweniencja: Ex Libris Com. Branicki Sucha – ekslibris.
Oprawa: pergamin, XVII w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Kartografii, sygn. 365/B/IV

Atlas opracowany przez holenderskiego uczonego Andreasa Cellariusa i wydany w amsterdamskiej oficynie Johannesa Janssoniusa poświęcony jest astronomii. Zagadnienia przedstawiono poprzez tekst oraz metodami kartograficznymi. Ważną rolę odgrywają prezentacje kluczowych koncepcji obrazu wszechświata, których twórcami byli m.in. Klaudiusz Ptolemeusz, Mikołaj Kopernik czy Tycho Brahe. Kilka tablic zawiera mapy nieba obrazujące gwiazdozbiory. Atlas obejmuje miedziorytowy frontyspis z wizerunkami astronomów oraz 29 nieliczbowanych, zadrukowanych jednostronnie tablic miedziorytowych o tematyce astronomicznej; rytownikami byli Frederick Hendrick van Hoven (frontispis), Johannes van Loon, Gilles van Loon (tablice). Dzieło ukazało się po raz pierwszy w 1660 roku i było wznawiane w latach 1661 i 1708. Ostatnia edycja została opublikowana w oficynie Gerarda Valka i Petrusa Schenka i zawierała wyłącznie tablice, bez tekstu. Publikacja uchodzi za najpiękniejszy atlas nieba, jaki kiedykolwiek wydrukowano.

MD

SCENO
SYSTE
COPER
GRAPHIA
MATIS
NICANI.
ZODIACUS ET SPHÆRA STELLARUM FIXARUM IMMOBILIS ET CONSISTENS
CAN CER
GEMI NI
TAV RVS
ARI ES
LI BRA
SCOR PIVS
SAGIT TARIVS
CAPRI CORNVS
IUPITER
MARS
AEQVINOCTIVM VERNVM
AEQVINOCTIVM AVTVMNALE

27

Mikołaj Kopernik na liście autorów zakazanych

Index Libroruvm Prohibitorvm Alexandri VII. Pontificis Maximi iussu editus.
Romae: Ex Typographia Reverendae Camerae Apostolicae, 1664.
xxvi s., [1] k., 410 s. ; 4°.
Dobrzycki 1978, 342; Encyclopedia of Censorship 260;
Gingerich 2016, 67

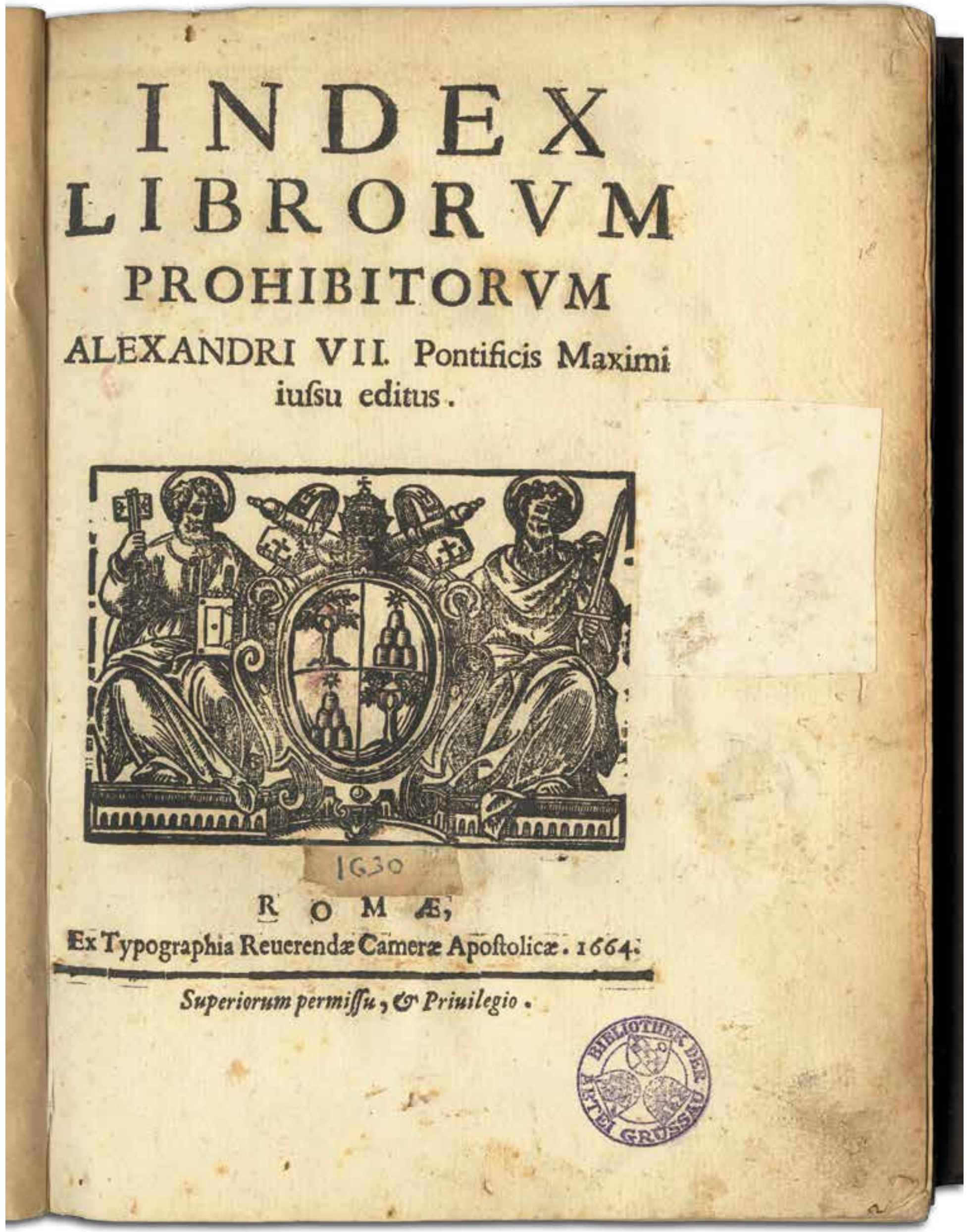

Proweniencja: Bibliothek Der Abtei Grüssau – piecz.
Oprawa: półpergamin, I poł. XX w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-12761

Pierwsze wydanie czwartej oficjalnej edycji indeksu ksiąg zakazanych z nazwiskiem Mikołaja Kopernika na liście autorów, ogłoszonej w 1664 r. za pontyfikatu papieża Aleksandra VII. Do tego czasu Stolica Apostolska przygotowała trzy indeksy: w roku 1559 (za pontyfikatu Pawła IV), 1564 (za pontyfikatu Piusa IV, tzw. Indeks trydencki) i 1596 (za pontyfikatu Klemensa VIII). Kolejną wersję indeksu sporządzono dopiero w 1664 r. Jego szesnastowieczne edycje nie zawierały w spisie autorów nazwiska Kopernika, którego dzieła zakazano dekretem w 1616 r. Dekret ten drukowano przy wydaniach indeksu, np. przy krakowskiej edycji z 1617 r., ale na samej liście autorów nazwisko Kopernika pojawiło się dopiero przy czwartej oficjalnej edycji indeksu z 1664 r. Pod literą „N" zanotowano, że dzieła astronoma nie można czytać dopóki – jak mówi dekret z 1616 r. – nie zostanie poddane korekcie, a dopuszcza się je, jeśli zostanie poprawione zgodnie z dekretem z 1620 r.: „Nicolaus Copernicus de revolutionibus orbium, donec corrigatur in decreto 5. Martij 1616. correctus vero iuxta decretum 1620. permittitur".

AFC

INDEX
LIBRORVM
PROHIBITORVM
ALEXANDRI VII. Pontificis Maximi
iussu editus.

1630

ROMÆ,
Ex Typographia Reuerendæ Cameræ Apostolicæ. 1664.

Superiorum permissu, & Priuilegio.

28 Teoria Isaaca Newtona a akceptacja heliocentryzmu

CHRISTOPH PFAUTZ (1645–1711)

[Recenzja:] *Isaaci Newton, Philosophiae Naturalis Principia Mathematica. Londoni, jussu Soc. Regiae, 1687*, „Acta Eruditorum", Leipzig 1688.
S. 303–315 ; 4°.
Cohen 1992; Feingold-Svorenčík 2020; Gjertsen 1986, 472; Kirchner 2, 28; Pabjan 2012

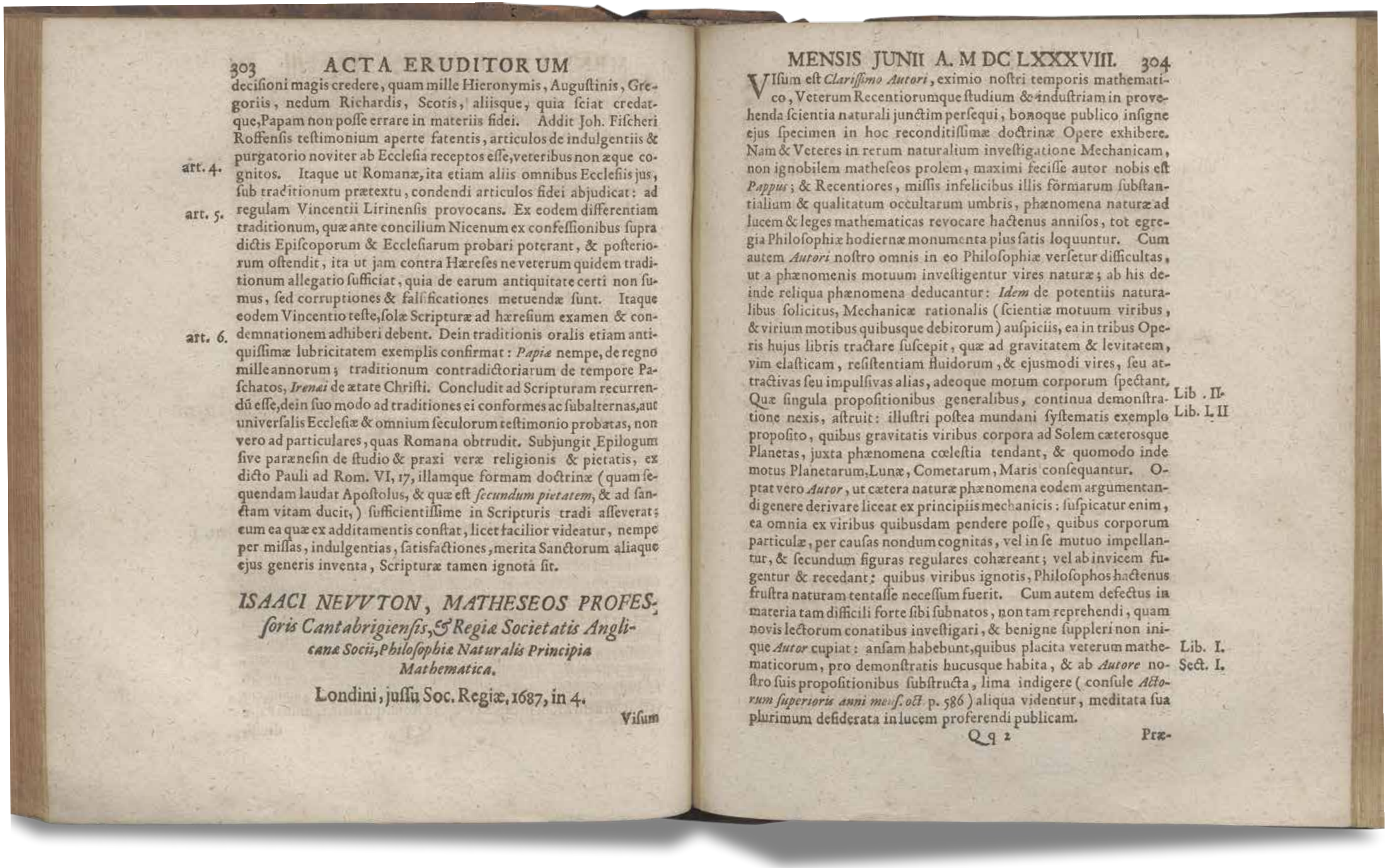
Proweniencja: [Ossolineum – Lwów] 21.121 – piecz.
Oprawa: skóra brązowa, XVIII w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. Cz. 1

Najważniejsza wczesna recenzja naukowa *Principiów* Newtona, której szczegółowość pozwoliła – dzięki zasięgowi czasopisma, w którym się ukazała – na rozpowszechnienie myśli uczonego.

W 1687 r. angielski fizyk Isaac Newton wydał *Philosophiae naturalis principia mathematica*, jedno z najważniejszych dzieł w historii nauki, w którym zawarł prawo powszechnego ciążenia oraz prawa ruchu. Jego odkrycia ostatecznie ugruntowały teorię heliocentryczną Kopernika, a publikację *Principiów* uważa się za koniec rewolucji kopernikańskiej. Tuż po ich opublikowaniu ukazały się cztery recenzje naukowe, z których trzecia w kolejności uchodzi za najbardziej znaczącą. Jej autorem był Christoph Pfautz, niemiecki matematyk i astronom, który wnikliwie i dokładnie przedstawił zawartość dzieła Newtona. Uważa się, że publikacja recenzji w „Acta Eruditorum" czasopiśmie szeroko czytanym w całej Europie i wysoko cenionym za rzetelność naukową, przyczyniła się do rozpowszechnienia myśli Newtona w europejskiej wspólnocie uczonych. Samo wydanie *Principiów* z 1687 r. ukazało się najprawdopodobniej w stosunkowo niewielkim nakładzie, który szybko został rozsprzedany. Na świecie do czasów współczesnych zachowało się prawie 400 egzemplarzy pierwodruku; jedyny egzemplarz w Polsce znajduje się w zbiorach PAN Biblioteki Gdańskiej.

AFC

deciſioni magis credere, quam mille Hieronymis, Auguſtinis, Gre-
goriis, nedum Richardis, Scotis, aliisque, quia ſciat credat-
que, Papam non poſſe errare in materiis fidei. Addit Joh. Fiſcheri
Roffenſis teſtimonium aperte fatentis, articulos de indulgentiis &
purgatorio noviter ab Eccleſia receptos eſſe, veteribus non æque co-
art. 4. gnitos. Itaque ut Romanæ, ita etiam aliis omnibus Eccleſiis jus,
ſub traditionum prætextu, condendi articulos fidei abjudicat: ad
art. 5. regulam Vincentii Lirinenſis provocans. Ex eodem differentiam
traditionum, quæ ante concilium Nicenum ex confeſſionibus ſupra
dictis Epiſcoporum & Eccleſiarum probari poterant, & poſterio-
rum oſtendit, ita ut jam contra Hæreſes ne veterum quidem tradi-
tionum allegatio ſufficiat, quia de earum antiquitate certi non ſu-
mus, ſed corruptiones & falſificationes metuendæ ſunt. Itaque
eodem Vincentio teſte, ſolæ Scripturæ ad hæreſium examen & con-
art. 6. demnationem adhiberi debent. Dein traditionis oralis etiam anti-
quiſſimæ lubricitatem exemplis confirmat: *Papiæ* nempe, de regno
mille annorum; traditionum contradictoriarum de tempore Pa-
ſchatos, *Irenæi* de ætate Chriſti. Concludit ad Scripturam recurren-
dũ eſſe, dein ſuo modo ad traditiones ei conformes ac ſubalternas, aut
univerſalis Eccleſiæ & omnium ſeculorum teſtimonio probatas, non
vero ad particulares, quas Romana obtrudit. Subjungit Epilogum
ſive parænesin de ſtudio & praxi veræ religionis & pietatis, ex
dicto Pauli ad Rom. VI, 17, illamque formam doctrinæ (quam ſe-
quendam laudat Apoſtolus, & quæ eſt *ſecundum pietatem*, & ad ſan-
ctam vitam ducit,) ſufficientiſſime in Scripturis tradi aſſeverat;
cum ea quæ ex additamentis conſtat, licet facilior videatur, nempe
per miſſas, indulgentias, ſatisfactiones, merita Sanctorum aliaque
ejus generis inventa, Scripturæ tamen ignota ſit.

*ISAACI NEVVTON, MATHESEOS PROFES-
ſoris Cantabrigienſis, & Regiæ Societatis Angli-
canæ Socii, Philoſophiæ Naturalis Principia
Mathematica.*

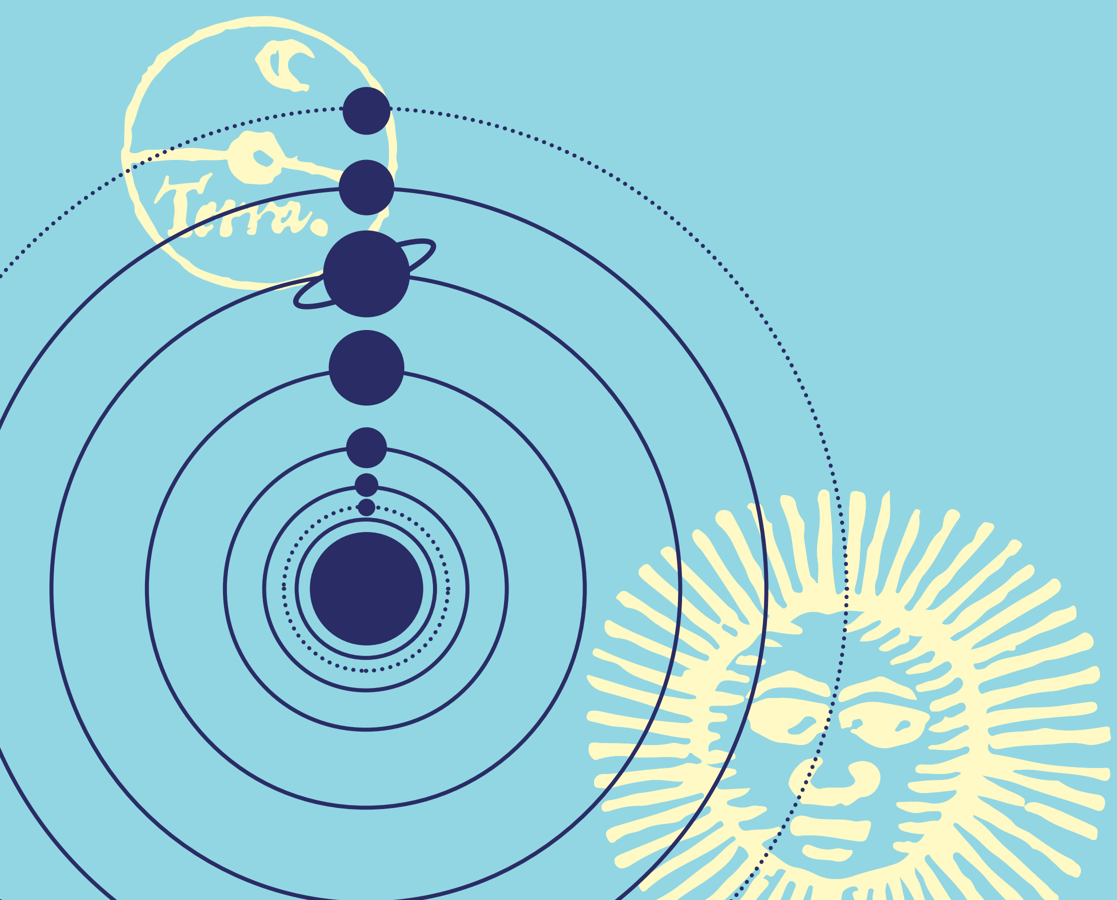
Londini, juſſu Soc. Regiæ, 1687, in 4.

Viſum

VIſum eſt *Clariſſimo Autori*, eximio noſtri temporis mathemati-
co, Veterum Recentiorumque ſtudium & induſtriam in prove-
henda ſcientia naturali junctim perſequi, bonoque publico inſigne
ejus ſpecimen in hoc reconditiſſimæ doctrinæ Opere exhibere.
Nam & Veteres in rerum naturalium inveſtigatione Mechanicam,
non ignobilem matheſeos prolem, maximi feciſſe autor nobis eſt
Pappus; & Recentiores, miſſis infelicibus illis formarum ſubſtan-
tialium & qualitatum occultarum umbris, phænomena naturæ ad
lucem & leges mathematicas revocare hactenus anniſos, tot egre-
gia Philoſophiæ hodiernæ monumenta plus ſatis loquuntur. Cum
autem *Autori* noſtro omnis in eo Philoſophiæ verſetur difficultas,
ut a phænomenis motuum inveſtigentur vires naturæ; ab his de-
inde reliqua phænomena deducantur: *Idem* de potentiis natura-
libus ſolicitus, Mechanicæ rationalis (ſcientiæ motuum viribus,
& virium motibus quibusque debitorum) auſpiciis, ea in tribus Ope-
ris hujus libris tractare ſuſcepit, quæ ad gravitatem & levitatem,
vim elaſticam, reſiſtentiam fluidorum, & ejusmodi vires, ſeu at-
tractivas ſeu impulſivas alias, adeoque motum corporum ſpectant,
Quæ ſingula propoſitionibus generalibus, continua demonſtra- Lib. II.
tione nexis, aſtruit: illuſtri poſtea mundani ſyſtematis exemplo Lib. I. II
propoſito, quibus gravitatis viribus corpora ad Solem cæterosque
Planetas, juxta phænomena cœleſtia tendant, & quomodo inde
motus Planetarum, Lunæ, Cometarum, Maris conſequantur. O-
ptat vero *Autor*, ut cætera naturæ phænomena eodem argumentan-
di genere derivare liceat ex principiis mechanicis: ſuſpicatur enim,
ea omnia ex viribus quibusdam pendere poſſe, quibus corporum
particulæ, per cauſas nondum cognitas, vel in ſe mutuo impellan-
tur, & ſecundum figuras regulares cohæreant; vel ab invicem fu-
gentur & recedant: quibus viribus ignotis, Philoſophos hactenus
fruſtra naturam tentaſſe neceſſum fuerit. Cum autem defectus in
materia tam difficili forte ſibi ſubnatos, non tam reprehendi, quam
novis lectorum conatibus inveſtigari, & benigne ſuppleri non ini-
que *Autor* cupiat: anſam habebunt, quibus placita veterum mathe- Lib. I.
maticorum, pro demonſtratis hucusque habita, & ab *Autore* no- Sect. I.
ſtro ſuis propoſitionibus ſubſtructa, lima indigere (conſule *Acto-
rum ſuperioris anni menſ. oct.* p. 586) aliqua videntur, meditata ſua
plurimum deſiderata in lucem proferendi publicam.

Qq 2 Præ-

Terra.

Kopernik i heliocentryzm

w nauce polskiej w XVI–XVIII w.

29 Drugie wydanie *De revolutionibus* ze środowiska Akademii Krakowskiej

MIKOŁAJ KOPERNIK (1473–1543)

Nicolai Copernici Torinensis De Revolvtionibus orbium cœlestium, Libri VI…
Basileae: ex officina Henricpetrina, [IX 1566].
[6], 213, [1] k. : il. drzewor. ; 2º.
E. XX, 76; Bieńkowska 1971, 93; Fluda-Krokos 2015, 66; Gingerich 2002, 178; Kat. ZNiO XVI, 132b; *Ze wszystkich ksiąg najbardziej godna przeczytania…* 2023, 160–161

Proweniencja: 1. P[etrus] S[lowacius]; Rosam quae praeterieri ne quaeras – superekslibris; 2. *Conuent[us] Crac[oviensis] Imacu[latae] Concep[tionis] Carm[elitarum] Discal[ceatorum]* – rps; 3. [Józef Maksymilian Ossoliński] *XL.J.3* – rps; 4. [Ossolineum – Lwów] 7798 – piecz.
Oprawa: deska, pergamin, tł. złoc., wiązania, XVI w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.F.4112

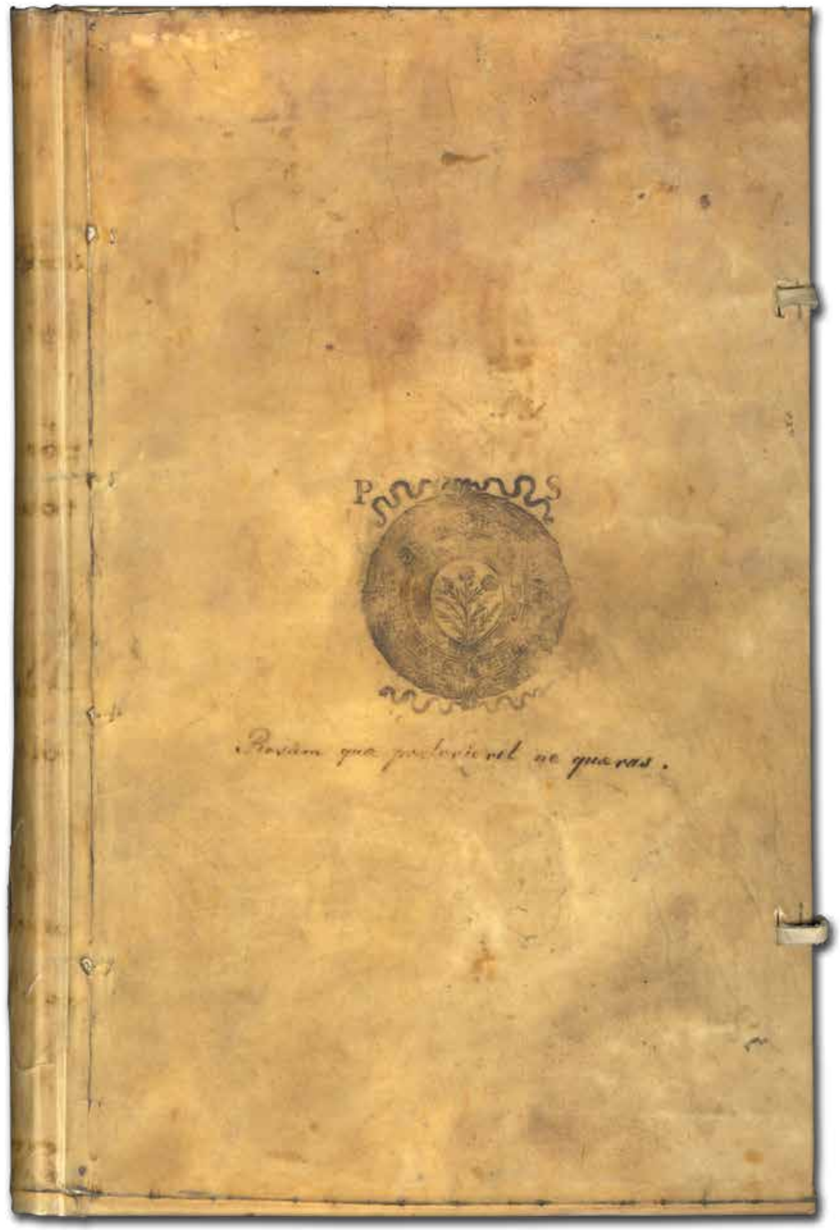

Druga edycja przełomowego dzieła Kopernika *De revolutionibus*, która ukazała się w Bazylei w oficynie Sebastiana Henricpetriego, 23 lata po pierwszym norymberskim wydaniu.

Pierwszym właścicielem ossolińskiego egzemplarza był Piotr Słowacki (ok. 1546–1588), astronom i matematyk, doktor filozofii, autor kalendarzy, profesor astrologii Akademii Krakowskiej. Recepcja dzieła i osoby Mikołaja Kopernika w krakowskim środowisku uniwersyteckim charakteryzowała się gloryfikacją astronoma jako wychowanka Akademii i znakomitego uczonego oraz opozycją przeciw heliocentryzmowi. Przynależność książki do Słowackiego świadczy, że na Akademii Krakowskiej znano i czytano pracę Kopernika, nawet jeśli oficjalnie nie popierano jego teorii.

Ossoliński egzemplarz pochodzi z wiedeńskiego księgozbioru fundatora Zakładu Józefa Maksymiliana Ossolińskiego (1748–1826); wcześniej książka należała do krakowskiego klasztoru karmelitów bosych.

OT

P
S

30 Pochwała Kopernika jako uczonego i propagowanie geocentryzmu

MARCIN ŁASZCZ (1551–1615)

Proba minvciy Latosowych z obroną kalendarza poprawionego y pokazaniem, ze Paszkę na pelni święcic nie tylko rzecz iest przystoyna, ale y zwyczayna w kosciele bozym....
W Krakowie: w Drukarni Lazarzowey, 1598.
[43], [1 cz.] s., sygn. : A-E4, F3 : wykresy, tabele ; 4°.
E. VIII, 107; Bieńkowska 1971, 59–60; Kat. ZNiO XVI, 1417; PSB, 18, 262–265

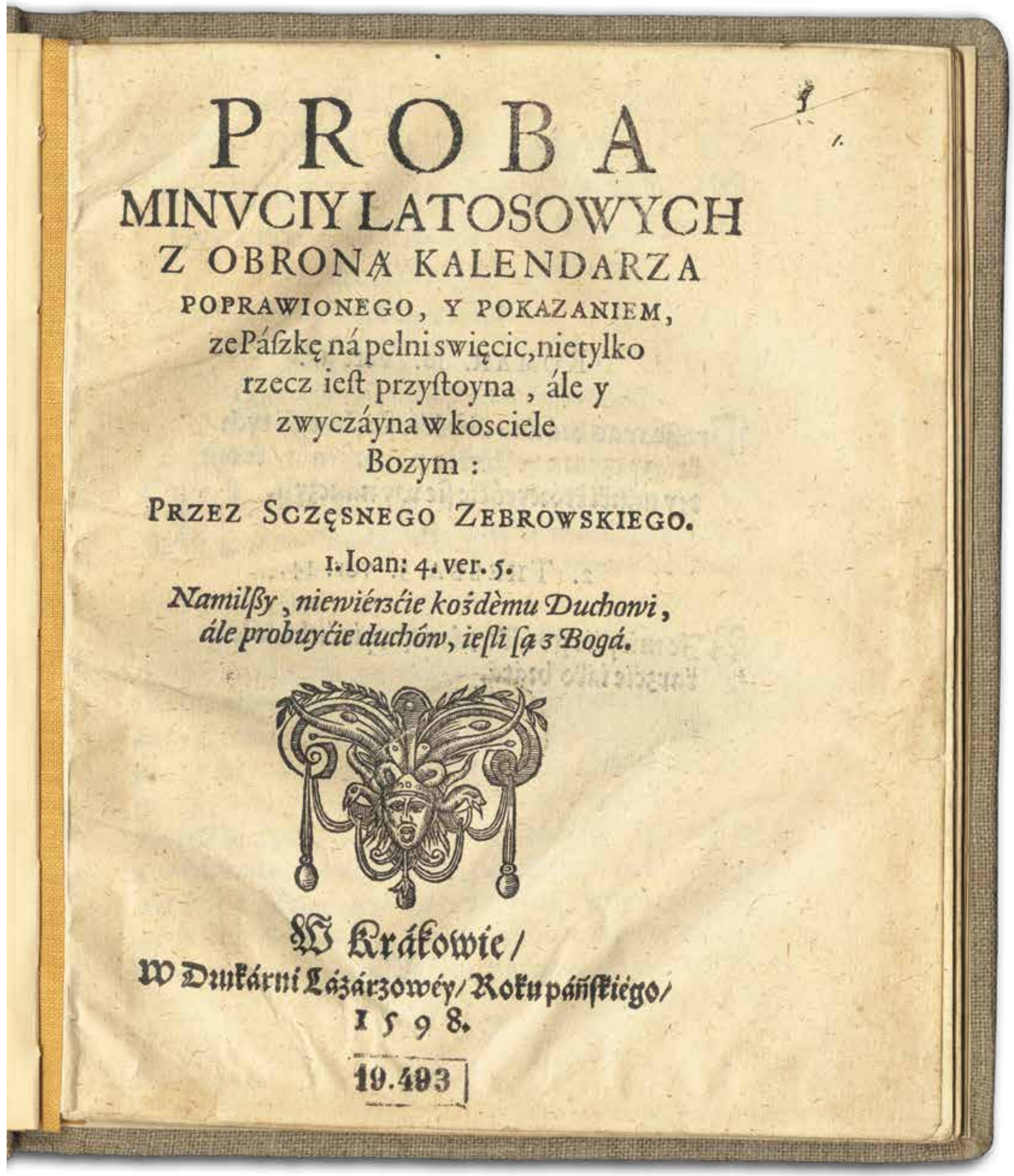

Prowieniencja: 1. [Józef Maksymilian Ossoliński] *7042/4* – rps;
2. [Ossolineum – Lwów] 19493 – piecz.
Oprawa: tektura, płótno introligatorskie, 1968 r.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.Qu.2785

Autor pracy, jezuita Marcin Łaszcz, był znanym teologiem, polemistą, kaznodzieją i dramatopisarzem. Jego polemiki religijne z protestantami i arianami, które podpisywał różnymi pseudonimami, były znane z emocjonalnego tonu, a często nawet demagogii. W publikacji *Próba minucji Latosowych*, wydanej w ramach dyskusji na temat daty dziennej świąt Wielkanocy, Łaszcz, polemizując z Janem Latosem, profesorem astrologii i astronomii Akademii Krakowskiej, broni geocentrycznego układu wszechświata. Uznając Kopernika za wybitnego naukowca i „wielkiego matematyka", autor mimo wszystko potępia jego teorię heliocentryczną. Na stronie 12 w książce umieszcza drzeworyt przedstawiający układ geocentryczny Ptolemeusza, któremu towarzyszy napis: „Położmysz tedy iuż według pospolitego wszystkich rozumienia okręgi niebieskie y figurze ich tak iako ią Philozophowie kładą, pilno się przypatrzmy".

OT

PROBA
MINVCIY LATOSOWYCH
Z OBRONĄ KALENDARZA
POPRAWIONEGO, Y POKAZANIEM,
ze Pászkę ná pelni swięcic, nietylko
rzecz iest przystoyna, ále y
zwyczáyna w kosciele
Bozym:
PRZEZ SCZĘSNEGO ZEBROWSKIEGO.
1. Ioan: 4. ver. 5.
Namilszy, niewierzcie kozdemu Duchowi,
ále probuycie duchów, iesli są z Bogá.

W Krákowie/
W Drukárni Lázárzowey/ Roku páńskiego/
1598.

31

Kopernik i Jan Brożek

SEPTEM SIDERA

Cracoviæ: In Officina Francisci Cæsarii, [1629].
[12] k., sygn. A-C4 : il. drzewor. (herb) ; 4°.
E. XX, 76; Bieńkowska 1971, 96–100; Kat. ZNiO XVII, 3505;
Kokowski 2009, 370–371; Mikołajczyk, Mróz 2010

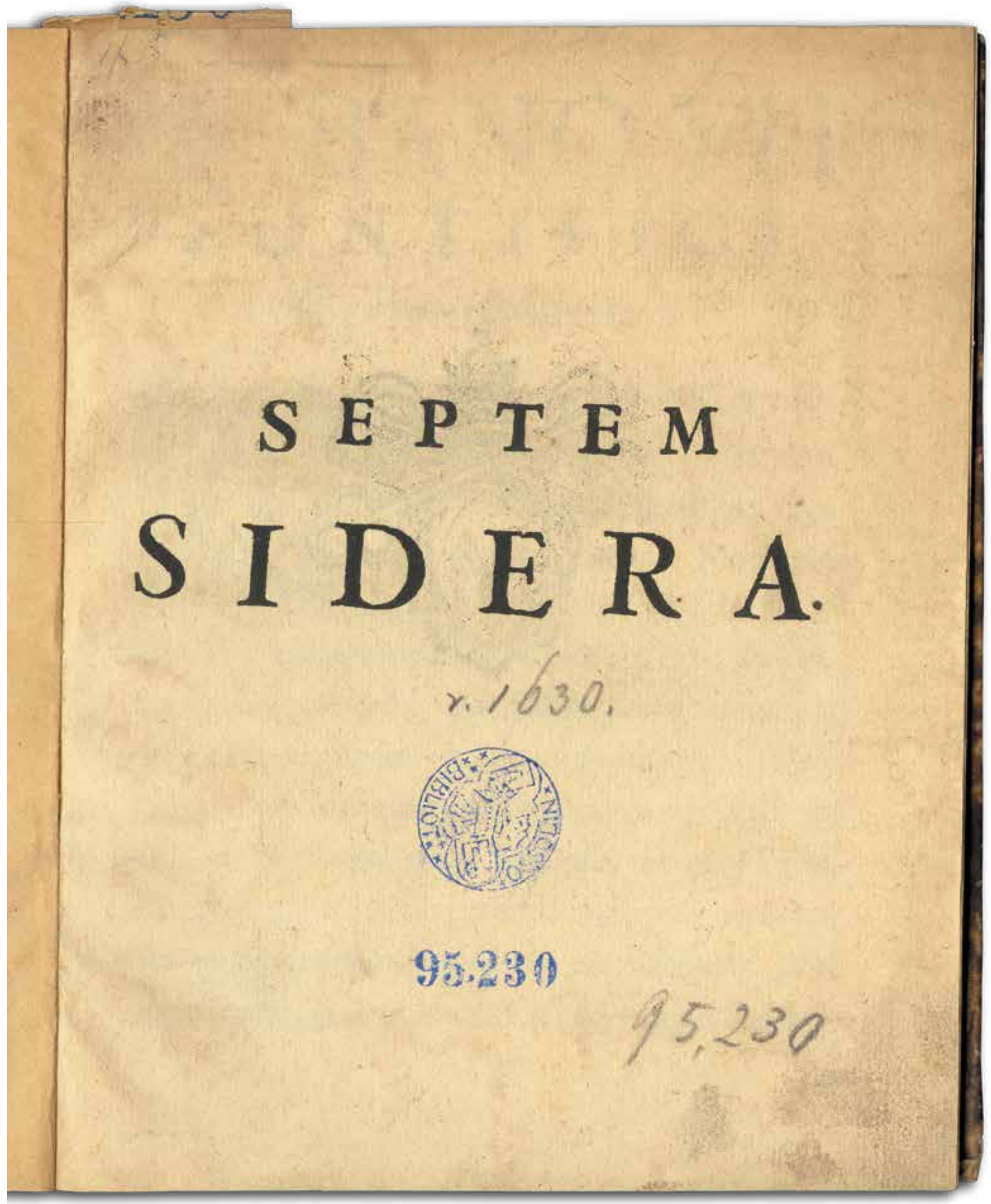
Proweniencja: [Ossolineum – Lwów] 95230 – piecz.
Oprawa: tektura, półpłótno, papier marmurkowy, XIX/XX w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-6993

Septem Sidera (pol. Siedem gwiazd) to poemat religijny składający się z siedmiu pieśni poświęconych dzieciństwu oraz młodzieńczym latom życia Jezusa Chrystusa. Autograf dzieła został odnaleziony w 1618 r. w bibliotece warmińskiej przez Jana Brożka (1582–1652), wykładowcę matematyki i astronomii na Akademii Krakowskiej, uznawanego za najbardziej twórczego badacza heliocentryzmu w XVII-wiecznym Krakowie. Brożek, który jako profesor uniwersytecki wykładał tradycyjną astronomię i geocentryczną teorię układu wszechświata, był prywatnie zwolennikiem heliocentryzmu i swą działalnością przyczynił się do ocalenia spuścizny toruńskiego astronoma. W 1618 r. wyruszył w podróż jego śladami, żeby odkryć nieznane do tej pory dokumenty i publikacje związane z Kopernikiem. Wśród materiałów odnalezionych przez Brożka w trakcie podróży znalazł się jeden anonimowy rękopis zatytułowany *Septem Sidera*, który przez odkrywcę został przypisany Kopernikowi. Rękopis po raz pierwszy został opublikowany w Krakowie w 1629 r. bez nazwiska autora. Z dedykacji Brożka poświęconej papieżowi Urbanowi VIII wynikało jednak, że autorem poematu był sam Mikołaj Kopernik. Jako utwór toruńskiego astronoma książkę opisano m.in. w *Bibliografii polskiej* K. Estreichera. Teorię autorstwa Kopernika w pierwszej połowie XX w. jako jeden z pierwszych zakwestionował Jerzy Krókowski, który na podstawie szczegółowej analizy tekstu poematu doszedł do wniosku, że powstał on najprawdopodobniej w szkole jezuickiej i że jego autorem był ktoś z uczniów lub profesorów.

Przez dłuższy czas w bibliografii był znany tylko jeden egzemplarz poematu *Septem Sidera* ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej. Prezentowany egzemplarz, pochodzący z lwowskiej historycznej kolekcji Ossolineum, po raz pierwszy został odnotowany w 1993 r. w *Katalogu starych druków Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich: Polonica wieku XVII*.

OT

SEPTEM
SIDERA.
r. 1630.
95.230
95,230

32

Heweliusz o Koperniku

JAN HEWELIUSZ (1611–1687)

Johannis Hevelii Selenographia sive Lunae descriptio...
Gedani, Autoris sumtibus: Typis Hünefeldianis, [post 6 V] 1647.
[16] k., 563, [1] s., [53], 40 k. tabl. : il. miedzior. ; 2°.
E. XVIII, 176–177; Bieńkowska 1971, 160; Czerniakowska 1998, 7–26;
Ze wszystkich ksiąg najbardziej godna przeczytania..., 207

Proweniencja: 1. Monasterii B.V.M. in Lubens. Insignia Abbatis Lubensis A.A.F.F. 1640 – superekslibris; *Monasterij B.M.V. in Lubens*. – rps; 2. [Ossolineum – Lwów] 5794 – piecz.
Oprawa: deska, pergamin, tł. złoc., obcięcia złoc., 1640 r.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-15829

Selenografia to jedna z pierwszych prac wybitnego astronoma i matematyka Jana Heweliusza, która ukazała się jego własnym sumptem w gdańskiej drukarni Andrzeja Hünefeldta (1581–1666) w 1647 r. Książkę autor zadedykował swojemu rodzinnemu miastu – Gdańskowi. Dzieło poprzedza miedziorytowy portret Heweliusza rytowany przez J. Falcka według portretu holenderskiego artysty H. Twenhusena, pod którym umieszczono wiersz pochwalny Jana Mochingera (1603–1652). Prezentowane dzieło Heweliusza ozdobione jest licznymi ilustracjami miedziorytowymi, których część rytowana była przez samego autora. Książka zawiera 40 ilustracji z przedstawieniem Księżyca sporządzonych na podstawie własnych obserwacji gdańskiego astronoma.

Autor *Selenografii* przychylnie wyrażał się o Koperniku i jego teorii. W swoim dziele zamieścił rysunek układu heliocentrycznego, podkreślając, że hipoteza Kopernika dobrze tłumaczy wszystkie zjawiska niebieskie („Per hanc hypothesin, facillime omnia phaenomena stellarum explicatur"). Heweliusz był również autorem dzieła *Machina coelestis* wydanego w 1673 r., na którego frontispisie, wykonanym przez Jeremiasza Falcka według projektu Adolfa Boya, znalazły się postacie wybitnych uczonych: Hipparcha, Ptolemeusza, Mikołaja Kopernika i Tychona Brahe. Również na innym frontispisie tych samych autorów w kolejnym dziele Heweliusza *Firmamentum Sobiescianum* z 1690 r. obok sędziwego Heweliusza w niebiańskim pałacu Uranii przedstawiono sławnych filozofów i astronomów, w tym Kopernika.

Ossoliński egzemplarz *Selenografii* Heweliusza trafił do zbiorów Zakładu we lwowskim okresie jego dziejów. W pierwszej połowie XVII w. książka należała do księgozbioru najstarszego na Śląsku opactwa cysterskiego w Lubiążu, na co wskazują superekslibris datowany na 1640 r. oraz zapis na stronie tytułowej.

OT

SELENOGRAPHIA.
SELENOGRAPHIA.
IOHANNIS HEVELII
SELENOGRAPHIA,
LUNÆ DESCRIPTIO;
GEDANI,
Autoris sumtibus,
Typis Hünefeldianis.
GALILÆUS

33 Stosunek Stanisława Lubienieckiego do heliocentryzmu

STANISŁAW LUBIENIECKI (1623–1675)

Stanislai de Lubienietz Lubieniecii Rolitsii Theatrum Cometicum...
T. 1–2.
Amstelodami: typis Danielis Baccamude: Apud Franciscum Cuperum, Bibliopolam, 1668.
[14] k., 966 (i. e. 968) s., [3] k., [55] k. tabl. miedzior. (in 4°, 2°, pl°, wielokr. złoż.) ; 2°.
E. XXI, 432–433; Jasiński 2017; PSB 17, 603–607

Proweniencja: 1. *Andrzej Ed. Koźmian* – rps; 2. Ex Libris Com. Branicki Sucha – ekslibris.
Oprawa: tektura, pergamin, tł. złoc., ślady wiązań, obcięcia złoc., XVII w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII–16331

Stanisław Lubieniecki, pisarz i działacz ariański, wydał w Amsterdamie w latach 1666–1668 obszerne, trzytomowe dzieło o tematyce astronomicznej *Theatrum Cometicum* opatrzone 57 ilustracjami miedziorytowymi sygnowanymi przez G. Gerardiego, G. Gerretsa, H.M. del Wintersteina oraz M.C. del Iseniusa. Praca ma charakter kompilatorski, zawiera zestawienie wszystkich komet, jakie pojawiły się do roku 1665. Pierwsza część dzieła zawiera korespondencję Lubienieckiego na temat komet z różnymi osobami – astronomami, teologami, historykami, ale także dyplomatami czy urzędnikami. Wśród korespondentów Lubienieckiego byli m.in. wybitni astronomowie – Jan Heweliusz (1611–1687) oraz Ismaël Boulliau (1605–1694). W nauce polskiej dzieło Lubienieckiego długo uchodziło za publikację, która spopularyzowała heliocentryzm w Polsce. W rzeczywistości w swojej monumentalnej, ale dość chaotycznej pracy Lubieniecki nie przedstawił własnego stanowiska na temat heliocentrycznej teorii Kopernika, a nawet w jednym z listów do lekarza i matematyka Johanna von Leunenschlossa (ur. 1620) zaznaczył, że nie planuje brać udziału w sporze o system wszechświata („Quam ego controversiam nolo facere meam"). Jako zwolennik systemu Kopernika autor *Theatrum Cometicum* występuje jedynie, kiedy cytuje poglądy swoich korespondentów akceptujących heliocentryzm.

Prezentowany egzemplarz pracy Lubienieckiego pochodzi z biblioteki Andrzeja Edwarda Koźmiana (1804–1864), polskiego literata, bibliofila i kolekcjonera, który w 1852 r. sprzedał swój księgozbiór Aleksandrowi Branickiemu (1821–1877), właścicielowi jednej z największych XIX-wiecznych polskich bibliotek prywatnych w Suchej Beskidzkiej.

OT

THEATRI COMETICI
pars posterior
Sive Historia Cometarum à diluvio ad A.C. 1665. Historiæ Universalis Synopsin quandam continens,
Ad
Sereniss.mos et Celsiss. GEORGIUM WILHELM. et JOANN. FRIDERICUM, Duces Brunsvicenses et Lunæburgenses,
Auctore
STANISLAO DE LUBIENIETZ LUBIENIECIO ROLITSIO.
A SIGNIS COELI NOLITE METUERE QVÆ METUUNT GENTES
Amstelodami Apud Franciscum Cuyperum.
1667.
M. Scheits del.
Sebast. Stopendaal Sculp.

34 Opozycja wobec Kopernika na Akademii Krakowskiej

PAWEŁ JAN WOJEWÓDZKI (?–1693)

Machina realis celeberrimo profundae eruditionis artificio in orbem inclusa…
Kraków, 1669.
239 s., 34 × 20 cm
Bieńkowska 1971, 101; Inwentarz Ossol., 3278/I

Proweniencja: [Ossolineum – Lwów] 3278 – piecz.
Oprawa: pergamin, XX w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Rękopisów, sygn. 3278/I

Rękopiśmienny podręcznik wiadomości przyrodniczych autorstwa Pawła Jana Wojewódzkiego (zm. 1693), profesora filozofii na Akademii Krakowskiej, autora pism teologicznych i panegirycznych. Wojewódzki wspominał w podręczniku, że Kopernik twierdził niegdyś, iż Ziemia porusza się wokół Słońca, co jest nie do przyjęcia, ponieważ stoi w sprzeczności z Biblią. Zamieścił tam także napastliwy wierszyk po polsku i łacinie:

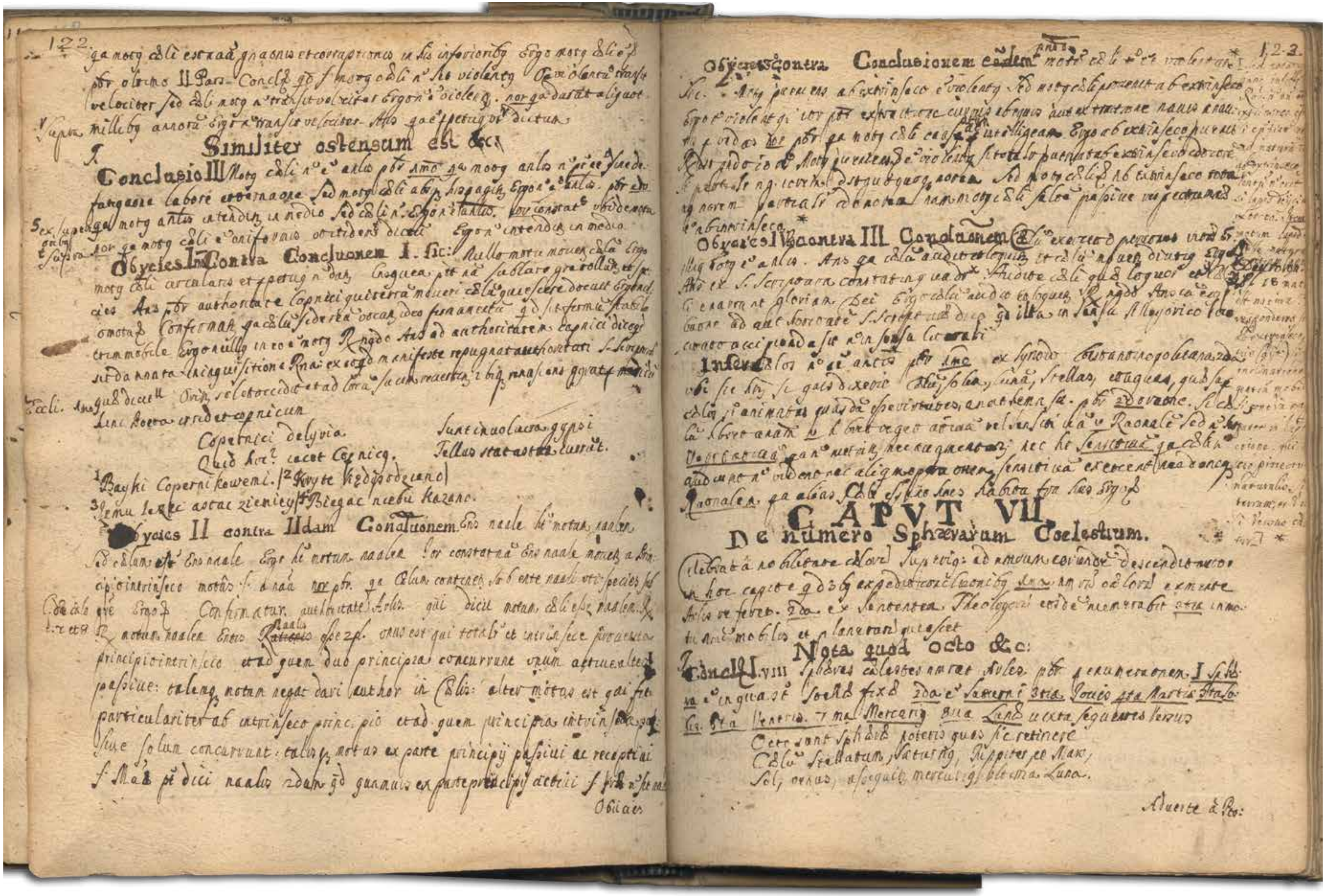
Copernici deliria
Sunt involucra gypsi.
Quid hoc? Iacet Copernicus,
Tellus stat, astra currunt.

Bajki Kopernikowemi
Kredą kądyś odziano
Jemu leżeć, a stać Ziemi
Biegać niebu kazano

Oryginał łaciński wiersza, który został napisany przez niemieckiego jezuitę Jakuba Balde, przetłumaczył na język polski Zygmunt Brudecki przed rokiem 1647. Polska wersja była wielokrotnie wydawana w XVII i XVIII w. w dziele *Sen żywota ludzkiego*.

Rękopiśmienny podręcznik Wojewódzkiego stanowi rzadki przykład zaatakowania przez członka krakowskiej społeczności akademickiej samego Kopernika przy okazji negacji jego teorii.

AFC

Similiter ostensum est &c.

Conclusio III

CAPUT VII

De numero Sphaerarum Coelestium.

Nota quod octo &c:

35 Uznanie dla heliocentryzmu na Akademii Krakowskiej

STANISŁAW SŁOWAKOWIC (1634–1702)

Postliminium cometarum abo raczey Niebo z dawna a niesłuśnie kometom przez filozofow odebrane...
W Krak.: Druk. Akademickiey, [post 26 I 1681].
[38] k., sygn. : []2, A-J4 : il. drzewor. (herb), il. miedzior. ; 4°.
E. XXVIII, 264–265; Bieńkowska 1971, 101–103; Kat. ZNiO XVII, 6711; Kryńska 2022

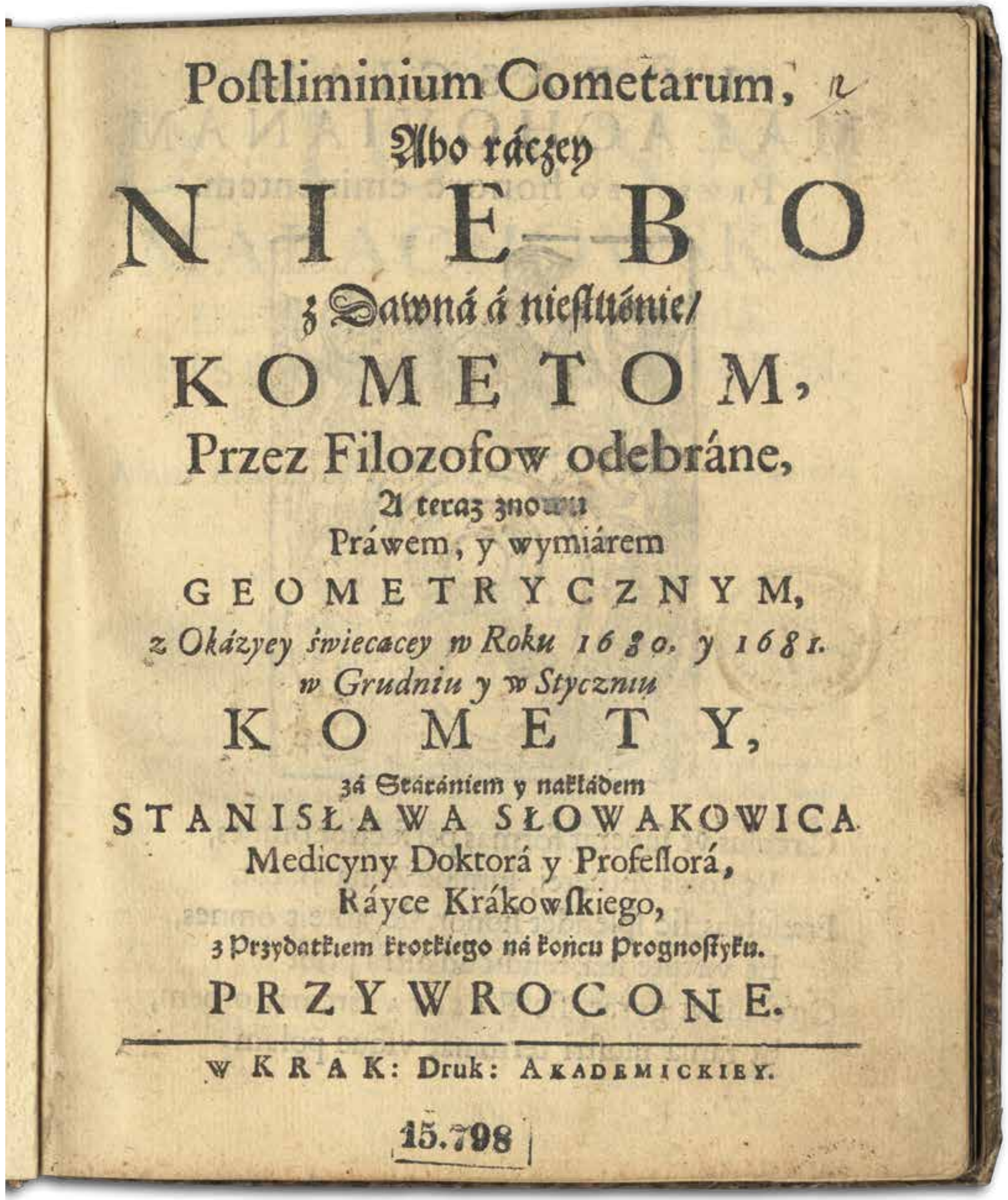
Proweniencja: 1. *Iste Cometen est R[evere]ndi Alexii Gadziałowicz ad Eccl[esia]m Archipresb[itorum] B.M.V. in Circule Crac[oviensi]* – rps, zamazany i obcięty; 2. [Józef Maksymilian Ossoliński] *7042/11* – rps; 3. [Ossolineum - Lwów] 15798 – piecz.
Oprawa: tektura, papier marmurkowy, XIX w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-5178

Traktat na temat komet pt. *Postliminium cometarum* opracowany przez S. Słowakowica, doktora medycyny, profesora Akademii Krakowskiej, autora kalendarzy i prac astrologiczno-astronomicznych, rajcę miejskiego i burmistrza Krakowa. W pierwszej części dzieła, zawierającej pięć dyskursów, autor przedstawia opinie starożytnych myślicieli, m.in. Arystotelesa i perypatetyków, jak również nowożytne poglądy na temat komet, omawia przyczyny ich powstania, przedstawia opis komety widzianej w 1681 roku oraz wyraża własne stanowisko dotyczące natury komet. W drugiej „prognostycznej" części traktatu, zawierającej dwa rozdziały, Słowakowic opisuje przypadki następujące po pojawieniu się komet, a także ostrzega ówczesnych czytelników przed tym, czego można się obawiać po komecie, która miała się pojawić na przełomie lat 1680 i 1681. Omawiając kwestię ruchu komet w pierwszej części swojej pracy, Słowakowic przedstawił własne stanowisko na temat heliocentrycznej teorii Kopernika, zaznaczając, że mimo stwierdzenia teologów, „że to *primum mobile* dla tego się tak prędko toczy, że go aniołowie obracają", to „Kopernik, chcąc ich uwolnić z codziennej pracy, *demonstravit*, że *Terra movetur, Caelum autem stat*, i salwuje *per motum terrae* wszytkie *phaenomena*". Przychylne nastawienie Słowakowica do teorii kopernikańskiej prezentowane w *Postliminium cometarum* stanowiło wyjątek w środowisku Akademii Krakowskiej, gdzie wówczas niepodzielnie panowała geocentryczna teoria budowy wszechświata.

Znaki własnościowe, którymi opatrzono egzemplarz ossoliński pracy Słowakowica, świadczą, że książka najpierw należała do bliżej nieznanego Aleksego Gadziałowicza związanego z kościołem Mariackim w Krakowie, później trafiła do wiedeńskiego księgozbioru J.M. Ossolińskiego, skąd została przekazana do Ossolineum we Lwowie.

OT

Poſtliminium Cometarum,
Abo ráczey
NIE–BO
z Dawná á nieſłuśnie/
KOMETOM,
Przez Filozofow odebráne,
A teraz znowu
Práwem, y wymiárem
GEOMETRYCZNYM,
z Okázyey świecącey w Roku 1680. y 1681.
w Grudniu y w Styczniu
KOMETY,
zá Stárániem y nakłádem
STANISŁAWA SŁOWAKOWICA
Medicyny Doktorá y Profeſſorá,
Ráyce Krákowſkiego,
z Przydatkiem krotkiego ná końcu Prognoſtyku.
PRZYWROCONE.

W KRAK: Druk: AKADEMICKIEY.

36 Ku przychylniejszemu traktowaniu heliocentryzmu w szkołach polskich

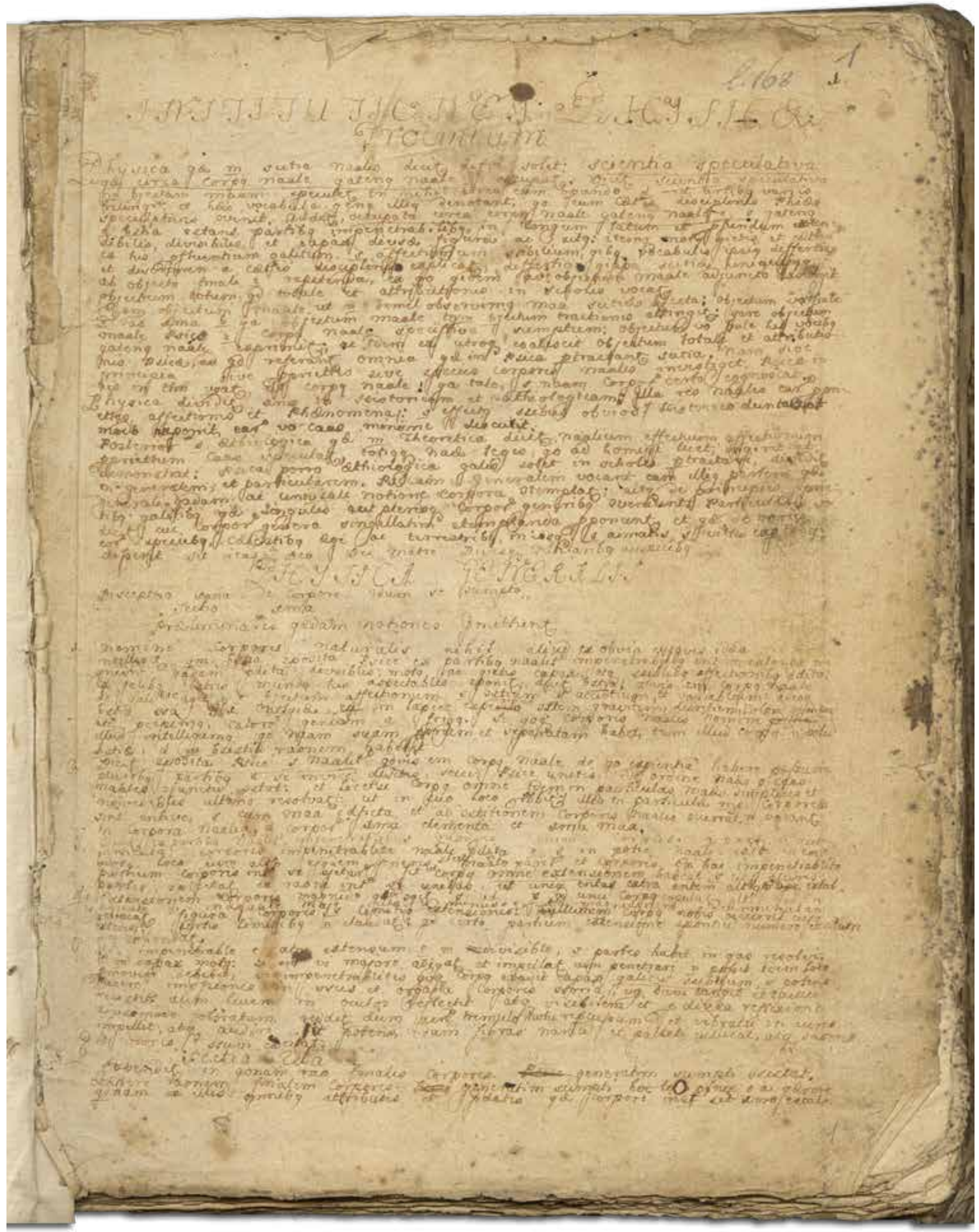
INSTITUTIONES PHYSICAE

Polska, niezidentyfikowana szkoła jezuicka, pocz. XVIII w.
46 × 28,5 cm
Bieńkowska 1971, 120

Proweniencja: Gwalbert Pawlikowski – piecz.
Oprawa: półpłótno, XX w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Rękopisów, sygn. Pawl. 168

Rękopiśmienny podręcznik filozofii używany na początku XVIII w. w niezidentyfikowanej szkole jezuickiej na terenie Rzeczypospolitej. We fragmencie dotyczącym nieba i planet omawiana jest teoria heliocentryczna. Choć autorzy nadal za jedyny akceptowalny uznają układ tychoński (za którym przemawiają argumenty biblijne i astronomiczne), sam heliocentryzm – w przeciwieństwie do wcześniejszych podręczników - nie jest tu wyłącznie krytykowany, ale przedstawiany jako hipoteza, którą ceni wielu astronomów. Podręcznik stanowi przykład początku zmian w postrzeganiu teorii heliocentrycznej w szkołach jezuickich – jeszcze nie jest akceptowana, ale uznaje się jej zasługi (jako hipotezy) do wytłumaczenia wielu zjawisk na niebie.

AFC

Institutiones Physicae
Proemium
Physica Generalis

37 Najpopularniejszy podręcznik do geografii doby Oświecenia

KAROL WYRWICZ (1717–1793)

Geografia Czasow Teraznieyszych... T. 1.
W Warszawie: w Drukarni J. K. M. y Rzeczypospolitey in Collegio Soc. Jesu, [post 13 V] 1768.
XLV, [1], 592 s. ; 8°.
E. XXXIII, 458; Sztymelska 2014, 185–190

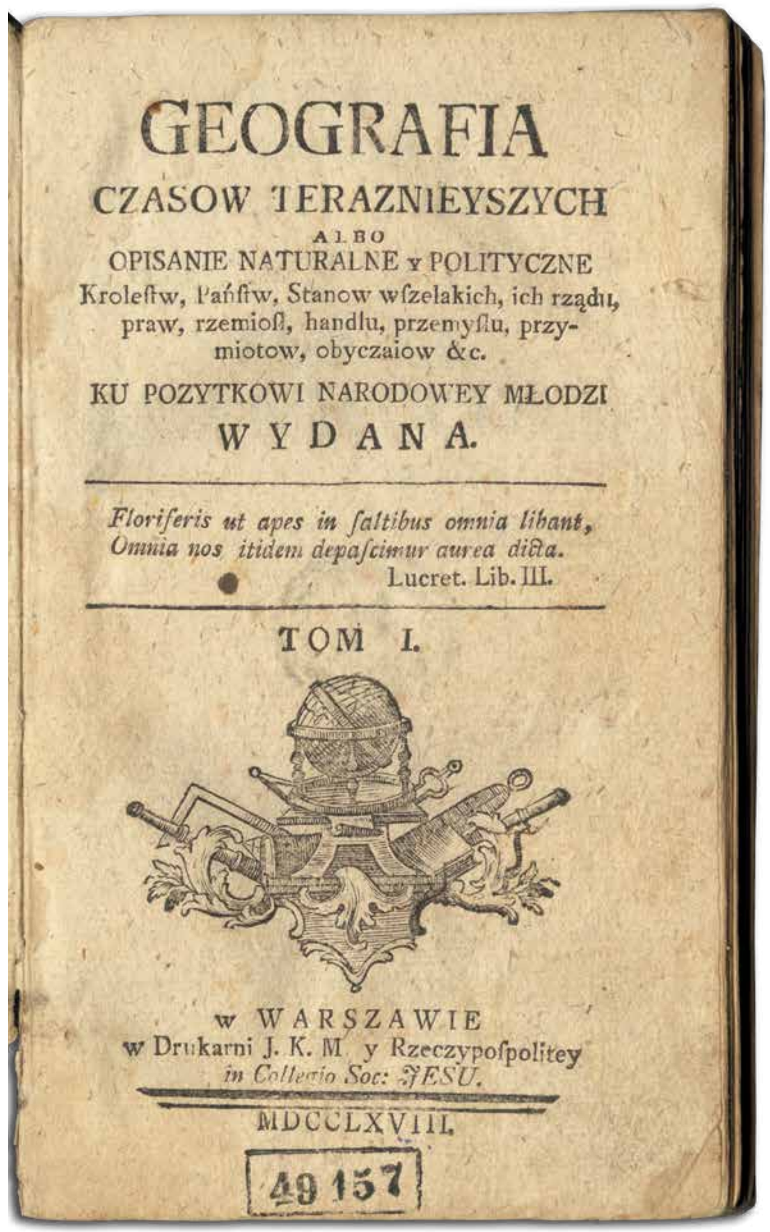
Prowenienсja: 1. [...]*wicz mpp* – rps, zatarty; 2. [Ossolineum – Lwów] 49157 – piecz.
Oprawa: półskórek, papier marmurkowy, XIX w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVIII–3675

Podręcznik geografii opracowany przez Karola Wyrwicza, jezuitę, pedagoga, geografa, historyka, rektora warszawskiego *Collegium Nobilium* jezuitów. Po raz pierwszy wydany w Warszawie w 1768 r., został objęty indeksem przez Nikołaja Repnina (1734–1801), politycznego ambasadora Rosji, i wycofany z druku i sprzedaży. Poprawiona edycja podręcznika ze zmienionym tytułem *Geografia Powszechna Czasow Teraznieyszych* ukazała się w 1770 r.; później książkę jeszcze kilkakrotnie wydawano za życia autora i wznowiono w rocznicę jego śmierci w 1794 r. Przygotowany dla szkół jezuickich podręcznik Wyrwicza cieszył się dużą popularnością także w szkołach Komisji Edukacji Narodowej.

Wyrwicz opisuje świat w najróżniejszych wymiarach. Dzieli geografię na części: naturalną, astronomiczną oraz polityczną. W rozdziale poświęconym geografii astronomicznej, wyodrębnionej względem związków Ziemi z niebem i ludźmi, jezuita opisuje bieg planet, Słońca i Ziemi, opierając się wyłącznie na teorii heliocentrycznej Kopernika: „Według tego nieporównanego Astronoma Słońce iest osadzone we śrzodku świata, około którego wszystkie planety obracają się, oprócz księżyca, który ma za śrzodek obrotu swego ziemię".

OT

GEOGRAFIA
CZASOW TERAZNIEYSZYCH
ALBO
OPISANIE NATURALNE y POLITYCZNE
Krolestw, Państw, Stanow wszelakich, ich rządu, praw, rzemiosł, handlu, przemysłu, przymiotow, obyczaiow &c.
KU POZYTKOWI NARODOWEY MŁODZI
WYDANA.

Floriferis ut apes in saltibus omnia libant,
Omnia nos itidem depascimur aurea dicta.
Lucret. Lib. III.

TOM I.

w WARSZAWIE
w Drukarni J. K. M. y Rzeczypospolitey
in Collegio Soc: JESU.
MDCCLXVIII.

38 Najpopularniejszy podręcznik do łaciny w oświeceniowej wersji

JAN AMOS KOMENSKÝ (1592–1670)

Orbis Sensualium Pictus...
Varsaviæ: apud Michael Groell; Norimbergæ: Impensis Bibliopolii Heredum Joh. Andr. Endteri, [post 2 X] 1770.
[24] k., 608 s., [116] k. : il. drzewor. ; 8°.
E. XIX, 452; Fijałkowski 2008

Proweniencja: 1. Ze Zbioru Alex. Kons. Batowskiego – ekslibris; Aleksander Batowski – piecz.; 2. Biblioteka Fundacyi W. Hr. Baworowskiego – piecz.; *Nr. 5004* – rps; *2.H.4* – rps.
Oprawa: tektura, płótno, XIX w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVIII-4805

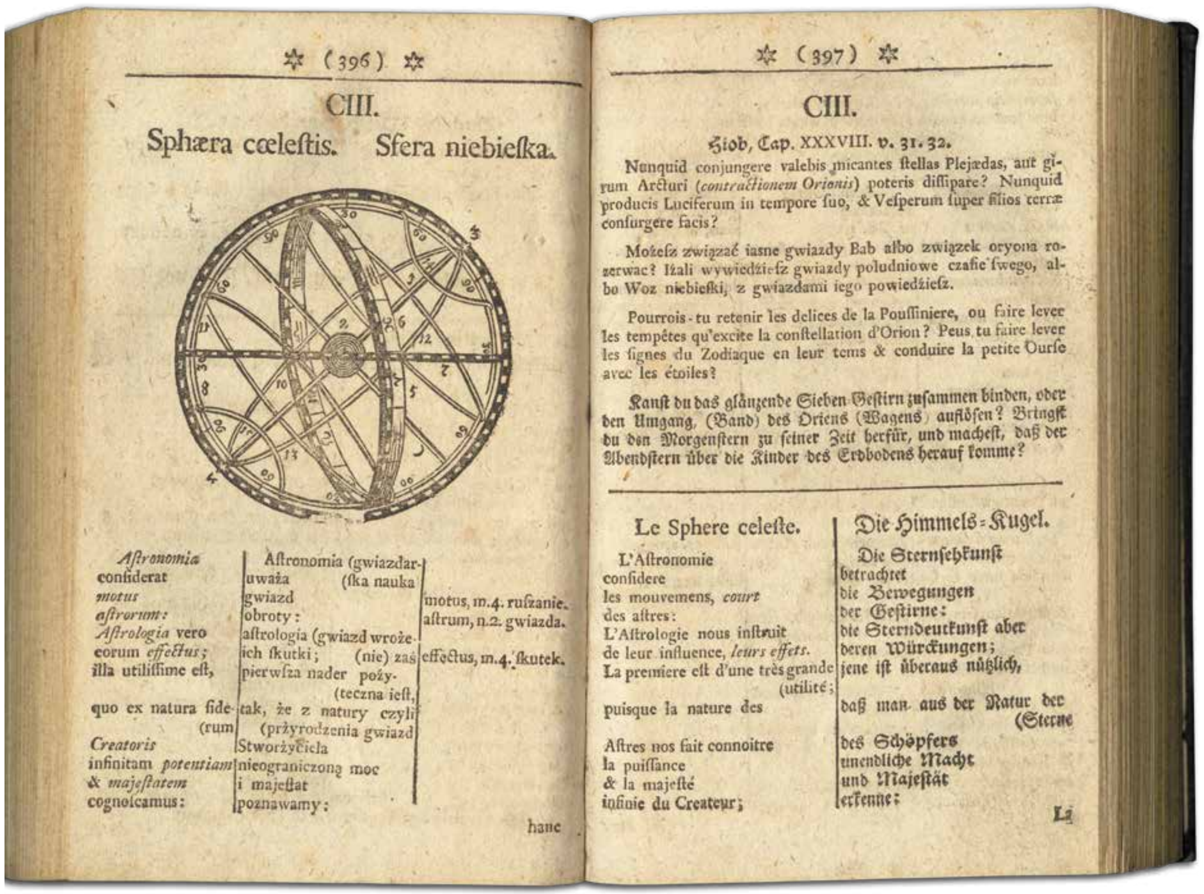

Popularny ilustrowany podręcznik dla dzieci do nauki łaciny autorstwa Jana Amosa Komenskiego, reformatora szkolnictwa i twórcy nowożytnej pedagogiki. Po raz pierwszy wydany w Norymberdze w 1658 r. w języku łacińskim i niemieckim, był potem wielokrotnie przedrukowywany; przekład na język polski, obok łacińskiego, francuskiego i niemieckiego, po raz pierwszy pojawił się w edycji z 1667 r. wydrukowanej w Brzegu. Dzieło podzielone zostało na 150 rozdziałów, w których omawiano zagadnienia m.in. z botaniki, zoologii, fizyki, religii, kucharstwa, medycyny, sztuki, a także życia codziennego. W części rozdziałów autor porusza tematy astrologiczne, podając opisy i charakterystyki ciał niebieskich.

O zainteresowaniu Komenskiego astrologią świadczy fakt, że posiadał on rękopis słynnego dzieła *De revolutionibus* Kopernika. Czeski pedagog traktował jednak manuskrypt jako cenny zabytek historyczny, sam zaś nigdy nie był zwolennikiem teorii heliocentryzmu. W *Orbis sensualium pictus* wszechświat opisany został jako układ z nieruchomą Ziemią; dopiero polski wydawca w 1770 r. po raz pierwszy pod naporem nowych poglądów naukowych uzupełnił zapis o geocentryzmie „Niebo się obraca, y obchodzi ziemię we szrodku stoiącą” słowami: „iako dawni rozumieli, lecz teraznieyśi utrzymują, iż ziemia się w koło słonca obraca”.

Ossoliński egzemplarz należał niegdyś do Aleksandra Konstantego Batowskiego (1799–1862), bibliofila, historyka i ziemianina, a następnie do Biblioteki Wiktora Baworowskiego we Lwowie.

OT

✡ (396) ✡

CIII.

Sphæra cœleſtis. Sfera niebieſka.

Aſtronomia	Aſtronomia (gwiazdar-	
conſiderat	uważa (ſka nauka	
motus	gwiazd	motus, m.4. ruſzanie.
aſtrorum:	obroty:	aſtrum, n.2. gwiazda.
Aſtrologia vero	aſtrologia (gwiazd wroże-	
eorum *effectus;*	ich ſkutki; (nie) zaś	effectus, m.4. ſkutek.
illa utiliſſime eſt,	pierwſza nader poży-	
	(teczna ieſt,	
quo ex natura ſide-	tak, że z natury czyli	
(rum	(przyrodzenia gwiazd	
Creatoris	Stworżyciela	
infinitam *potentiam*	nieograniczoną moc	
& *majeſtatem*	i majeſtat	
cognoſcamus:	poznawamy:	

hanc

✡ (397) ✡

CIII.

Hiob, Cap. XXXVIII. v. 31. 32.

Nunquid conjungere valebis micantes ſtellas Plejædas, aut gi-rum Arcturi (*contractionem Orionis*) poteris diſſipare? Nunquid producis Luciferum in tempore ſuo, & Veſperum ſuper filios terræ conſurgere facis?

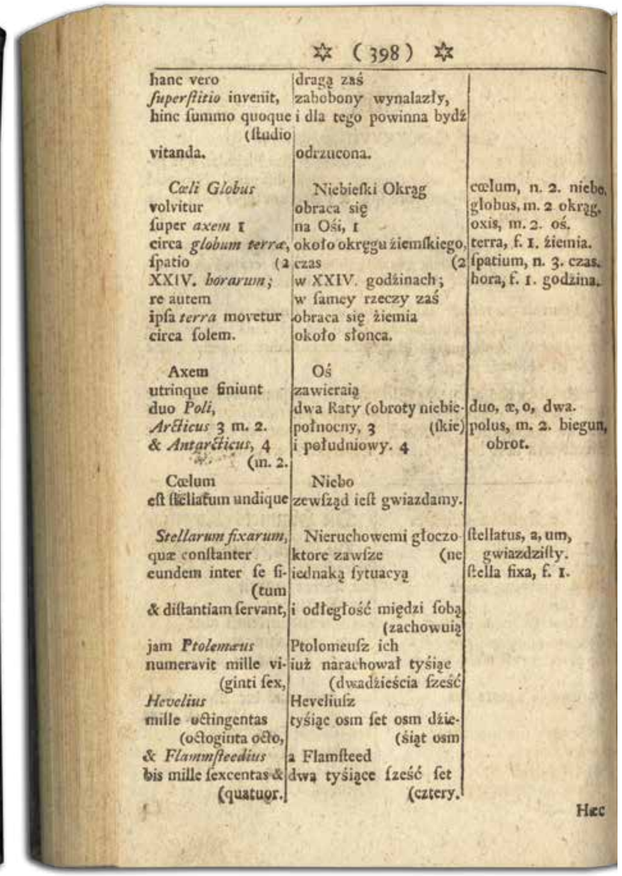
Możeſz związać iasne gwiazdy Bab albo związek oryona ro-zerwac? Iżali wywiedźieſz gwiazdy poludniowe czaſie ſwego, al-bo Woz niebieſki, z gwiazdami iego powiedźieſz.

Pourrois-tu retenir les delices de la Pouſſiniere, ou faire lever les tempêtes qu'excite la conſtellation d'Orion? Peus tu faire lever les ſignes du Zodiaque en leur tems & conduire la petite Ourſe avec les étoiles?

Kanſt du das glänzende Sieben-Geſtirn zuſammen binden, oder den Umgang, (Band) des Oriens (Wagens) auflöſen? Bringſt du den Morgenſtern zu ſeiner Zeit herfür, und macheſt, daß der Abendſtern über die Kinder des Erdbodens herauf komme?

Le Sphere celeſte.	Die Himmels-Kugel.
L'Aſtronomie	Die Sternſehkunſt
conſidere	betrachtet
les mouvemens, *court*	die Bewegungen
des aſtres:	der Geſtirne:
L'Aſtrologie nous inſtruit	die Sterndeutkunſt aber
de leur influence, *leurs effets.*	deren Würckungen;
La premiere eſt d'une très grande	jene iſt überaus nützlich,
(utilité;	
puisque la nature des	daß man aus der Natur der
	(Sterne
Aſtres nos fait connoitre	des Schöpfers
la puiſſance	unendliche Macht
& la majeſté	und Majeſtät
infinie du Createur;	erkenne:

Ll

✡ (398) ✡

hanc vero	dragą zaś	
ſuperſtitio invenit,	zabobony wynalazły,	
hinc ſummo quoque	i dla tego powinna bydź	
(ſtudio		
vitanda.	odrzucona.	
Cœli Globus	Niebieſki Okrąg	cœlum, n. 2. niebo,
volvitur	obraca się	globus, m. 2 okrąg.
ſuper *axem* 1	na Ośi, 1	oxis, m. 2. oś.
circa *globum terræ,*	około okręgu ziemſkiego,	terra, f. 1. ziemia.
ſpatio (2	czas (2	ſpatium, n. 3. czas.
XXIV. *horarum;*	w XXIV. godźinach;	hora, f. 1. godźina.
re autem	w ſamey rzeczy zaś	
ipſa *terra* movetur	obraca się ziemia	
circa ſolem.	około słonca.	
Axem	Oś	
utrinque finiunt	zawieraią	
duo *Poli,*	dwa Raty (obroty niebie-	duo, æ, o, dwa.
Arcticus 3 m. 2.	połnocny, 3 (ſkie)	polus, m. 2. biegun,
& *Antarcticus,* 4	i południowy. 4	obrot.
(m. 2.		
Cœlum	Niebo	
eſt ſtellatum undique	zewſząd ieſt gwiazdamy.	
Stellarum fixarum,	Nieruchowemi głoczo-	ſtellatus, a, um,
quæ conſtanter	ktore zawſze (ne	gwiazdziſty.
eundem inter ſe ſi-	iednaką ſytuacyą	ſtella fixa, f. 1.
(tum		
& diſtantiam ſervant,	i odległość między ſobą	
	(zachowuią	
jam *Ptolemæus*	Ptolomeuſz ich	
numeravit mille vi-	iuż narachował tyśiąc	
(ginti ſex,	(dwadźieścia ſześć	
Hevelius	Heveliuſz	
mille octingentas	tyśiąc osm ſet osm dźie-	
(octoginta octo,	(śiąt osm	
& *Flammſteedius*	a Flamſteed	
bis mille ſexcentas &	dwa tyśiące ſześć ſet	
(quatuor.	(cztery.	

Hæc

39 Obrona i popularyzacja teorii heliocentrycznej

JÓZEF ALEKSANDER JABŁONOWSKI (1711–1777)

De astronomiae ortu atque progressu et de caelesti systemate opus astronomico historicum...
Romae: Ex Typographia Palladis, [1763].
[47, 1 cz.] k., sygn. : []4, A-L4 ; 4°.
E. XVIII, 347; Bieńkowska 1971, 222–223; PSB, 10, 225–227

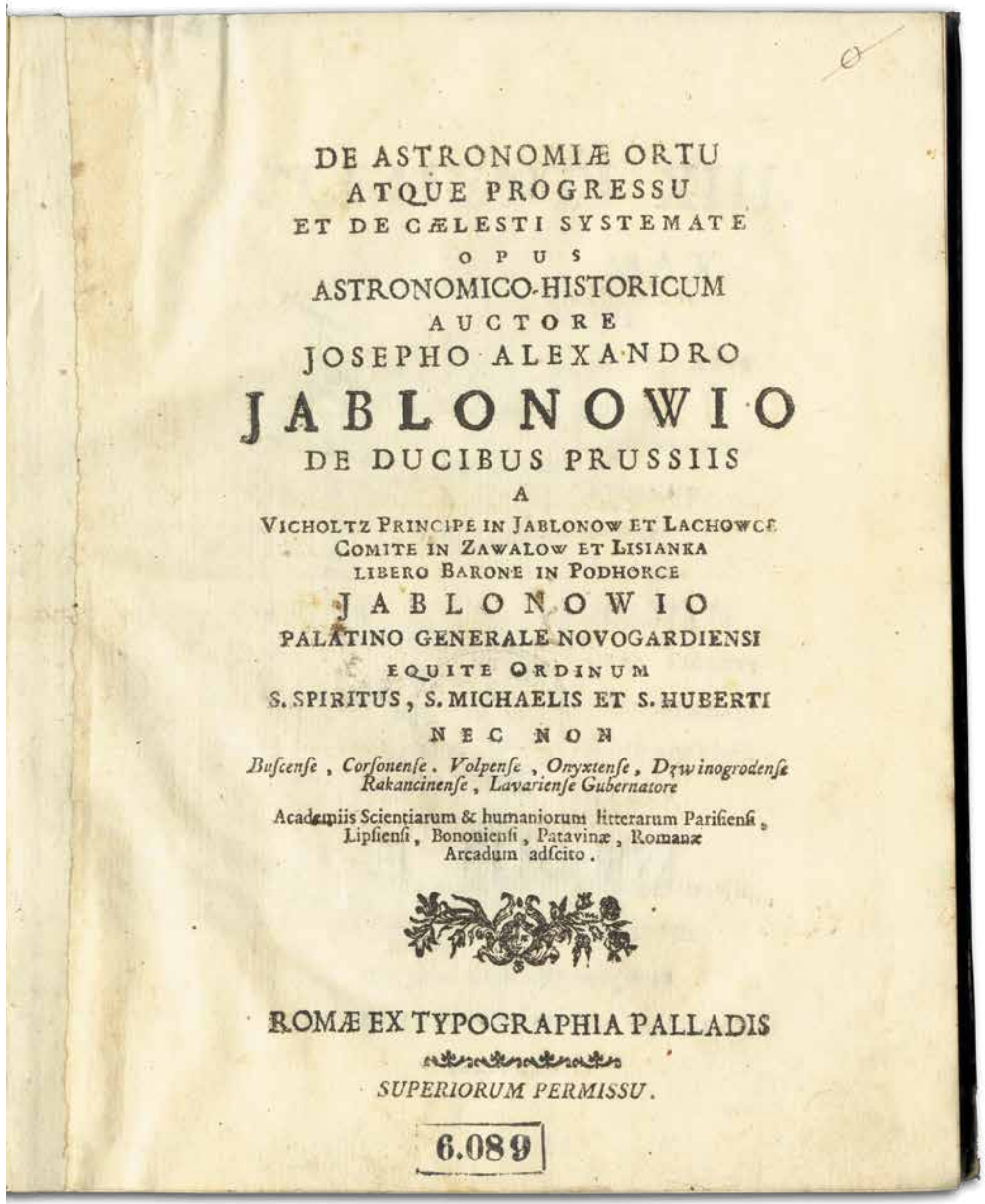
Proweniencja: 1. [Józef Maksymilian Ossoliński] *8050/a* – rps; 2. [Ossolineum – Lwów] 6089 – piecz.
Oprawa: karton, papier marmurkowy, XIX w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVIII-3119

Autor prezentowanego dzieła – Józef Aleksander Jabłonowski h. Prus III był działaczem politycznym, historykiem, mecenasem sztuki, pisarzem i kolekcjonerem. Pisał i wydawał poezje, prace z heraldyki, trygonometrii, geografii, historii, religii i astronomii. Wynikiem jego zainteresowań astronomią było dzieło pt. *De astronomiae ortu atque progressu et de caelesti systemate opus astronomico historicum* (pol. O narodzinach i postępie astronomii oraz ruchu Ziemii) wydane dwukrotnie w 1763 r., najpierw w Rzymie, a potem w Gdańsku. Praca Jabłonowskiego miała służyć obronie i popularyzacji teorii heliocentrycznej Kopernika w kręgach arystokratycznych. Zafascynowany postacią i ideami Kopernika, Jabłonowski starał się o zdjęcie dzieła toruńskiego astronoma z indeksu ksiąg zakazanych oraz sfinansował wykonanie mu pomnika w Toruniu. Prezentowaną edycję książki autor zadedykował papieżowi Klemensowi XIII. Jeden z egzemplarzy został osobiście wręczony papieżowi 20 stycznia 1763 r. Mimo podanych w książce licznych dowodów potwierdzających teorię heliocentryczną Kopernika Jabłonowski, zgodnie z ówczesnym stanowiskiem Kościoła, ostatecznie uznał teorię heliocentryzmu tylko za hipotezę modelu Układu Słonecznego.

Ossoliński egzemplarz astronomicznej pracy Jabłonowskiego pochodzi z wiedeńskiego księgozbioru fundatora Zakładu im. Ossolińskich Józefa Maksymiliana Ossolińskiego.

OT

DE ASTRONOMIÆ ORTU
ATQUE PROGRESSU
ET DE CÆLESTI SYSTEMATE
OPUS
ASTRONOMICO-HISTORICUM
AUCTORE
JOSEPHO ALEXANDRO
JABLONOWIO
DE DUCIBUS PRUSSIIS
A
VICHOLTZ PRINCIPE IN JABLONOW ET LACHOWCE
COMITE IN ZAWALOW ET LISIANKA
LIBERO BARONE IN PODHORCE
JABLONOWIO
PALATINO GENERALE NOVOGARDIENSI
EQUITE ORDINUM
S. SPIRITUS, S. MICHAELIS ET S. HUBERTI
NEC NON
Buſcenſe, Corſonenſe. Volpenſe, Onyxtenſe, Dzwinogrodenſe Rakancinenſe, Lavarienſe Gubernatore
Academiis Scientiarum & humaniorum litterarum Pariſienſi, Lipſienſi, Bononienſi, Patavinæ, Romanæ Arcadum adſcito.

ROMÆ EX TYPOGRAPHIA PALLADIS
SUPERIORUM PERMISSU.

40 Pierwodruk polskiego tłumaczenia *Rozmów o wielości światów*

BERNARD LE BOVIER DE FONTENELLE (1657–1757); TŁUM. EUSTACHY DĘBICKI (1738–1772)

Rozmowy O Wielosci Swiatow…
W Warszawie: w Drukarni J.K.Mci y Rzeczy-Pospolitey u XX. Scholarum Piarum, [1765].
[7] k., 138 s., 1 k. tabl. ; 8°.
E. XVI, 257; Bieńkowska 1971, 223–224

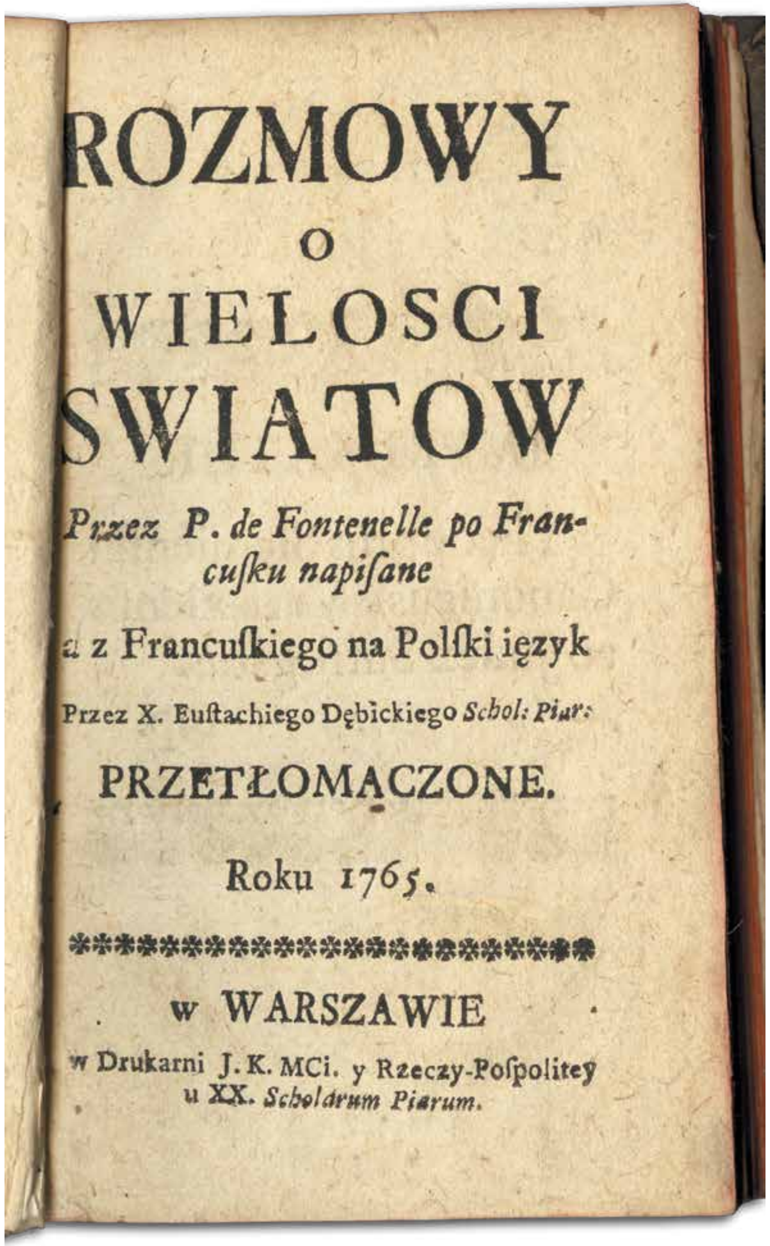
Proweniencja: 1. Kuropatnicki Kasztelan Bełzki Nro 244 – ekslibris; 2. Biblioteka Fundacyi W. Hr. Baworowskiego – piecz.; *Nr 6841* – rps; *7.H.38* – rps.
Oprawa: tektura, skóra brązowa marmoryzowana, XVIII w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVIII-9865

Pierwodruk polskiego tłumaczenia niezwykle popularnego dzieła *Entretiens sur la pluralité des mondes* autorstwa Bernarda de Fontenelle'a, znanego pisarza, filozofa i naukowca, które po raz pierwszy ukazało się w języku francuskim w Paryżu w 1686 r. Książka przedstawia w formie popularnonaukowej osiągnięcia astronomii nowożytnej z teorią heliocentryczną Kopernika na czele. Tekst ma postać rozmów z „imaginowaną Margrabiną" o problemach wszechświata. Zdaniem samego autora wybrana przez niego struktura książki miała uczynić dzieło przyjemniejszym i zachęcić do jego przeczytania inne damy. Swoje poparcie dla teorii heliocentryzmu Fontenelle wyraża już w pierwszej rozmowie zatytułowanej *Że Ziemia iest Płaneta który ma obrot około swey Osi y około Słońca*, w której podkreśla, że „wszystko teraz krąży około Słońca, ziemia nawet sama".

Wydanie w języku polskim przygotowane zostało przez pijara E. Dębickiego, który swój przekład dedykował również kobiecie – Zofii z Krasińskich Lubomirskiej (1718–1790), wojewodzinie lubelskiej. Polskie tłumaczenie opatrzono miedziorytową ilustracją z przedstawieniem trzech modeli Układu Słonecznego: geocentrycznego, heliocentrycznego oraz geoheliocentrycznego.

Pierwszym właścicielem ossolińskiego egzemplarza był Ewaryst Andrzej Kuropatnicki herbu Nieczuja (1734–1788), kasztelan buski i bełski, geograf, heraldyk, bibliofil i autor książek. Z jego kolekcji książka trafiła do Biblioteki Fundacji Wiktora Baworowskiego we Lwowie, a następnie do Ossolineum.

OT

ROZMOWY
O
WIELOSCI
SWIATOW

Przez P. *de Fontenelle po Francuſku napiſane*

a z Francuſkiego na Polſki ięzyk

Przez X. Euſtachiego Dębickiego *Schol: Piar:*

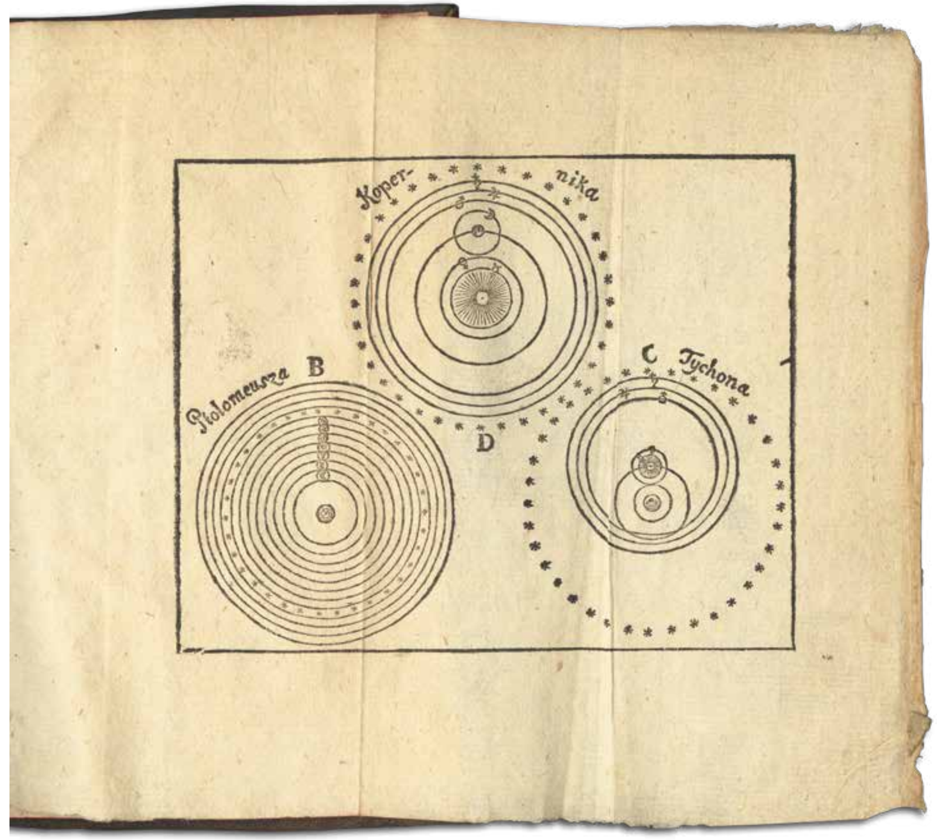
PRZETŁOMACZONE.

Roku 1765.

****

w WARSZAWIE

w Drukarni J. K. MCi. y Rzeczy-Poſpolitey
u XX. *Scholarum Piarum.*

41 Symboliczna akceptacja heliocentryzmu w nauce polskiej

JAN ŚNIADECKI (1756–1830)

Pochwała Mikołaja Kopernika [w:] Miscellanea historyczne dotyczące czasów panowania Zygmunta Augusta III Wazy, k. 210–215.
Polska, XIX w.
Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. Wasyla Stefanyka, Dział Rękopisów, fond 5, dział 1, rps 175

O Koperniku: rozwiązanie zadania, które Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk do odpowiedzi ogłosiło: Oddaiąc hołd winnéy pochwały Mikołaiowi Kopernikowi pokazać, iak wiele mu winne były nauki matematyczne, mianowicie astronomia w wieku, w którym żył: z których poprzedników, iak wiele i iakim sposobem korzystał; i jak wiele mu są winne w czasie teraźniejszym, „Roczniki Towarzystwa Warszawskiego Przyiaciół Nauk” 2, 1803, s. 83–192.
19 × 24 cm
Chamcówna 1955; Kamykowski 1935; Kokowski 2009, 652

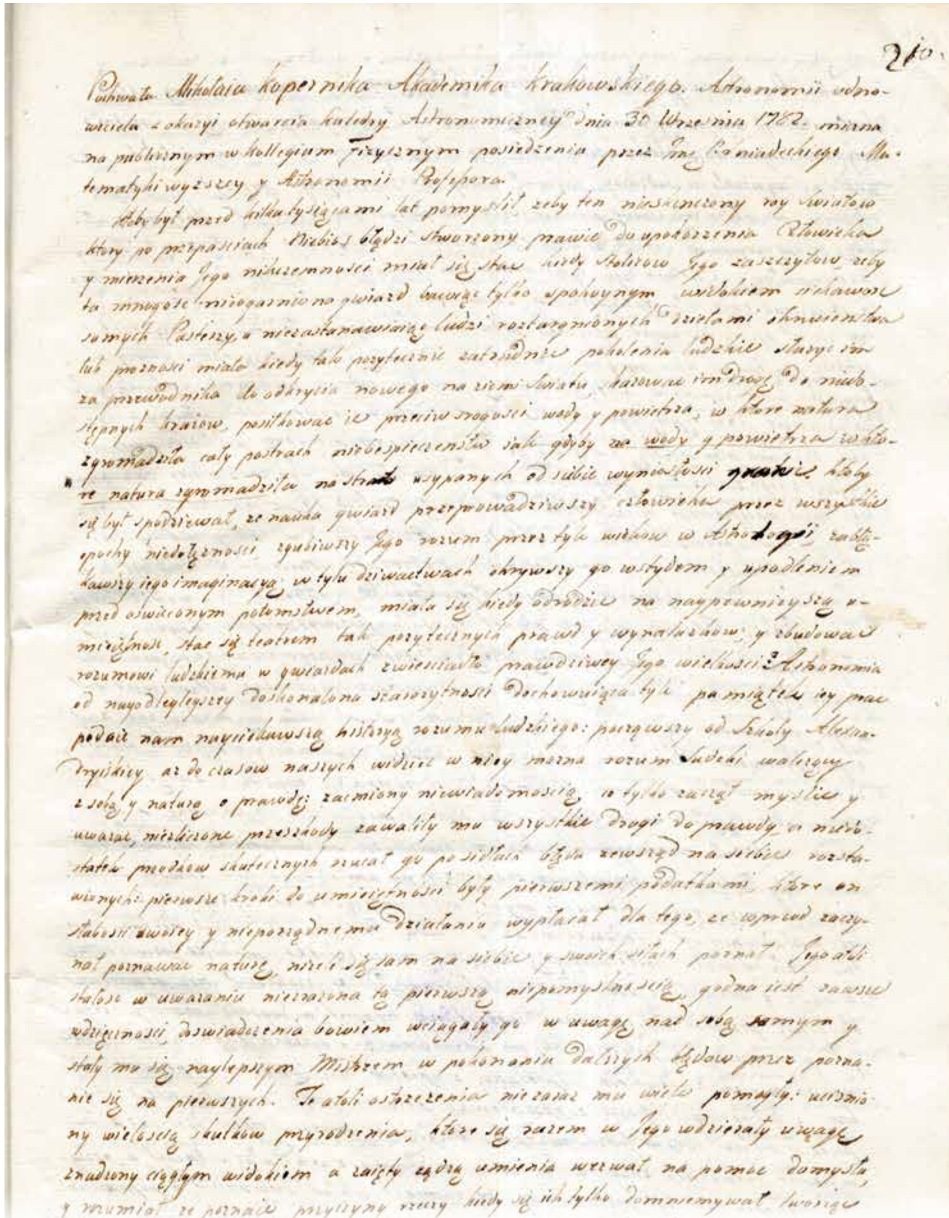
Prowenienciya: [powojenna kolekcja Ossolineum we Wrocławiu].
Oprawa: półskórek, XX w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Nowych Druków Ciągłych, sygn. 297.153

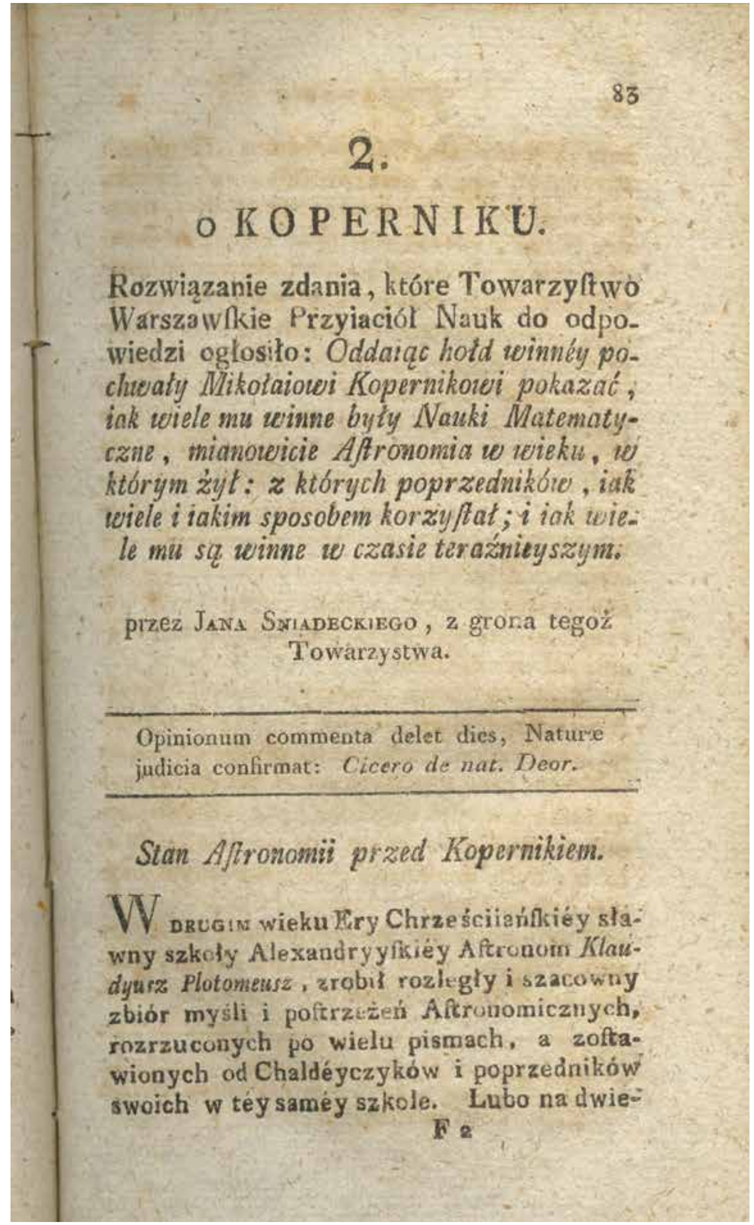
W 1782 r. młody uczony Jan Śniadecki, późniejszy rektor Uniwersytetu Wileńskiego i dyrektor obserwatorium astronomicznego, rozpoczął pracę jako wykładowca astronomii na Uniwersytecie Krakowskim. Swą działalność w katedrze zainaugurował publicznym wykładem, na którym w obecności licznie zgromadzonych gości ze środowiska naukowego i kościelnego wygłosił mowę znaną w tradycji jako *Pochwała Mikołaja Kopernika*. Odczyt, jak pisał sam Śniadecki do Hugona Kołłątaja, wywołał zachwyt i entuzjazm, i nikogo nie oburzył. Uczony przedstawił w nim Kopernika i teorię heliocentryczną, którą w pełni poparł, oraz podkreślił znaczenie uczonego nie tylko dla historii, lecz także dla kształtowania się światopoglądu współczesnego mu i następnych pokoleń. *Pochwała Mikołaja Kopernika* jest uznawana za symboliczne zakończenie sporu o heliocentryzm w nauce polskiej. Mowa nie została opublikowana drukiem w okresie nowożytnym, oryginał rękopisu nie zachował się. Jedyny znany rękopiśmienny odpis z XIX w. znajdował się niegdyś w zbiorach Biblioteki Ossolineum, obecnie jest przechowywany w Lwowskiej Narodowej Naukowej Bibliotece Ukrainy im. Wasyla Stefanyka.

Dwadzieścia lat później Śniadecki wydał podobną tematycznie, lecz różną w stylu rozprawę naukową *O Koperniku* napisaną na zaproszenie Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk. Towarzystwo zaproponowało mu napisanie opracowania w formie odpowiedzi na pytanie o wpływ uczonego na astronomię oraz wpływ poprzedników na jego teorię. Rozprawa została dobrze przyjęta. Tadeusz Czacki obecny na jej pierwszym odczytaniu na zebraniu Towarzystwa tak opisywał reakcję publiczności: „Mnich i elegantka, uczony i prostak, jurysta i matematyk równie słuchali, równie się rozrzewniali”. Tekst Śniadeckiego cieszył się dużą popularnością – był kilkakrotnie wznawiany i tłumaczony na języki francuski, angielski, rosyjski, niemiecki, włoski i perski. W Polsce rozprawa długo stanowiła podstawowe źródło wiedzy o Koperniku.

AFC, JDM

210

Pochwała Mikołaia Kopernika Akademika Krakowskiego. Astronomii odnowiciela z okazyi otwarcia katedry Astronomiczney dnia 30 Września 1782 miana na publicznym w Kollegium Fizycznym posiedzeniu przez Jmć Xa Śniadeckiego Matematyki wyższey y Astronomii Professora.

83

2.

O KOPERNIKU.

Rozwiązanie zdania, które Towarzyſtwo Warszawſkie Przyiaciół Nauk do odpowiedzi ogłosiło: *Oddaiąc hołd winnéy pochwały Mikołaiowi Kopernikowi pokazać, iak wiele mu winne były Nauki Matematyczne, mianowicie Aſtronomia w wieku, w którym żył; z których poprzedników, iak wiele i iakim sposobem korzyſtał; i iak wiele mu są winne w czasie teraźnieyszym.*

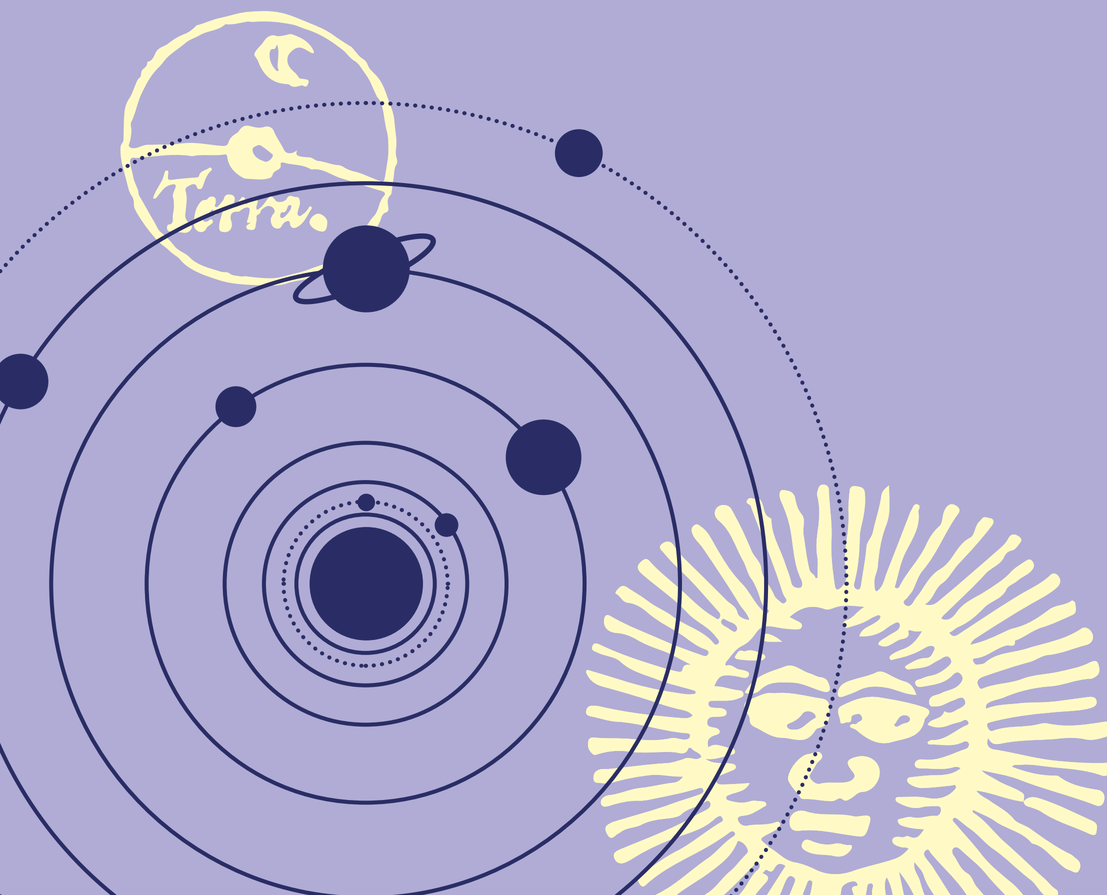
przez Jana Śniadeckiego, z grona tegoż Towarzystwa.

Opinionum commenta delet dies, Naturæ judicia confirmat: *Cicero de nat. Deor.*

Stan Aſtronomii przed Kopernikiem.

W drugim wieku Ery Chrześciiańſkiéy sławny szkoły Alexandryyſkiéy Aſtronom *Klaudyusz Plotomeusz*, zrobił rozległy i szacowny zbiór myśli i poſtrzeżeń Aſtronomicznych, rozrzuconych po wielu pismach, a zoſtawionych od Chaldéyczyków i poprzedników swoich w téy saméy szkole. Lubo na dwie-

F 2

Terra.

„Nasz to Polak, polskie plemię, wstrzymał Słońce, ruszył Ziemię!”,

czyli kult Mikołaja Kopernika w Polsce

42 Najstarsza biografia Kopernika autorstwa polskiego pisarza

SZYMON STAROWOLSKI (1588–1656)

Scriptorvm Polonicorum Ἑκατοντάς...
Francoforti: Sumptibus Iacobi de Zetter, 1625.
132 (i.e. 122) s., [3, ost. cz.] k. ; 4°.
E. XXIX, 207; Bieńkowska 1971, 204–207; Kat. ZNiO XVII, 7009; Kokowski 2009, 65

Proweniencja: 1. *Con[ven]tus Crac[oviensis] SS. Michael[is] et Joseph Carmelit[arum] Discalceat[orum]* – rps; 2. [Józef Maksymilian Ossoliński] *7921/3* – rps; 3. [Ossolineum – Lwów] 16379 – piecz.
Oprawa: skóra brązowa marmoryzowana, tł. złoc., XX w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-1954

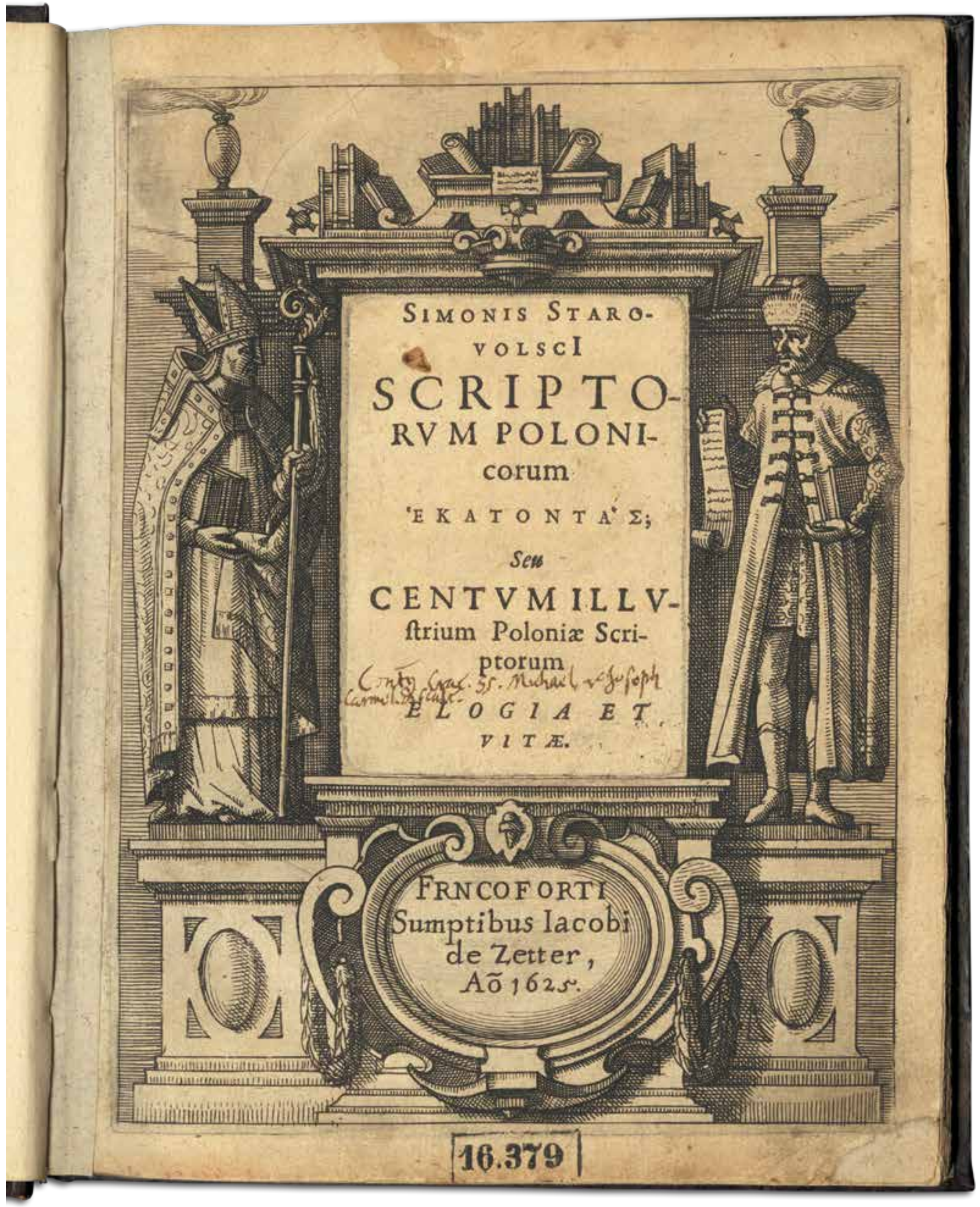

Scriptorum Polonicorum Ἑκατοντάς... to pierwsza polska biobibliografia opracowana przez Szymona Starowolskiego, polihistora, pisarza i kaznodzieję. *Editio princeps* dzieła Starowolskiego ukazało się we Frankfurcie w 1625 r. Wbrew liczebnikowi „Ἑκατοντάς", czyli „sto", w tytule pracy, Starowolski przedstawił w niej życiorysy 175 autorów. Wśród nich znalazła się biografia pochodzącego z Torunia twórcy teorii heliocentrycznej Mikołaja Kopernika.

Życiorys Kopernika opublikowany w *Scriptorum Polonicorum* to jeden z najważniejszych staropolskich opisów życia słynnego astronoma oraz najstarsza jego biografia autorstwa polskiego pisarza. Biografia ma charakter panegiryczny. Znana jest w dwóch redakcjach: krótszej, zamieszczonej w pierwszej edycji, a także we frankfurckim wydaniu z 1644 r. i wrocławskim z roku 1733, oraz dłuższej, opublikowanej w weneckiej edycji z 1627 r. Za autora krótszej wersji współcześni badacze uważają samego Szymona Starowolskiego, natomiast druga redakcja, opracowana i uzupełniona na podstawie korespondencji Kopernika, najprawdopodobniej została napisana przez Jana Brożka. W obu redakcjach życiorysu Kopernika podkreślono znaczenie jego teorii heliocentrycznej oraz zaznaczono, że „mówi o nim cały świat, wiedząc o znamienitej opinii Kopernika o nieustającym ruchu Ziemi".

Ossoliński egzemplarz pierwodruku Starowolskiego należał do księgozbioru klasztoru karmelitów bosych pw. św. Michała i Józefa w Krakowie.

OT

SIMONIS STARO-
VOLSCI
SCRIPTO-
RVM POLONI-
corum
ἙΚΑΤΟΝΤΑ'Σ;
Seu
CENTVM ILLV-
ſtrium Poloniæ Scri-
ptorum
ELOGIA ET
VITÆ.

FRNCOFORTI
Sumptibus Iacobi
de Zetter,
Aō 1625.

43

Drugi Ptolemeusz sarmacki

IGNACY STANISŁAW SLACHETKA (?– POST 1666)

Qvaestio astronomica de motv Lvnae...
Cracoviae: [s. n.], [post 1 XI] 1649.
[8] k., sygn. : A-B4 : il. drzewor, miedzior. (herby) ; 4°.
E. XXVIII, 220–221; Bieńkowska 1971, 100; Kat. ZNiO XVII, 6661

Prowieniencja: 1. [Józef Maksymilian Ossoliński] *6138/23* – rps;
2. [Ossolineum – Lwów] 15701 – piecz.
Oprawa: półpłótno, papier marmurkowy, 1987 r.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVII-3838

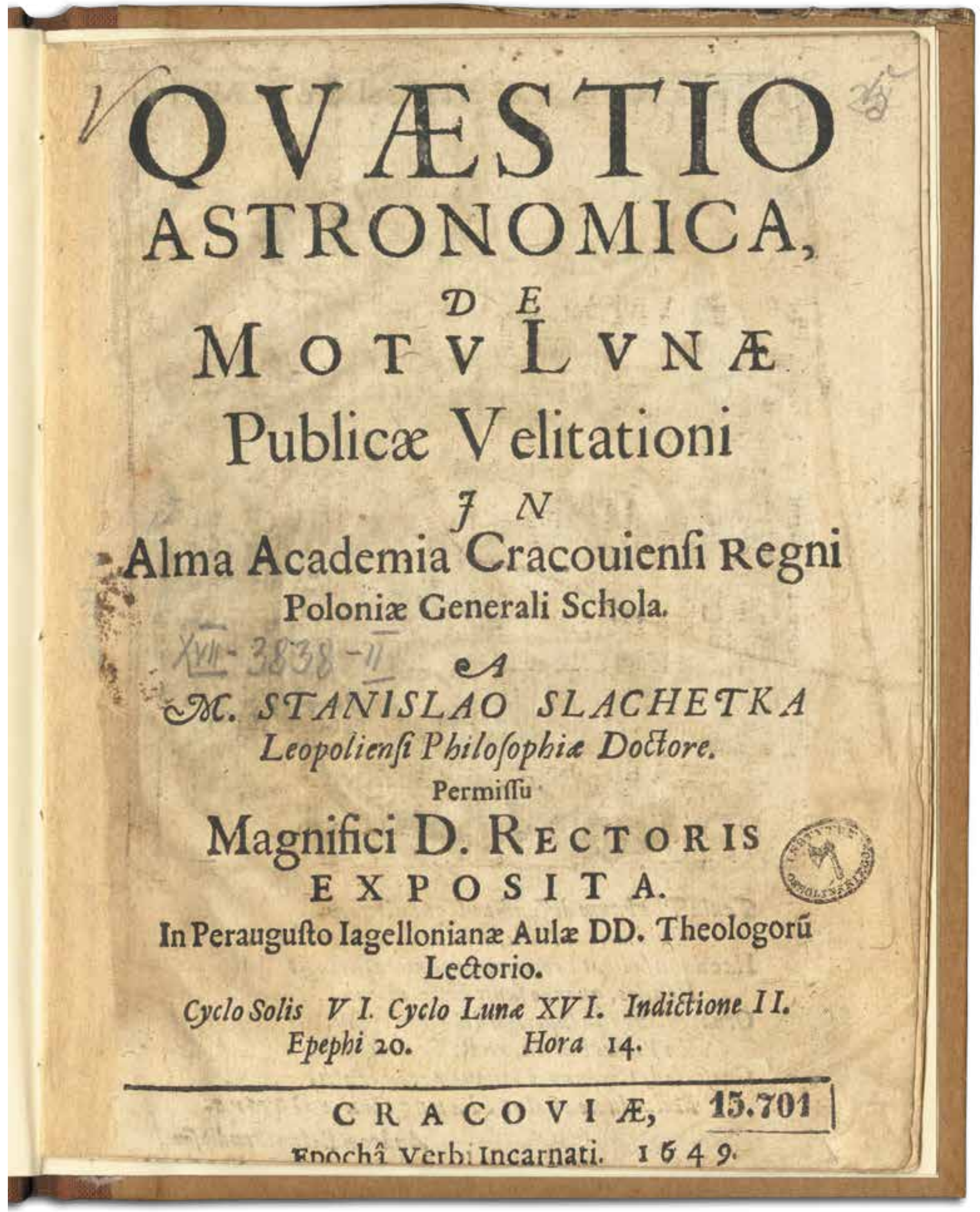

Praca pt. *Kwestia astronomiczna o ruchu Księżyca* z 1649 r. autorstwa Ignacego Stanisława Slachetki, profesora Akademii Krakowskiej, z wyraźnymi echami kultu Kopernika jako wielkiego astronoma, bez uznania jego teorii heliocentrycznej.

Slachetka opierał swe dzieło na XV-wiecznej pracy *Theoricae novae planetarum* (pol. Nowe teorie planet) Georga von Peurbacha zawierającej wykład myśli Ptolemeusza i astronomów arabskich. Występując z pozycji geocentrycznych, Slachetka w dedykacji dla Jerzego Aleksandra Zasławskiego wspomina jednakże o twórcy heliocentrycznej teorii budowy wszechświata; określa Kopernika jako „wielki cud całego świata, najsłynniejszą ozdobę matematyki" oraz nazywa go „drugim Ptolemeuszem sarmackim". Jednocześnie autor nie uznawał w swojej publikacji heliocentryzmu. Podejście Slachetki jest przykładem specyficznego dla ówczesnej atmosfery naukowej kultu Kopernika, w którym doceniano astronoma jako wybitnego uczonego, ale całkowicie pomijano jego teorię budowy wszechświata.

Ossoliński egzemplarz astronomicznego dziełka Slachetki pochodzi z wiedeńskiego księgozbioru fundatora Zakładu Narodowego im. Ossolińskich Józefa Maksymiliana Ossolińskiego.

OT

QVÆSTIO
ASTRONOMICA,
DE
MOTV LVNÆ
Publicæ Velitationi
IN
Alma Academia Cracouienſi Regni
Poloniæ Generali Schola.
XVII-3838-II
A
M. STANISLAO SLACHETKA
Leopolienſi Philoſophiæ Doctore.
Permiſſu
Magnifici D. RECTORIS
EXPOSITA.
In Perauguſto Iagellonianæ Aulæ DD. Theologorū
Lectorio.
Cyclo Solis VI. Cyclo Lunæ XVI. Indictione II.
Epephi 20. *Hora* 14.

CRACOVIÆ, 15.701
Epochâ Verbi Incarnati. 1649.

44

Ni przed nim, ni po nim równego nie było

STANISŁAW JÓZEF DUŃCZEWSKI (1701–1767)

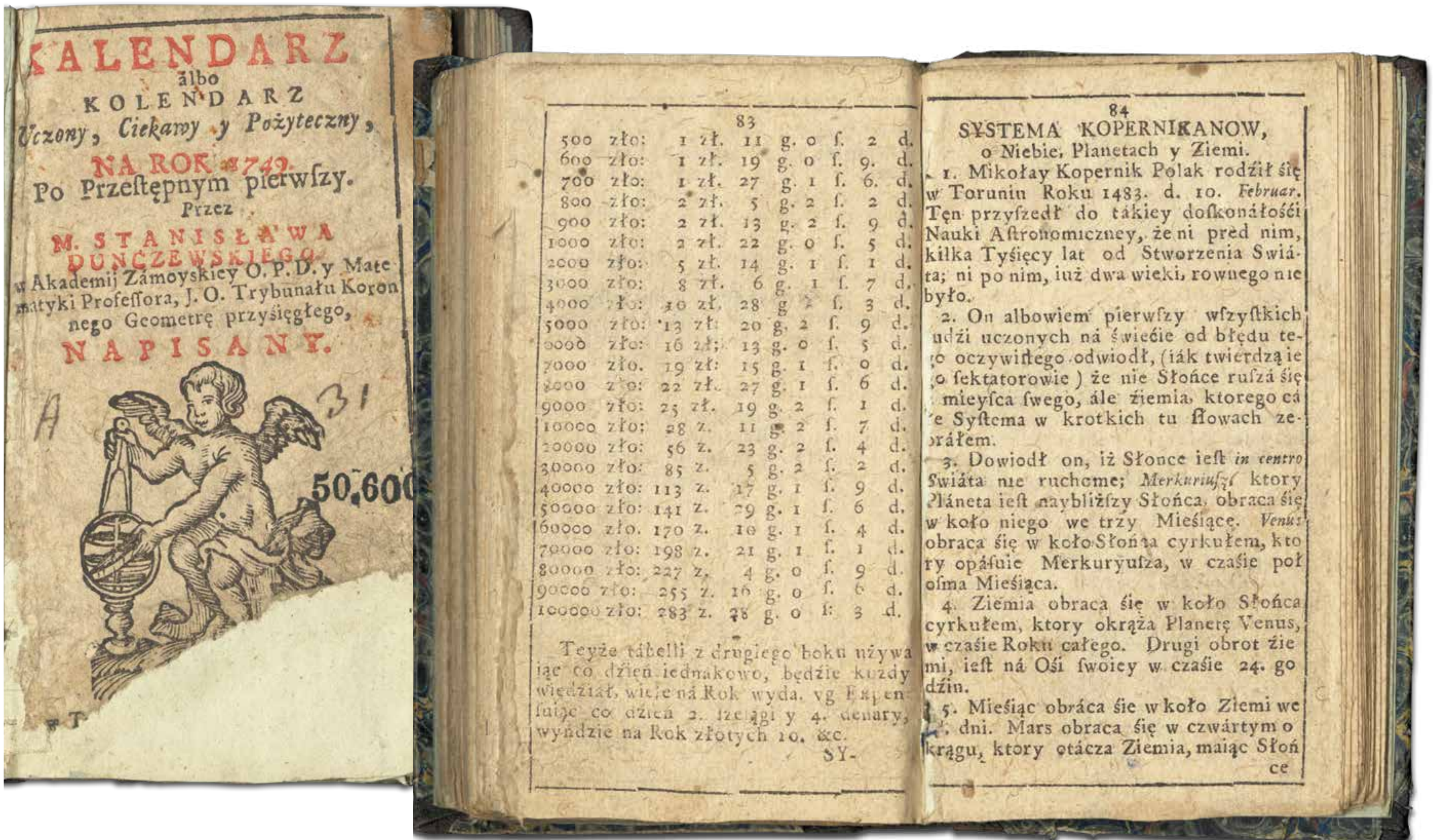
Kalendarz albo Kolendarz Uczony, Ciekawy y Pożyteczny na Rok 1749…
Zamość: w typografii b. Jana Kantego, [1748].
[6] k., 117 (i. e. 147), [1] s., [2] k. : il. drzewor. ; 12°.
E. XV, 384; Kat. kalendarzy ZNiO, 78

Proweniencja: 1. Biblioteka Brodzkich – piecz.; 2. [Ossolineum – Lwów] 50600 – piecz.
Oprawa: półpłótno, papier marmurkowy, XIX w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVIII-12657

Popularny kalendarz z 1749 r. ułożony przez Stanisława Duńczewskiego, profesora Akademii Zamojskiej, w którym jeszcze przed bullą papieską z 1757 r. usuwającą z indeksu ksiąg zakazanych dzieła o heliocentryzmie autor w pełni akceptuje teorię Kopernika, wychwalając go jako najwybitniejszego uczonego wszech czasów. W rozdziale *Systema Kopernikanów, o Niebie, Planetach y Ziemi* Duńczewski już w pierwszych zdaniach stwierdza, że „ni przed nim [Kopernikiem], kilka tysięcy lat od stworzenia świata, ni po nim, iuż dwa wieki, równego nie było. On albowiem pierwszy wszystkich ludzi uczonych na świecie od błędu tego oczywistego odwiódł…, że nie Słońce rusza się z miejsca swego, ale Ziemia". Dalej autor kalendarza opisuje także zmianę odbioru teorii heliocentrycznej Kopernika od momentu wydania słynnej pracy *De revolutionibus* z 1543 r. do czasów współczesnych: „Tego sławnego Polaka, Kanonika Warmińskiego, za życia iego ogłoszone Systema potym odrzucone; teraz w Rzymie, Paryżu, w Anglii, y całey Europie kwitnie… Zaraz albowiem poszli za nim naybiegleyśi Astronomowie … iako to Leibnitz, Neuton, Mallebranche &c".

Prezentowany egzemplarz trafił do Ossolineum we Lwowie z księgozbioru Eugeniusza Brodzkiego, literata, kolekcjonera i wydawcy.

OT

KALENDARZ
albo
KOLENDARZ
Uczony, Ciekawy y Pożyteczny,
NA ROK 1749.
Po Przeſtępnym pierwſzy.
Przez
M. STANISŁAWA DUNCZEWSKIEGO
w Akademij Zamoyskiey O. P. D. y Matematyki Profeſſora, J. O. Trybunału Koronnego Geometrę przyśięgłego,
NAPISANY.

83

500	zło:	1	zł.	11	g. 0	ſ.	2	d.
600	zło:	1	zł.	19	g. 0	ſ.	9.	d.
700	zło:	1	zł.	27	g. 1	ſ.	6.	d.
800	zło:	2	zł.	5	g. 2	ſ.	2	d.
900	zło:	2	zł.	13	g. 2	ſ.	9	d.
1000	zło:	2	zł.	22	g. 0	ſ.	5	d.
2000	zło:	5	zł.	14	g. 1	ſ.	1	d.
3000	zło:	8	zł.	6	g. 1	ſ.	7	d.
4000	zło:	10	zł.	28	g. [illegible]	ſ.	3	d.
5000	zło:	13	zł:	20	g. 2	ſ.	9	d.
6000	zło:	16	zł;	13	g. 0	ſ.	5	d.
7000	zło.	19	zł:	15	g. 1	ſ.	0	d.
8000	zło:	22	zł.	27	g. 1	ſ.	6	d.
9000	zło:	25	zł.	19	g. 2	ſ.	1	d.
10000	zło:	28	z.	11	g. 2	ſ.	7	d.
20000	zło:	56	z.	23	g. 2	ſ.	4	d.
30000	zło:	85	z.	5	g. 2	ſ.	2	d.
40000	zło:	113	z.	17	g. 1	ſ.	9	d.
50000	zło:	141	z.	29	g. 1	ſ.	6	d.
60000	zło.	170	z.	10	g. 1	ſ.	4	d.
70000	zło:	198	z.	21	g. 1	ſ.	1	d.
80000	zło:	227	z.	4	g. 0	ſ.	9	d.
90000	zło:	255	z.	16	g. 0	ſ.	6	d.
100000	zło:	283	z.	28	g. 0	ſ.	3	d.

Teyże tabelli z drugiego boku używaiąc co dźień iednakowo, będźie każdy wiedźiał, wiele na Rok wyda. vg Expenſuiąc co dźień 2. ſzelągi y 4. denary, wynidźie na Rok złotych 10. &c.

SY-

84

SYSTEMA KOPERNIKANOW,
o Niebie, Planetach y Ziemi.

1. Mikołay Kopernik Polak rodźił śię w Toruniu Roku 1483. d. 10. *Februar.* Tęn przyſzedł do tákiey doſkonáłośći Nauki Aſtronomiczney, że ni pred nim, kilka Tyśięcy lat od Stworzenia Swiáta; ni po nim, iuż dwa wieki, rownego nie było.

2. On albowiem pierwſzy wſzyſtkich ludźi uczonych ná świećie od błędu tego oczywiſtego odwiodł, (iák twierdzą ie go ſektatorowie) że nie Słońce ruſzá śię z mieyſca ſwego, ále źiemia, ktorego cá łe Syſtema w krotkich tu ſłowach zebrałem.

3. Dowiodł on, iż Słonce ieſt *in centro* Swiáta nie ruchome; *Merkuriuſz* ktory Pláneta ieſt naybliżſzy Słońca, obraca śię w koło niego we trzy Mieśiące. *Venus* obraca śię w koło Słońca cyrkułem, ktory opáſuie Merkuryuſza, w czaśie poł osma Mieśiąca.

4. Ziemia obraca śię w koło Słońca cyrkułem, ktory okrąża Planetę Venus, w czaśie Roku całego. Drugi obrot źiemi, ieſt ná Ośi ſwoiey w czaśie 24. godźin.

5. Mieśiąc obráca śie w koło Ziemi we [illegible]. dni. Mars obraca śię w czwártym okrągu, ktory otácza Ziemia, maiąc Słońce

45 *Nieśmiertelny Kopernik Toruńczanin*

IGNACY KRASICKI (1735–1801)

Pan Podstoli...
W Warszawie: nakładem y drukiem Mich. Grölla..., 1778.
[3] k., 302 s., [1] ; 8°.
E. XX, 224; Bieńkowska 1971, 240

Proweniencja: 1. *Z Xiąg Jozefa Grotthusa* – rps; 2. Bibljoteka Moroczyn Chrzanowskich – piecz.
Oprawa: skóra, 1974 r.
Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVIII-5578

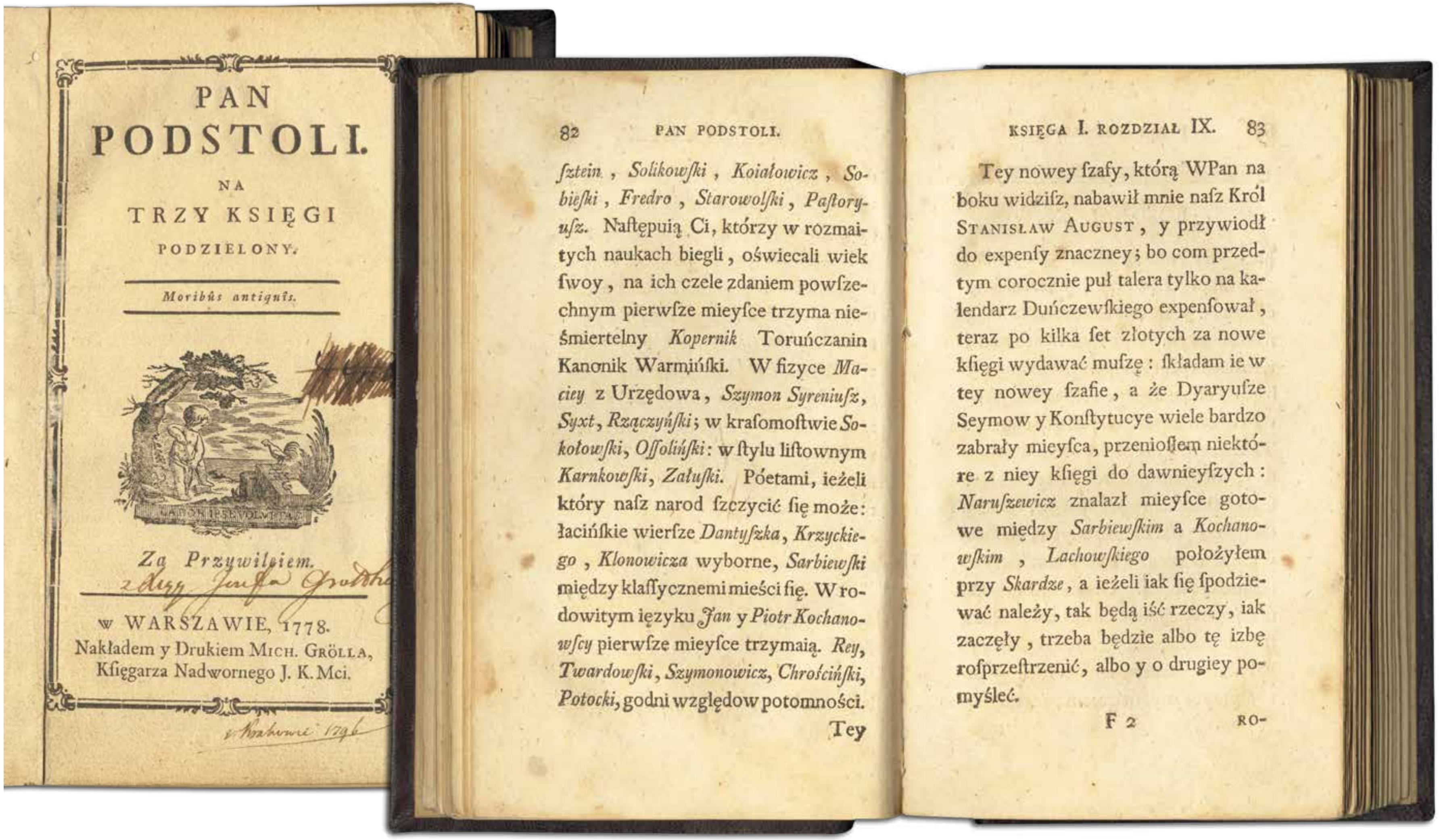

Popularna powieść obyczajowa autorstwa Ignacego Krasickiego pokazująca, że przekonanie o Koperniku jako znakomitym uczonym, twórcy jedynej i niepodważalnej teorii budowy wszechświata, w drugiej połowie XVIII w. ustaliło się nie tylko w świecie naukowym, ale także w polskiej literaturze pięknej. Opisując domową bibliotekę powieściowego Pana Podstolego, wśród naukowców, którzy „oświecali wiek swój", autor na honorowym miejscu stawia Kopernika: „na ich czele, zdaniem powszechnym, pierwsze mieysce trzyma nieśmiertelny Kopernik Toruńczanin Kanonik Warmiński".

Zafascynowany postacią Kopernika Krasicki zamierzał wystawić mu pomnik we Fromborku, co nie doszło do skutku najprawdopodobniej z powodów finansowych. W haśle biograficznym w swojej encyklopedii *Zbiór potrzebnych wiadomości porządkiem alfabetu ułożonych* (Warszawa 1781) pisał o astronomie: „Samo wspomnienie imienia jest największą jego pochwałą".

Pierwszym właścicielem prezentowanego egzemplarza powieści Krasickiego był Józef Grotthus, prezes Rady Gospodarczej Towarzystwa Rolniczego Hrubieszowskiego. Wraz z jego księgozbiorem książka trafiła później do biblioteki Chrzanowskich w Moroczynie, założonej przez Edwarda Chrzanowskiego w drugiej połowie XIX w.

OT

PAN PODSTOLI.
NA
TRZY KSIĘGI
PODZIELONY.

Moribus antiquis.

Za Przywilejem.

W WARSZAWIE, 1778.
Nakładem y Drukiem Mich. Grölla,
Kſięgarza Nadwornego J. K. Mci.

82 PAN PODSTOLI.

ſztein, *Solikowſki*, *Koiałowicz*, *Sobieſki*, *Fredro*, *Starowolſki*, *Paſtoryuſz*. Naſtępuią Ci, którzy w rozmaitych naukach biegli, oświecali wiek ſwoy, na ich czele zdaniem powſzechnym pierwſze mieyſce trzyma nieśmiertelny *Kopernik* Toruńczanin Kanonik Warmiński. W fizyce *Maciey* z Urzędowa, *Szymon Syreniuſz*, *Syxt*, *Rzączyńſki*; w kraſomoſtwie *Sokołowſki*, *Oſſolińſki*: w ſtylu liſtownym *Karnkowſki*, *Załuſki*. Poetami, ieżeli który naſz narod ſzczycić ſię może: łacińſkie wierſze *Dantyſzka*, *Krzyckiego*, *Klonowicza* wyborne, *Sarbiewſki* między klaſſycznemi mieści ſię. W rodowitym ięzyku *Jan* y *Piotr Kochanowſcy* pierwſze mieyſce trzymaią. *Rey*, *Twardowſki*, *Szymonowicz*, *Chrościńſki*, *Potocki*, godni względow potomności.
Tey

KSIĘGA I. ROZDZIAŁ IX. 83

Tey nowey ſzafy, którą WPan na boku widziſz, nabawił mnie naſz Krol Stanisław August, y przywiodł do expenſy znaczney; bo com przedtym corocznie puł talera tylko na kalendarz Duńczewſkiego expenſował, teraz po kilka ſet złotych za nowe kſięgi wydawać muſzę: ſkładam ie w tey nowey ſzafie, a że Dyaryuſze Seymow y Konſtytucye wiele bardzo zabrały mieyſca, przenioſłem niektóre z niey kſięgi do dawnieyſzych: *Naruſzewicz* znalazł mieyſce gotowe między *Sarbiewſkim* a *Kochanowſkim*, *Lachowſkiego* położyłem przy *Skardze*, a ieżeli iak ſię ſpodziewać należy, tak będą iść rzeczy, iak zaczęły, trzeba będzie albo tę izbę roſprzeſtrzenić, albo y o drugiey pomyśleć.
F 2 RO-

46 Z kolekcji obrazów króla Stanisława Augusta Poniatowskiego

JAN LIGBER (?–ANTE 1814)

Reprodukcja portretu Mikołaja Kopernika z kolekcji obrazów króla Stanisława Augusta.
Miedzioryt punktowany
Warszawa 1804
11,6 × 9,4 cm
Batowski 1933, 50–51

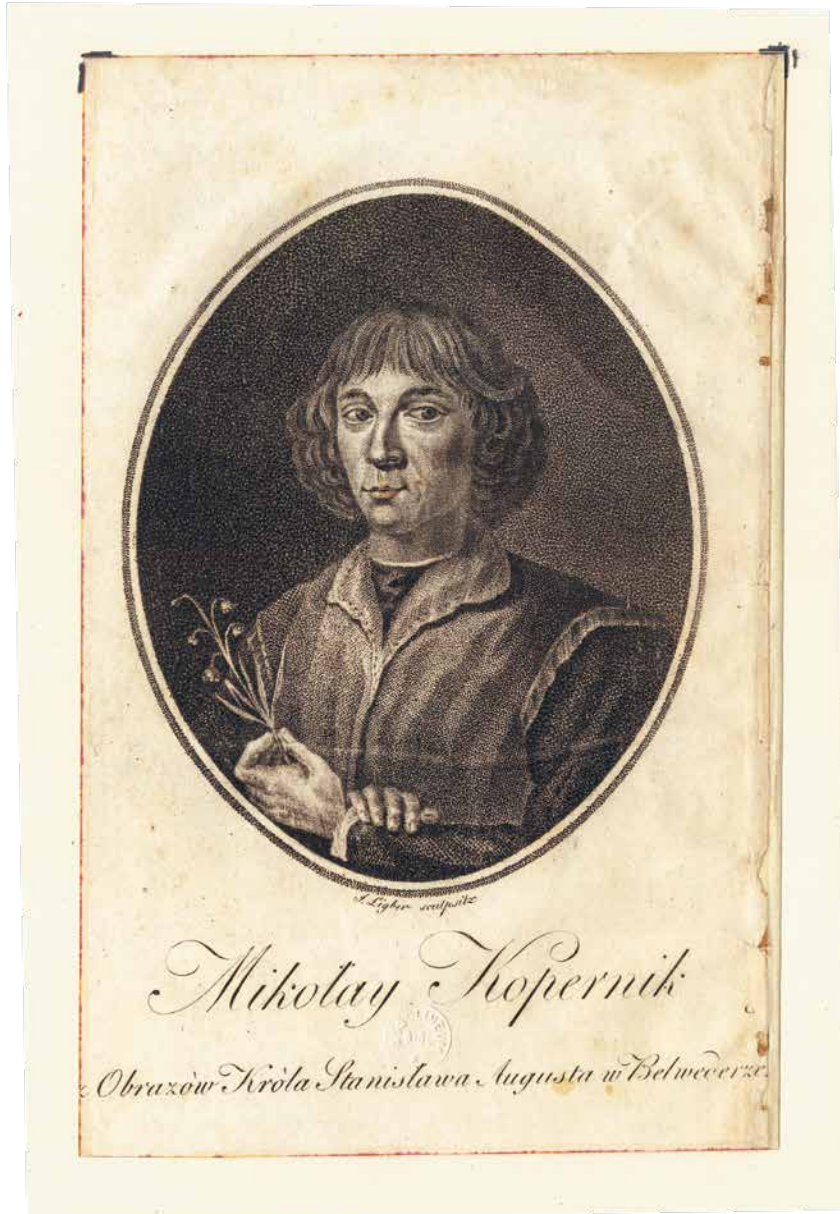

Proweniencja: kolekcja prywatna.
Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Sztuki, sygn. I.g. 13123

W świadomości Polaków legenda Mikołaja Kopernika zakorzeniała się stopniowo w toku XIX w. Powszechne uznanie go za wielkiego rodaka musiało być poprzedzone edukacją społeczeństwa powiązaną z wykształceniem w nim świadomości narodowej. Zadania te przyjęła na siebie warstwa oświecona, która już we wcześniejszych stuleciach zrozumiała doniosłe znaczenie astronoma jako uczonego i jako symbolu wielkości narodu. Do jego admiratorów należał oświecony król Stanisław August Poniatowski (panował w l. 1764–1795), który umieścił jego portret w galerii wielkich i godnych naśladowania Polaków w Sali Rycerskiej warszawskiego zamku. Prezentowana rycina zawiera reprodukcję innego portretu Kopernika z królewskiej kolekcji. Ilustrowała ona notę poświęconą astronomowi otwierającą 7 tom *Historyi narodu polskiego* Adama Naruszewicza, w wydaniu z 1804 roku. Bohaterowie tacy jak Kopernik budzili dumę z historii Polski i czynili atrakcyjniejszą przynależność do narodu polskiego.

WG

Mikołay Kopernik
z Obrazów Króla Stanisława Augusta w Belwederze

47 Medal wybity ku czci Mikołaja Kopernika we Francji

LOUIS MICHEL PETIT (1791–1844)

Medal wybity ku czci Mikołaja Kopernika we Francji w zbiorze medali ludzi sławnych – *Numismatica Universalis Virorum Illustrium.*
Paryż, 1818
Brąz patynowany, śr. 40,8 mm
Gumowski 1972, 491; Mazurkiewicz 1973, 2; Wojtulewicz 1973, 2; Dembek, Urbańska 2009, 61

Proweniencja: [Ossolineum – Lwów].
Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Numizmatów i Pamiątek Historycznych, sygn. G 644

Medal brązowy wybity w serii *Numismatica Universalis Virorum Illustrium* wydawanej przez Pierre-Amédée Duranda, artystę i medaliera. Seria, na którą składały się medale z podobiznami najwybitniejszych bohaterów narodowych z różnych krajów, z Polski objęła Mikołaja Kopernika, Tadeusza Kościuszkę, Ignacego Krasickiego oraz Józefa Poniatowskiego. Autorem medalu był Michel Louis Petit, rzeźbiarz i medalier paryski, który podał na rewersie, że miasto urodzenia Kopernika było ulokowane w Prusach. Po protestach przedstawicieli nauki polskiej, wyjaśniających kwestię narodowości Kopernika, Durand wycofał partię i wypuścił nowe medale z napisem sytuującym Toruń w Polsce.

Av.: Popiersie Mikołaja Kopernika w lewym profilu. W otoku napis: NICOLAUS COPERNICUS. Pod popiersiem sygnatura autora: PETIT F.

Rv.: Inskrypcja w dziewięciu wersach: NATUS / TORUNII / IN PRUSSIA. / AN.M.CCCC.LXXIII. / OBIIT / AN.M.D.XLIII. / SERIES NUMISMATICA / UNIVERSALIS VIRORUM ILLUSTRIUM. / M.DCCC.XVIII. U dołu sygnatura wydawcy: DURAND EDIDIT.

TS

NICOLAUS COPERNICUS
PETIT F.
NATUS
TORUNII
IN PRUSSIA.
AN. M. CCCC. LXXIII.
OBIIT
AN. M. D. XLIII.
SERIES NUMISMATICA
UNIVERSALIS VIRORUM ILLUSTRIUM.
M.DCCC.XVIII.
DURAND EDIDIT

48

Polskie wydało go plemię, Wstrzymał słońce, ruszył ziemię!

JAN NEPOMUCEN KAMIŃSKI (1777–1855)

Przekłady i ulotne wiérsze J. N. Kamińskiego. T. 2.
Lwów: Piotr Piller, 1828.
132, [3] s. ; 20 cm
E. XIX, 14, 67

Proweniencja: [kupno w 1957 r.].
Oprawa: półpłótno, XX w.
Biblioteka Ossolineum, Dział Przechowywania i Udostępniania Nowych Druków Zwartych, sygn. 288.283

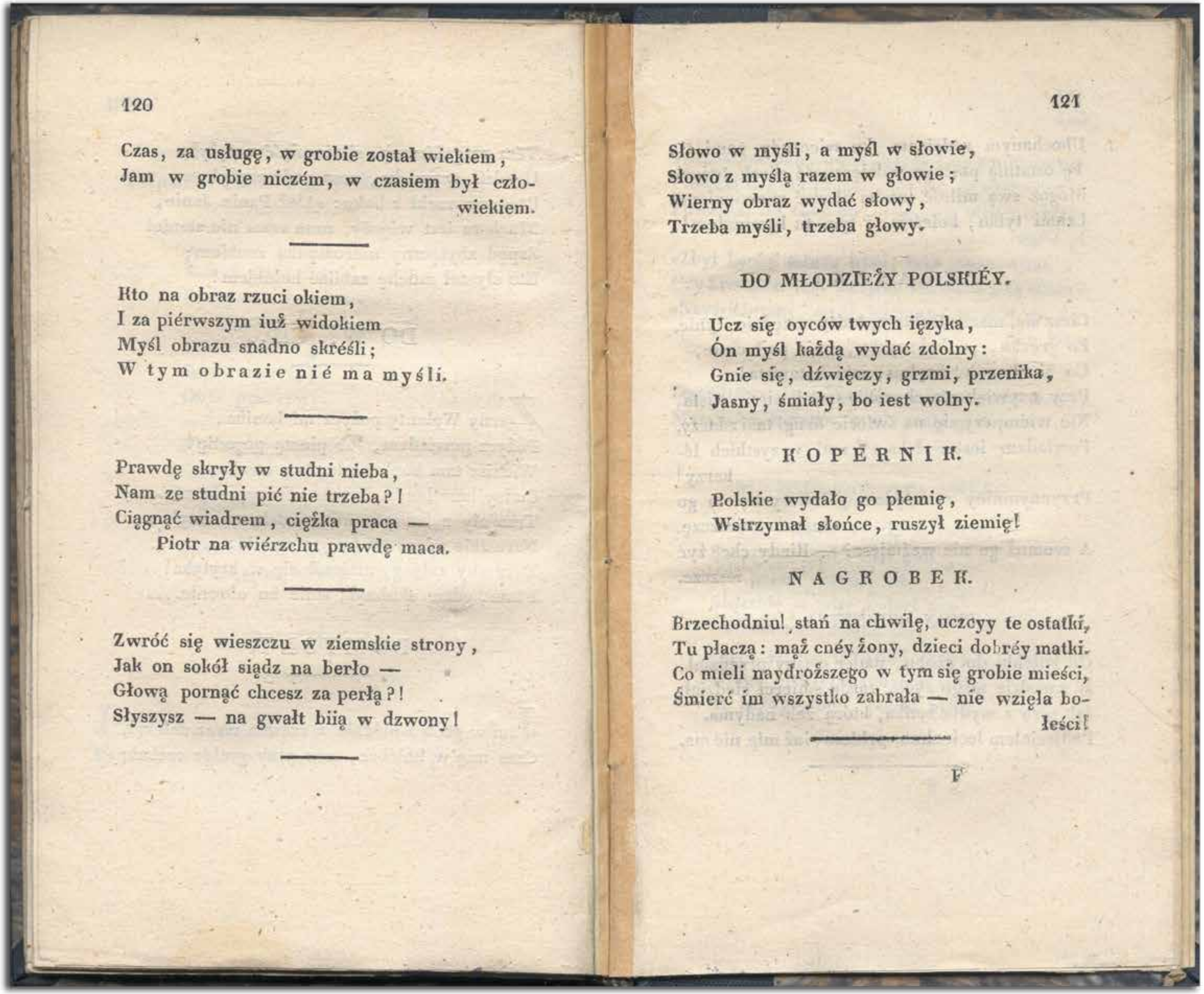
Przekłady i ulotne wiérsze J.N. Kamińskiego to zbiór zawierający tłumaczenia dzieł, przede wszystkim Fryderyka Schillera, np. *Hymn do radości* (utwór chyba najbardziej znany nam jako *Oda do radości* w przekładzie K.I. Gałczyńskiego) czy *Rękawiczka*, a także utwory własne autora. Wśród tych ostatnich odnajdujemy krótki dwuwiersz o Koperniku:

Polskie wydało go plemię,
Wstrzymał słońce, ruszył ziemię!

Tekst ten widnieje na medalu wybitym w 1873 r. przez Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Poznaniu, znajduje się też na tablicy wmurowanej w ścianę domu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Tomik autor dedykował Wincentemu Kopystyńskiemu. Książkę – jak podano na stronie tytułowej – wyciśnięto u Piotra Pillera we Lwowie w 1828 roku.

DJA

120

Czas, za usługę, w grobie został wiekiem,
Jam w grobie niczém, w czasiem był czło-
wiekiem.

Kto na obraz rzuci okiem,
I za piérwszym iuż widokiem
Myśl obrazu snadno skréśli;
W tym obrazie nié ma myśli.

Prawdę skryły w studni nieba,
Nam ze studni pić nie trzeba?!
Ciągnąć wiadrem, ciężka praca —
Piotr na wiérzchu prawdę maca.

Zwróć się wieszczu w ziemskie strony,
Jak on sokół siądz na berło —
Głową pornąć chcesz za perłą?!
Słyszysz — na gwałt biią w dzwony!

121

Słowo w myśli, a myśl w słowie,
Słowo z myślą razem w głowie;
Wierny obraz wydać słowy,
Trzeba myśli, trzeba głowy.

DO MŁODZIEŻY POLSKIÉY.

Ucz się oyców twych ięzyka,
Ón myśl każdą wydać zdolny:
Gnie się, dźwięczy, grzmi, przenika,
Jasny, śmiały, bo iest wolny.

KOPERNIK.

Polskie wydało go płemię,
Wstrzymał słońce, ruszył ziemię!

NAGROBEK.

Brzechodniu! stań na chwilę, uczcyy te ostatki,
Tu płaczą: mąż cnéy żony, dzieci dobréy matki.
Co mieli naydroższego w tym się grobie mieści,
Śmierć im wszystko zabrała — nie wzięła bo-
leści!

F

49 Mikołajowi Kopernikowi Rodacy

Reprodukcja ryciny Adolfa Fryderyka Dietricha z pomnikiem Kopernika w Warszawie, po 1854 r.
Drzeworyt sztorcowy
6 × 5 cm
Kotkowska-Bareja 1973

Proweniencja: Biblioteka Branickich w Suchej Beskidzkiej.
Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Sztuki, sygn. I.g. 10981

Niewielka kompozycja Dietricha zdobiła stronę tytułową pierwszego polskojęzycznego wydania *O obrotach ciał niebieskich* Mikołaja Kopernika opublikowanego w 1854 r., czyli 311 lat po łacińskim pierwodruku. Przedstawiony na niej warszawski pomnik astronoma dłuta Bertela Thorvaldsena ufundowany został przez Stanisława Staszica i odsłonięty 11 maja 1830 przez Juliana Ursyna Niemcewicza. Do dziś stoi on w swej pierwotnej lokalizacji, na Krakowskim Przedmieściu, przed budynkiem dawnego Królewskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, czyniąc przez to Kopernika jego nieformalnym patronem. Budynek Towarzystwa potocznie nazywany jest pałacem Staszica, wybitnego działacza oświeceniowego, który był też pomysłodawcą monumentu astronoma. Posąg, dłuta Bertela Thorvaldsena, wiodącego rzeźbiarza swoich czasów, ukazuje Kopernika w pozie siedzącej, z cyrklem w prawej dłoni i ze sferycznym astrolabium w lewej. Napisy na cokole w językach łacińskim i polskim wyrażają wdzięczność ojczyzny i rodaków dla Kopernika: „Nicolao Copernico Grata Patria” (pol. Mikołajowi Kopernikowi Wdzięczna Ojczyzna) oraz „Mikołajowi Kopernikowi Rodacy”.

WG

Posąg **Kopernika** w Warszawie.

50 Pierwszy polski medal z Mikołajem Kopernikiem

WŁADYSŁAW OLESZCZYŃSKI (1807–1866)

Medal wybity z okazji odsłonięcia w Warszawie pomnika Mikołaja Kopernika dłuta Bertela Thorvaldsena.
Paryż, 1830
Brąz, śr. 60,1 mm
Dembek-Urbańska 2009, 63; Gumowski 1972, 482–483; Hutten-Czapski 1872, nr 3864; Kaczmarzyk 1962, nr 43; Mazurkiewicz 1973, nr 6; Szalkiewicz 2012, 245

Prowieniencja: [Józef Maksymilian Ossoliński].
Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Numizmatów i Pamiątek Historycznych, sygn. G 647

Pierwszy polski medal przedstawiający Mikołaja Kopernika. Wykonany został z inicjatywy Towarzystwa Naukowego Warszawskiego z okazji odsłonięcia w Warszawie pomnika astronoma. Medal wykonano w dwóch wersjach. Pierwszy projekt zamówiono u studiującego wówczas w Paryżu rzeźbiarza Władysława Oleszczyńskiego. Z powodu opóźnienia w dostawie wybite medale nie zdążyły dotrzeć do Warszawy na uroczystość odsłonięcia pomnika, która miała miejsce 11 maja 1830 r. Dodatkowo zauważono błędy w napisie, zatem postanowiono wybity medal wycofać i zamówić nowy u warszawskiego medaliera Gotfryda Majnerta.

Av.: Pomnik Mikołaja Kopernika przed pałacem Staszica w Warszawie: siedząca postać z cyrklem w prawej i sferą armilarną w lewej dłoni, zwrócona w prawo. W otoku napis: STA SOL (pol. Stój Słońce). W odcinku sygnatura autora: W. OLESZCZYŃSKI. F.

Rv.: W wieńcu dębowym napis w dziesięciu wersach: NICOLAO COPERNICO / JAGELLONIDUM AEVI / CIVI POLONO / ALUMNO ACCAD: CRACOV: / JMMORTALIS GLORIAE / SOCIETATIS REGIAE VARSAV: / DECRETO / MONUMENTUM NECDUM / PERENNE / M.DCCC.XXX (pol. Mikołajowi Kopernikowi w okresie jagiellońskim obywatelowi polskiemu, uczniowi Akademii Krakowskiej, nieśmiertelnej sławy, uchwałą Towarzystwa Królewskiego w Warszawie, pomnik ten nieprzemijający wzniosło w 1830 r.).

TS

STA
SOL
W·OLESZCZYNSKI·F.

NICOLAO COPERNICO
JAGELLONIDUM ÆVI
CIVI POLONO
ALUMNO ACCAD: CRACOV:
JMMORTALIS GLORIÆ
SOCIETATIS REGIÆ VARSAV:
DECRETO
MONUMENTUM NECDUM
PERENNE
M·DCCC·XXX.

51

Medal Majnerta

GOTFRYD MAJNERT (1767–1847)

Medal wybity z okazji odsłonięcia w Warszawie pomnika Mikołaja Kopernika dłuta Bertela Thorvaldsena.
Warszawa, 1830
Biały metal, śr. 60 mm
Dembek-Urbańska 2009, 63; Gumowski 1972, 484–485; Hutten-Czapski 1872, nr 3866; Mazurkiewicz 1973, nr 7

Prowieniencja: [Ossolineum – Lwów].
Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Numizmatów i Pamiątek Historycznych, sygn. G 648

Druga wersja medalu wykonanego z okazji odsłonięcia w Warszawie pomnika Mikołaja Kopernika w 1830 r. Medal wykonał warszawski medalier Gotfryd Majnert dla Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, które odrzuciło pierwszą wersję autorstwa Władysława Oleszczyńskiego z powodu błędów w napisie.

Av.: Pomnik Mikołaja Kopernika przed pałacem Staszica w Warszawie: siedząca postać z cyrklem w prawej i sferą armilarną w lewej dłoni, zwrócona w prawo. W otoku napis: STA SOL (pol. Stój Słońce). Na bazie cokołu inskrypcja: THORWALDSON INV: ROMAE. GREGOIR FORM:VARS: (pol. Thorvaldsen skomponował w Rzymie, Gregoir zmontował w Warszawie). U dołu sygnatura autora: MAJNERT. F.: VARS:

Rv.: Inskrypcja w czterech wersach: NICOLAO COPERNICO / POLONO / SOCIETAS REG: LITER: VARS: / MDCCCXXX (pol. Mikołajowi Kopernikowi Polakowi Towarzystwo Królewskie Naukowe w Warszawie w 1830 r.). Wokół siedem gwiazdek.

TS

STA
SOL
THORWALDSON INV: ROMÆ GREGOIR FORM: VARS:
MAINERT F. VARS.
NICOLAO COPERNICO
POLONO
SOCIETAS REG: LITER: VARS:
MDCCCXXX.

52 W 400. rocznicę urodzin Mikołaja Kopernika, czyli *Rozmowa z Bogiem*

JAN STYFI (1839?–1921)

Reprodukcja obrazu Jana Matejki *Astronom Kopernik, czyli rozmowa z Bogiem* z 1873 r.
Drzeworyt sztorcowy
Zakład drzeworytniczy „Kłosów", 1874
29,7 × 40,3 cm
Łepkowski 1972; Kokowski 2009, 157, 437–439

Prowenienсja: Zbiór Władysława Bartynowskiego.
Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Sztuki, sygn. I.g. 15863

Reprodukcja obrazu olejnego Jana Matejki *Astronom Kopernik, czyli rozmowa z Bogiem* namalowanego z okazji 400. rocznicy urodzin astronoma przypadającej w 1873 roku.

Wizerunek Kopernika wykreowany przez Matejkę jest mocno zakorzeniony w polskiej wyobraźni zbiorowej. Scena dzieje się nocą, w obserwatorium astronomicznym urządzonym na dachu, na tle fasady fromborskiej katedry. Bohater obrazu właśnie dokonał epokowego odkrycia. Wygląda, jakby dopiero co gwałtownie odsunął się od stojącego przed nim trikwetrum i zastygł w bezruchu, przejęty dokonanym przełomem. Jego oczy wpatrzone są w nocne niebo, a ręce rozłożone w pozie zdumienia. W prawej dłoni trzyma jeszcze cyrkiel. W tradycji malarskiej taki sposób prezentacji postaci był przypisany świętym w ekstazie, czyli doświadczającym bezpośredniego kontaktu z Bogiem. Do tego faktu odwołał się zresztą sam Matejko, nadając dziełu podtytuł *Rozmowa z Bogiem*. W interpretacji malarza Kopernik stał się wybrańcem Boga, powiernikiem prawdy objawionej.

WG

MIKOŁAJ KOPERNIK. (Z Albumu Jana Matejki.)

53 Medal wybity z okazji 400. rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika

FRYDERYK WILHELM BELOW (1822–1895)

Medal wybity z okazji 400. rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika.
Berlin, 1873
Biały metal, srebrzony, śr. 64,8 mm
Dembek-Urbańska, 2009, 65; Gumowski 1972, 475–476;
Majkowski 1936, 70–71; Mazurkiewicz 1973, nr 10

Proweniencja: [Ossolineum – Lwów].
Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Numizmatów i Pamiątek Historycznych, sygn. G 2942

Medal wykonany z inicjatywy Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu przez Fryderyka Wilhelma Belowa, medaliera poznańskiego, dla uczczenia czterechsetnej rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika.

Av.: Zwrócona trzy czwarte w prawo półpostać Mikołaja Kopernika w stroju kanonika, z przyrządem astronomicznym w lewej dłoni. W otoku napis rozdzielony u góry kometą: POLSKIE WYDAŁO GO PLEMIĘ, WSTRZYMAŁ SŁOŃCE WZRUSZYŁ ZIEMIĘ. U dołu daty: UR. 1473. UM. 1543. Poniżej sygnatura autora: F. BELOW.

Rv.: Inskrypcja w dziesięciu wersach: MIKOŁAJOWI / KOPERNIKOWI / W CZTERECHSETNĄ / ROCZNICĘ / URODZIN / NA ZIEMI POLSKIEJ / ROKU PAŃSKIEGO / MDCCCLXXIII. / CZEŚĆ ODDAJĄ / RODACY. W otoku dwanaście znaków zodiaku rozdzielonych kometami i gwiazdkami. U góry wzdłuż rantu napis: STARANIEM TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ NAUK W POZNANIU.

TS

POLSKIE WYDAŁO GO PLEMIĘ, WSTRZYMAŁ SŁOŃCE WZRUSZYŁ ZIEMIĘ.
UR.1473. UM.1543.
MIKOŁAJOWI
KOPERNIKOWI
W CZTERECHSETNĄ
ROCZNICĘ
URODZIN
NA ZIEMI POLSKIEJ
ROKU PAŃSKIEGO
MDCCCLXXIII.
CZEŚĆ ODDAJĄ
RODACY.

54 Sarmata, Prutenus czy Germanus, czyli spór o narodowość Kopernika

IGNACY POLKOWSKI (1833–1888)

Czterowiekowy jubileusz urodzin Mikołaja Kopernika w Toruniu dnia 19. lutego 1873 roku.
Gniezno: Drukiem J. B. Langiego, 1873.
63 s. ; 25 cm.
Kokowski 2009, 115–136; Kokowski 2023, 5–18, 29–39; Piotrowski 1983; Polkowski 1873; Polkowski (red.) 1873

Biblioteka Ossolineum, Dział Przechowywania i Udostępniania Nowych Druków Zwartych, sygn. 65.949

MACIEJ Z MIECHOWA (OK. 1457–1523)

Tractatus de duabus Sarmatiis Asiana et Europiana et de contentis in eis.
Excusa Auguste Vindelicorum: Sigmund Grim, Marx Wirsung (4 VIII 1518).
[30] k. ; 4°.
E. XXII, 359; Kat. ZNiO XVI 1570

Biblioteka Ossolineum, Dział Starych Druków, sygn. XVI.Qu.1940

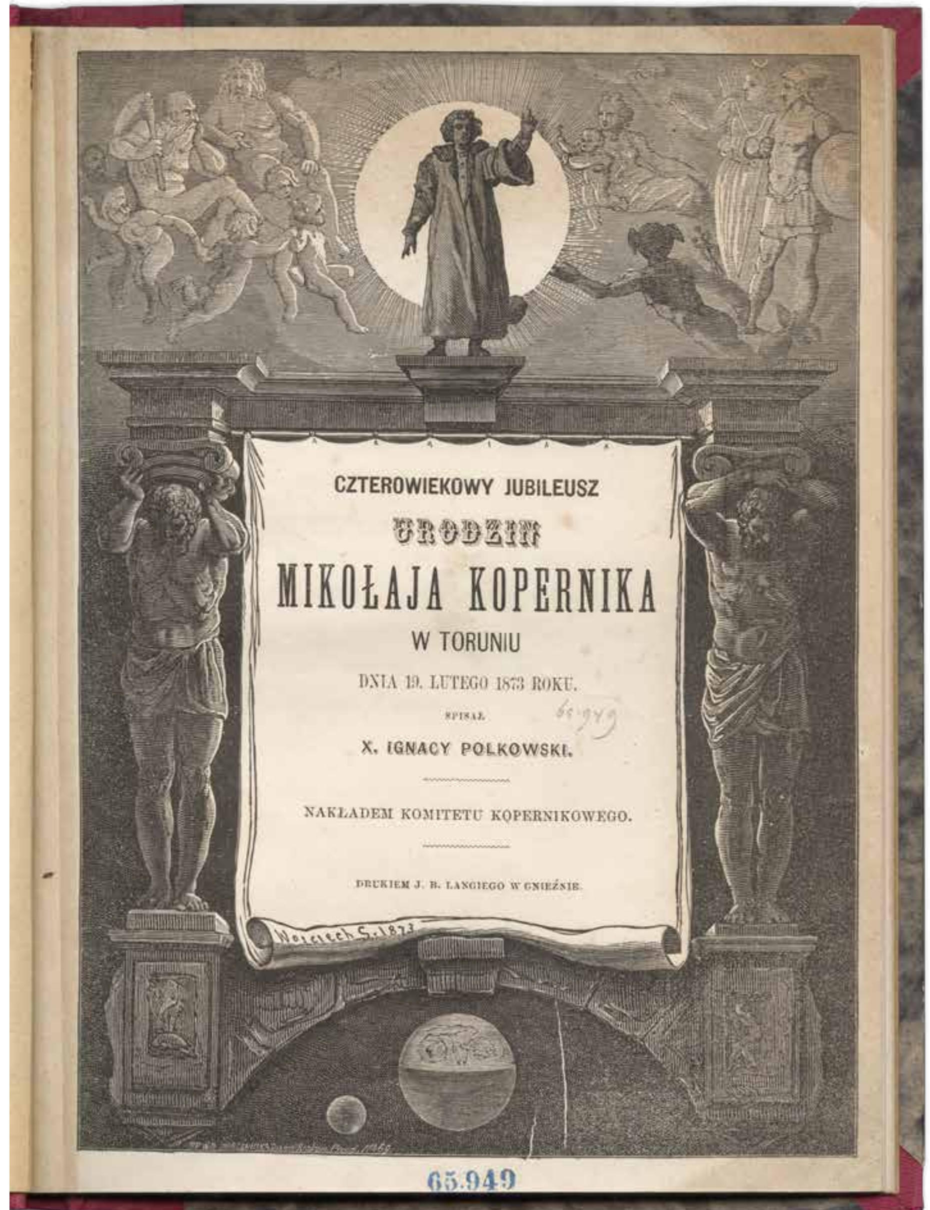

Dzieło pod redakcją polskiego historyka Ignacego Polkowskiego zawierające mowę jego autorstwa na cześć Mikołaja Kopernika, w której autor stwierdza, że astronom jest „chlubą Polski, bo jej jest synem z krwi, z nauki w ojczyźnie odebranej". Mowa został napisana z okazji czterechsetnego jubileuszu urodzin Mikołaja Kopernika i wydana w zaborze pruskim, gdzie w 1873 r. pod sztandarami nacjonalistycznych Prus obchodzono urodziny astronoma jako wielkiego Prusaka-Niemca. Polkowski za wydanie swojego dzieła został postawiony przed sądem, osadzony w więzieniu i wydalony poza granice zaboru pruskiego, a nakład książki skonfiskowano. Polkowski jest jednym z najważniejszych dawnych polskich badaczy życia i dorobku Mikołaja Kopernika – w roku jubileuszu wydał także *Żywot Mikołaja Kopernika* oraz trzytomowe *Kopernikijana, czyli materiały do pism i życia Mikołaja Kopernika.*

W historii formowania się i funkcjonowania kultu Mikołaja Kopernika jedną z kwestii, wokół której toczyły się ożywione debaty, była narodowość astronoma. Kopernik, który urodził się w Toruniu, w prowincji nazywanej Prusami Królewskimi bądź Polskimi znajdującej się pod władzą Korony Królestwa Polskiego, w XVI oraz XVII wieku określany był mianem Sarmaty (tak np. Gemma Frisius, Filip Melanchton, Szymon Starowolski, Stanisław Slachetka), Prusaka (tak np. Georg Retyk, Tycho Brahe, Johannes Kepler) lub Germanina (tak np. Giordano Bruno, Galileo Galilei). U podstaw takiej różnorodności leżało zagadnienie położenia miasta jego narodzin, a etymologia stosowanych określeń sięga starożytności i Klaudiusza Ptolemeusza, który w dziele

pt. *Geografia* wyróżnił obszary Wielkiej Germanii, Sarmacji europejskiej oraz Sarmacji azjatyckiej. Polacy zamieszkiwali obszar od Odry po lewy brzeg Wisły i Europejską Sarmację (zob. mapę Wacława Grodeckiego wzorowaną na opracowaniu Bernarda Wapowskiego). W czasach Kopernika nazwa Sarmata była używana na określenie Polaka – tradycję tę, zauważalną w XV wieku np. u Jana Długosza (*Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, ok. 1455 r.) lub poety Konrada Celtisa, w XVI wieku powtórzyli i upowszechnili polscy historiografowie: Maciej z Miechowa (*Tractatus de duabus Sarmatiis Asiana et Europiana*, 1517) oraz Marcin Kromer (*De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*, 1555). Różnorakie określanie Kopernika nie powodowało jednak w XVI i XVII wieku sporów narodowych pomiędzy Polakami a Niemcami; dopiero w wieku XVIII, wraz ze wzrostem potęgi polityczno-militarnej Prus, nasileniem nacjonalizmu niemiecko-pruskiego i upadkiem Rzeczypospolitej rozwinięta została i urosła do rangi germańskiego symbolu narodowego teza o niemieckości Kopernika. Na jej poparcie przywoływano szereg argumentów związanych m.in. z nazwiskiem astronoma, miejscem pochodzenia jego rodziny, językiem, jakim się posługiwał. Tezie tej zdecydowanie sprzeciwili się w XVIII oraz XIX wieku polscy uczeni, a spór ciągnął się do wieku XX, zazwyczaj przybierając na sile w okolicy rocznic, czego świadectwem jest zwiększona liczba publikacji na ten temat np. w roku 1873. Wyjątkowo intensywną formę przybrał także w czasie panowania ideologii nazizmu, kiedy to postać astronoma odgrywała ważną rolę w propagandzie niemieckiej. Współcześnie w nauce międzynarodowej Kopernik jest w większości określany jako polski astronom, a spór o jego narodowość jest postrzegany jako owoc XIX–XX-wiecznych nacjonalizmów, niemających oparcia w kategoriach pojęciowych obowiązujących w czasach Kopernika.

AFC

TRACTA=
tus de duabus Sarmatiis Asi=
ana et Europiana et de
contentis in eis.

MARTINI CROMERI
DE ORIGINE ET REBVS GESTIS
POLONORVM LIBRI XXX.
Adiecta est in fine, eiusdem autoris funebris Oratio,
SIGISMVNDI Regis uitam com=
pendiose complexa.
Cum Cæs. Maiest. gratia & priuilegio
ad annos decem.
BASILEAE, PER IOAN-
nem Oporinum.

POLONIAE
finitimarumque
locorum descrip
tio Auctore
WENCESLAO
GODRECCIO
Polono.
Scala miliarium Germanicorum.
Venedicus sinus.
BALTICVM MARE
SEPTENTRIO
MERIDIES
OCCIDENS
ORIENS
MAGNVS
DVCATVS
LITVANIAE
PODOLIA.
MOLDAVIAE PARS.
SILESIAE PARS.
PONTI EVXINI PARS.

55 Portret Mikołaja Kopernika z warszawskiego obserwatorium astronomicznego

AUTOR NIEZNANY

Reprodukcja portretu Mikołaja Kopernika z warszawskiego obserwatorium astronomicznego
„Kłosy" 1876, t. XXIII, nr 593.
14,8 cm × 11,7 cm
Drzeworyt sztorcowy
Batowski, 50–51

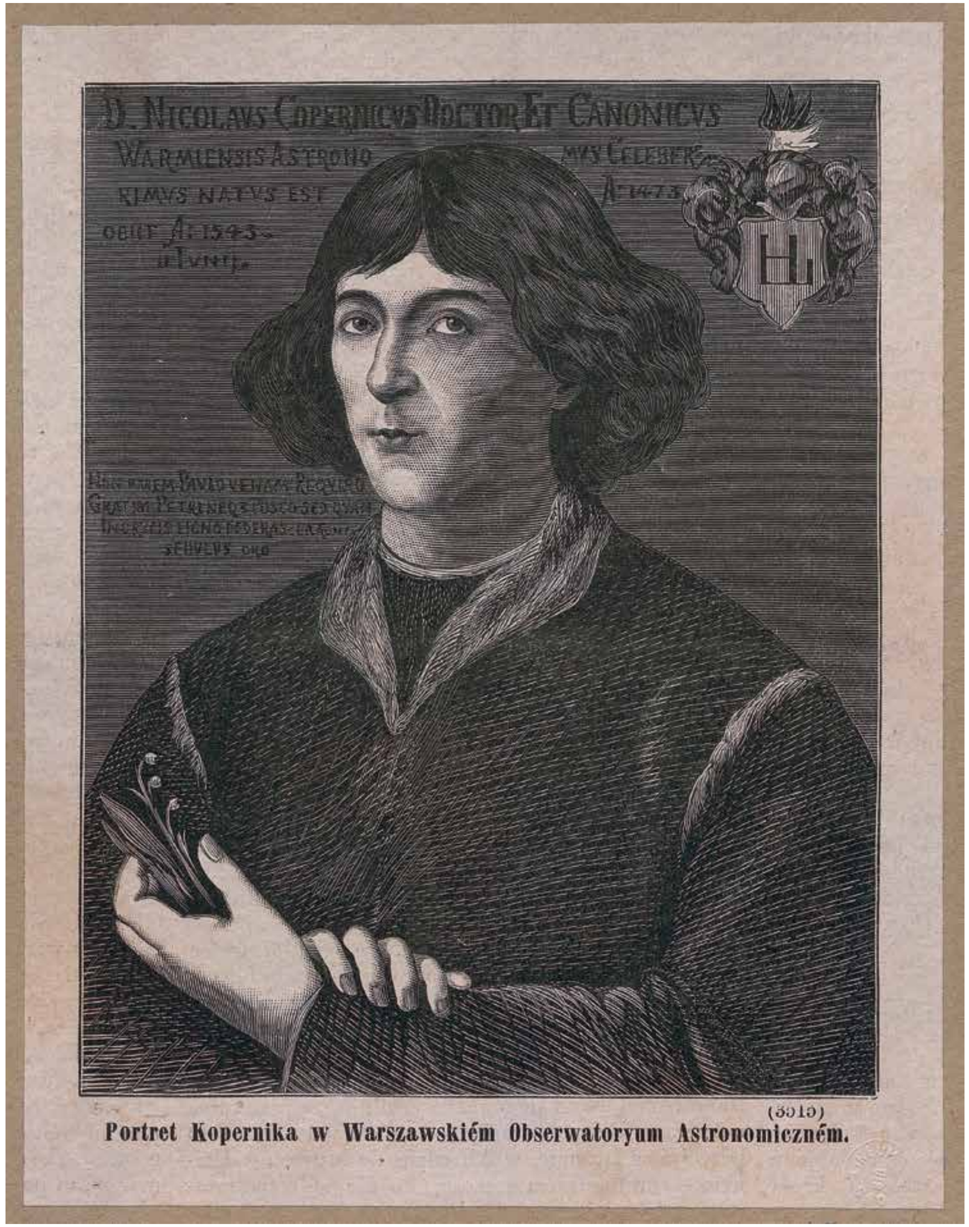
Proweniencja: Zbiór Mieczysława Opałka
Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Sztuki, sygn. I.g. 8953

Rycina przedstawia reprodukcję siedemnastowiecznego obrazu, który dawniej ozdabiał wnętrze warszawskiego obserwatorium astronomicznego. Popiersie Kopernika zostało na nim ukazane w półprofilu. Konwalia, symbolizująca zawód lekarza, ale też wiosenne odrodzenie życia, trzymana w dłoni zmarłego astronoma wyraża nadzieję jego życia wiecznego. Podobną wymowę ma też przytoczony fragment pieśni Eneasza Sylwiusza Piccolominiego (późniejszego papieża Piusa II), zapożyczony z toruńskiego epitafium astronoma z 1580 r.:

Nie proszę o łaskę równą Pawłowi,
Ani o przebaczenie, jakie otrzymał Piotr,
Tylko o taką, jaką na drzewie krzyża udzieliłeś łotrowi,
Ustawicznie błagam
[tłum. Ireneusz Mikołajczyk]

Drugi napis na obrazie informuje o godnościach sprawowanych przez Kopernika, a także o latach jego urodzin (1473) i śmierci (1543). Obserwatorium astronomiczne zostało zniszczone przez Niemców w sierpniu 1944 roku, podczas powstania warszawskiego. Razem z nim przepadł portret Kopernika.

WG

(3515)

Portret Kopernika w Warszawskiém Obserwatoryum Astronomiczném.

56 Medal wybity z okazji otwarcia Muzeum Kopernika w Rzymie

TEODOR RYGIER (1841–1913).
AUTOR PROJEKTU

GIOVANNI VAGNETTI (1840–POST 1890).
MEDALIER

Medal wybity na pamiątkę utworzenia Muzeum Kopernika w Rzymie
Florencja, 1879.
Stop złota, śr. 63,8 mm
Dembek-Urbańska 2009, 67; Gumowski 1972, 474–475;
Mazurkiewicz 1973, 12; Umiński 1885, 911

Proweniencja: [Ossolineum – Lwów].
Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Numizmatów i Pamiątek Historycznych, sygn. 1643

Medal wybity z okazji otwarcia Muzeum Kopernika w Rzymie w 1879 r. Wykonał go Giovanniego Vagnettiego według popiersia dłuta Rygiera. Inicjatorem jego wybicia był Artur Wołyński. Ten powstaniec styczniowy, zajmujący się na emigracji pracą naukową z zakresu teologii, prawa i astronomii, popularyzował wiedzę o polskiej kulturze, co uważał za kontynuację swej walki niepodległościowej. W obydwu tych aktywnościach Wołyński dużo uwagi poświęcał Kopernikowi jako Polakowi szczególnie zasłużonemu dla ludzkości. Muzeum Kopernika było konsekwencją pasji i poczucia misji jego założyciela. Wołyński przekazał do instytucji swoje zbiory, a także zaapelował o dary dla niej. Odzew był duży, wskutek czego muzeum nabyło cenne obiekty historyczne, a także nowe dzieła sztuki o tematyce kopernikańskiej, m.in. rzeźby Teodora Rygiera. O działalności muzeum informowały polskie czasopisma kulturalne takie jak „Kłosy” czy „Tygodnik Ilustrowany”. Instytucja funkcjonuje nadal pod nazwą Muzeum Astronomiczne i Kopernikańskie.

Av.: Popiersie Mikołaja Kopernika w lewym profilu. W otoku napis: NICOLAVS COPERNICVS ASTRONOMVS POLONVS (pol. Mikołaj Kopernik, astronom polski). U dołu wzdłuż rantu: JOANNES VAGNETTI FECIT FLORENTIAE ARTH. WOLYNSKI PVBLICAVIT (pol. Giovanni Vagnetti wykonał we Florencji, Artur Wołyński wydał). Pod ramieniem astronoma: THEOD. RYGIER SCVLPSIT (pol. Teodor Rygier wyrzeźbił).

Rv.: Napis w dwunastu wersach: ARCHIGYMNASIA / BONON: ROMAN: FERRAR: PATAV: / QVAE MAGNVM PLANETICORVM SIDERVM / SYSTEMATIS CORRECTOREM / IMMORTALE POLONICAE NATIONIS DECVS / QVA DISCIPVLVM QVA MAGISTRVM / EX A MCDXCVI AD A MDIV HABVERVNT/ IN MEMORIAM / MVSEI COPERNICANI ROMAE DEDICATI / LAETITIAE ET GRATVLATIONIS ERGO / SIGNANDVM CVRAVERVNT / MDCCCLXXIX (pol. Arcygimnazja bolońskie, rzymskie, ferraryjskie i padewskie, które wielkiego reformatora systemu gwiazd planetarnych i nieśmiertelną ozdobę polskiego narodu miały u siebie jako ucznia i magistra w latach od 1496 do 1504, na pamiątkę Muzeum Kopernikańskiego w Rzymie założonego, z radości i wdzięczności wykonać postanowiły w 1879 r.). Poniżej: M. FERRUCCI COMPOSVIT (pol. Ułożył [napis] M. Ferrucci).

TS, WG

NICOLAVS COPERNICVS ASTRONOMVS POLONVS
ARCHIGYMNASIA
BONON: ROMAN: FERRAR: PATAV:
QVÆ · MAGNVM · PLANETICORVM · SIDERVM
SYSTEMATIS · CORRECTOREM
IMMORTALE · POLONICÆ · NATIONIS · DECVS
QVA · DISCIPVLVM · QVA · MAGISTRVM
EX · A · MCDXCVI · AD · A · MDIV · HABVERVNT
IN · MEMORIAM
MVSEI · COPERNICANI · ROMÆ · DEDICATI
LÆTITIÆ · ET · GRATVLATIONIS · ERGO
SIGNANDVM · CVRAVERVNT
MDCCCLXXIX

57 Ostatnie chwile Mikołaja Kopernika

EDWARD GORAZDOWSKI (1843–1901)

Reprodukcja obrazu Aleksandra Lessera *Ostatnie chwile Mikołaja Kopernika* z ok. 1878 r.
Drzeworyt sztorcowy
„Kłosy" 1878, t. XXVII, nr 695.
36,1 × 28,9 cm
Kruszelnicki 1994; Kokowski 2009, 159, 439–440

Prowenienсja: Zbiór Mieczysława Opałka.
Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Sztuki, sygn. I.g. 9231

Przełomowe dzieło Mikołaja Kopernika *De revolutionibus orbium coelestium* zostało wydane drukiem dwa miesiące przed jego śmiercią. Według legendy astronom miał otrzymać egzemplarz książki dopiero w ostatnim dniu życia. Ten dramatyczny moment obrał za temat reprodukowanego w rycinie obrazu Aleksander Lesser, pionier polskiego malarstwa historycznego. Wyraźnie słaby Kopernik siedzi w fotelu podtrzymywany przez towarzyszącego mu polskiego szlachcica. Niewidzący wzrok utkwiony ma przed siebie. Jego prawa dłoń spoczywa na otwartej księdze, którą trzyma przed nim posłaniec z wydawnictwa. W interpretacji Lessera śmierć astronoma zbiega się w czasie z początkiem triumfu jego idei, jakim była jej publikacja. Wykorzystana w obrazie konwencja tzw. ostatnich chwil wielkiego człowieka, umierającego w gronie admiratorów ze świadomością doniosłości swych dokonań, przeznaczona była tylko dla osób uważanych za najwybitniejsze w danym społeczeństwie.

WG

Ostatnie chwile Mikołaja Kopernika Kopia obrazu A. Lessera.

58

Apoteoza Kopernika

JÓZEF ŁOSKOCZYŃSKI (1857–1928), ANDRZEJ ZAJKOWSKI (1851–1914)

Reprodukcja obrazu Henryka Siemiradzkiego *Apoteoza Kopernika* z 1891 r.
Drzeworyt sztorcowy
„Tygodnik Ilustrowany", r. 1892, nr 112.
21,7 × 15,5 cm
Malinowski 2021, 370–372

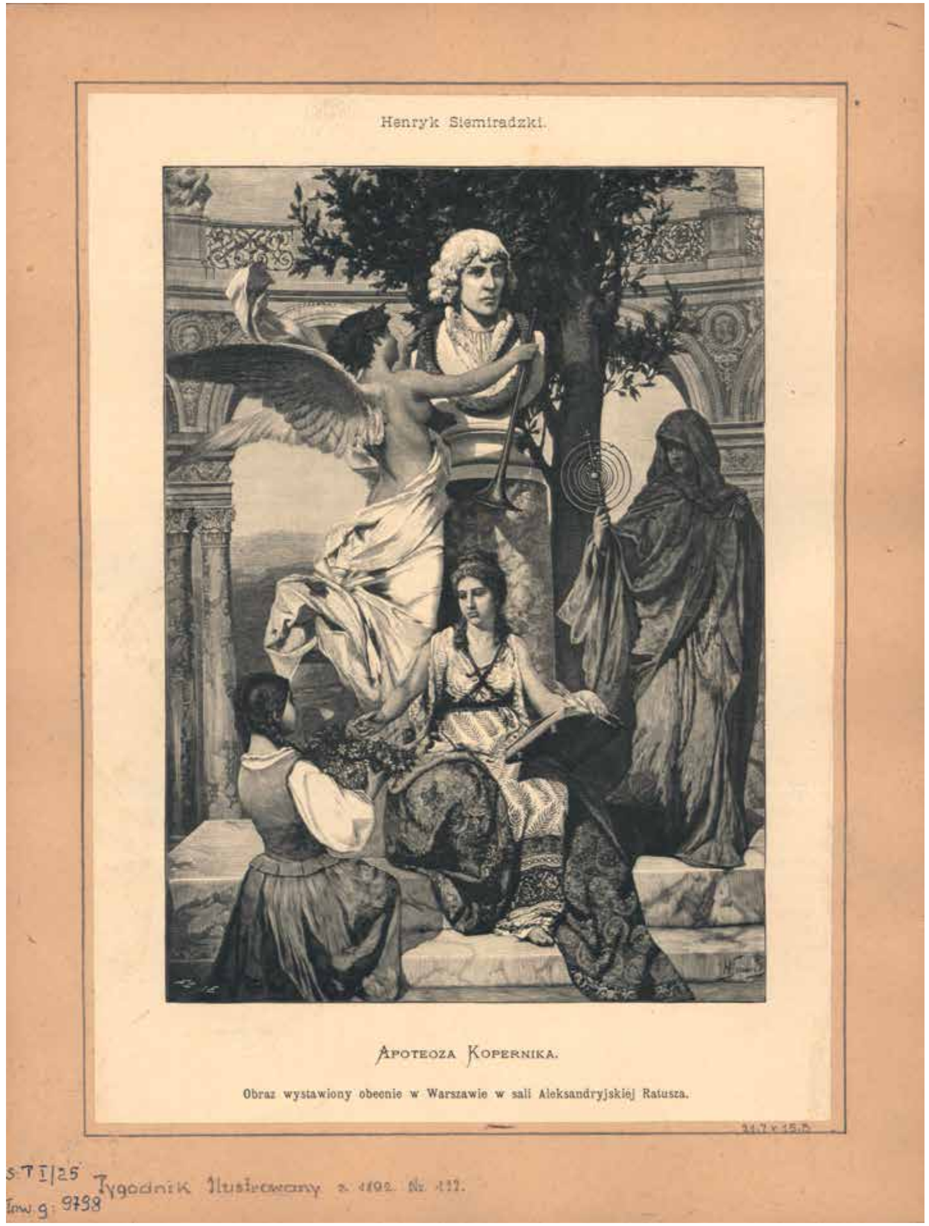

Prowenięncja: Zbiór Mieczysława Opałka.
Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Sztuki, sygn. I.g. 9798

Na reprodukowanym obrazie Sława dekoruje popiersie Kopernika wieńcem z nieśmiertelników. Wartę honorową przy pomniku pełnią muzy: po prawej Urania, muza astronomii, poniżej Klio, muza historii i strażniczka pamięci o Koperniku. Ta ostatnia odbiera kwiaty od młodej dziewczyny symbolizującej żywą cześć dla astronoma. Obraz pierwotnie ozdabiał „świątynię wiedzy" – gmach Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego. Zrabowany w 1915 roku do Moskwy, powrócił do Warszawy po dekadzie. Kolejnej wojny światowej nie przetrwał – został zniszczony we wrześniu 1939 r. Chociaż znane są jego fotografie, kompozycja Siemiradzkiego, podobnie jak większość osiągnięć polskiego malarstwa w II poł. XIX w., docierała do szerszej publiczności głównie za pośrednictwem reprodukcji zamieszczanych w czasopisma takich jak „Kłosy" czy „Tygodnik Ilustrowany". Tytuły te odegrały wybitną rolę w upowszechnianiu kanonu polskiej narodowej ikonografii, w którym wizerunki Kopernika zajęły poczesne miejsce.

WG

Henryk Siemiradzki.
Apoteoza Kopernika.
Obraz wystawiony obecnie w Warszawie w sali Aleksandryjskiej Ratusza.
Tygodnik Ilustrowany

59 400. rocznica wydania *De revolutionibus* w okupowanej Polsce

TADEUSZ CIEŚLEWSKI SYN (1895–1944)

Mikołaj Kopernik
Warszawa, 1943 r.
Drzeworyt
20,7 × 13,7 cm
Grońska 1962, 372; Widacka, Żendara 1992, 2380

Proweniencja: [kupno w 1954 r. od Andrzeja Banacha].
Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Sztuki, sygn. I.g. 13.937

Drzeworyt z przedstawieniem Mikołaja Kopernika autorstwa grafika Tadeusza Cieślewskiego syna. Astronom ukazany jest w pozycji stojącej, z otwartą księgą w ręce, na tle Torunia i układu heliocentrycznego ze Słońcem o dekoracyjnie ułożonych promieniach, wokół którego krążą planety przedstawione za pomocą symboli. W 1943 r. podczas okupacji Polacy nie obchodzili żadnych oficjalnych uroczystości związanych z przypadającą w tym roku czterechsetną rocznicą wydania *De revolutionibus* oraz śmierci Kopernika. W stolicy organizowano jednak tajne przedsięwzięcia upamiętniające astronoma, takie jak np. tajna msza święta za duszę „śp. Mikołaja" w warszawskim kościele pw. św. Aleksandra, w której wzięli udział rektorzy, dziekani i profesorowie Uniwersytetu i Politechniki Warszawskiej. Do innych inicjatyw należało złożenie przed pomnikiem Kopernika w maju 1943 r. wieńca z biało-czerwoną szarfą i napisem „Genialnemu Polakowi, Mikołajowi Kopernikowi, w 400. rocznicę śmierci – Podziemna Polska". Powstawały także prace artystyczne związane z Mikołajem Kopernikiem, jak np. prezentowany drzeworyt Cieślewskiego. Artysta zginął w 1944 r. w czasie powstania warszawskiego, duża liczba jego prac spłonęła wówczas w pożarze pracowni.

AFC

WARSZAWA·1943
TORUŃ
1473 ✶ 1543
✶ MIKOŁAJ ✶
KOPERNIK

60

Nikolaus Kopernikus, der deutsche Astronom, 1943 r.

NIKOLAUS KOPERNIKUS // ASTRONOM // 1473 // 1543.

PROJEKTANT NIEZNANY

Deutsches Reich Generalgouvernement, 24 maja 1943 r.
2,8 × 3,3 cm
ACh 1946

Biblioteka Ossolineum, Dział Dokumentów Życia Społecznego, sygn. R36985-7

Znaczek pocztowy wydany w 1943 r. przez Generalne Gubernatorstwo z okazji 400-lecia śmierci Mikołaja Kopernika. Przedstawienie wykonane zostało na wzór portretu astronoma z XVI-wiecznego drzeworytu Jeremiasza Falcka. Na dolnym marginesie arkuszu sprzedażnego umieszczono informację w języku niemieckim, że znaczek wyemitowano na 400-lecie śmierci niemieckiego astronoma Mikołaja Kopernika: „Zum 400. Todestag Des Deutschen Astronomen Nikolaus Kopernikus".

AFC

1+1 ZLOTY
24. MAI 1543
24. MAI 1943
NIKOLAUS KOPERNIKUS ASTRONOM
1473 1543
DEUTSCHES REICH
GENERALGOUVERNEMENT

61 Seria „Kopernik” z poczty obozowej w Woldenbergu, 1943 r.

EUGENIUSZ PICHELL (1905–1976)

Trzy znaczki z serii „Kopernik”
Poczta obozowa, Obóz II C, Woldenberg, 1943 r.
Drzeworyt
21 × 34 mm; 21 × 34 mm; 21 × 21 mm
Machowski 1963, 35; Tomiczek 2000

Biblioteka Ossolineum, Dział Dokumentów Życia Społecznego, sygn. R36984

Trzy znaczki poczty obozowej z Oflagu II C w Woldenbergu wykonane przez jeńców polskich w serii „Kopernik” wydanej w 400. rocznicę śmierci polskiego astronoma, w 1943 r.

W czasie drugiej wojny światowej w obozie w Woldenbergu (obecnie Dobiegniew, pow. lubuski), przeznaczonym dla oficerów Wojska Polskiego, działała jeniecka poczta wewnątrzobozowa, z której korzystały m.in. biblioteki, izba chorych, przychodnie. Poczta funkcjonowała od wiosny 1942 r., a autorami znaczków wykonywanych w technice drzeworytu byli jeńcy. Członkowie działającego w obozie Funduszu Wdów i Sierot powołali instytucję o charakterze charytatywnym mającą na celu zbieranie pieniędzy dla rodzin poległych w wojnie polsko-niemieckiej w 1939 r. Pierwszą edycję znaczków odbito na papierze farbami malarskimi, późniejsze wydania drukowano na prostej, zbudowanej w obozie prasie ręcznej, wykorzystując niemieckie gazety. Znaczki odbijano w arkuszach, a następnie wycinano ręcznie. Przedstawienia na znaczkach miały upamiętniać znanych Polaków i wzmacniać poczucie tożsamości narodowej. W 1943 r. z okazji 400. rocznicy śmierci Mikołaja Kopernika wydano serię znaczków „Kopernik”. Całą serię tworzą trzy znaczki, na których przedstawiono:

I. Fragment dziedzińca Collegium Maius, w lewym górnym rogu oznaczenie wartości „5”, w prawym skrót „FWS” [Fundusz Wdów i Sierot], u dołu „Poczta Ob. Of. II C”, 21 × 34 mm.
II. Warszawski pomnik Kopernika na tle nieba i znaków zodiaku, w lewym górnym rogu oznaczenie wartości „10”, w prawym skrót „FWS” [Fundusz Wdów i Sierot], u dołu „Poczta Ob. Of. II C", 21 × 34 mm.
III. Tytuł dzieła „De revolutionibus orbium coelestium MDXLIII” otoczony napisem z góry „Poczta Ob. Of. II C”, u dołu „Ku czci Kopernika”, w rogach u góry skrót „FWS” [Fundusz Wdów i Sierot], w dolnych oznaczenie wartości „20”.

Znaczki projektował i rytował Eugeniusz Pichell, drukowano je farbą drukarską pochodzącą z Warszawy na jednolitym papierze szwedzkim.

Seria na wycinku skasowana stemplem okolicznościowym.

AFC

5
10
POCZTA OB·OF IIC
Z.KORSZEN PZF
LEOPOLIS SEMPER FIDELIS
22.XI.1918
WOLDENBERG
22.XI
1943
OB·OF·IIC

62 Kopernik jako symbol nauki polskiej

FRANCISZEK KALFAS (1898–1968)

Medal z okazji 75-lecia Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie
Warszawa, 1948.
Srebro, śr. 60,1 mm
Dembek-Urbańska 2009, 77; Gumowski 1972, 480–481

Prowenienclja: [Ossolineum – Lwów].
Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Numizmatów i Pamiątek Historycznych, sygn. G651

Medal wybity z okazji jubileuszu 75-lecia Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, autorstwa Franciszka Kalfasa, profesora Instytutu Sztuk Zdobniczych z Krakowa, który wygrał konkurs na medal ogłoszony przez PAU. Występujący na medalu Kopernik symbolizuje naukę polską.

Av.: Głowa Mikołaja Kopernika trzy czwarte w prawo. W polu po prawej astrolabium. Pod szyją astronoma z lewej sygnatura autora: F. Kalfas. W otoku napis: NICOLAUS COPERNICUS QUISOLEM STARE TERRAM MOVERI IUSSIT (pol. Mikołaj Kopernik, który Słońcu stać, a Ziemi ruszać się kazał).

Rv.: Inskrypcja w sześciu wersach: XV / LUSTRIS / FELICITER / PERACTIS / MDCCCLXXIII / MCMXLVIII (pol. 75 lat szczęśliwie przeszłych 1873–1948). W otoku napis: POLONA ACADEMIA LITTERARUM ET SCIENTIARUM (pol. Polska Akademia Umiejętności).

TS

NICOLAUS·COPERNICUS·QUI·SOLEM·STARE·TERRAM·MOVERI·IUSSIT
ACADEMIA·LITTERARUM·ET·SCIENTIARUM·POLONA
XV
LUSTRIS
FELICITER
PERACTIS
MDCCCLXXIII
MCMXLVIII

63

Plakat wystawy kopernikańskiej w Collegium Maius, 1953 r.

HENRYK TOMASZEWSKI (1914–2005)

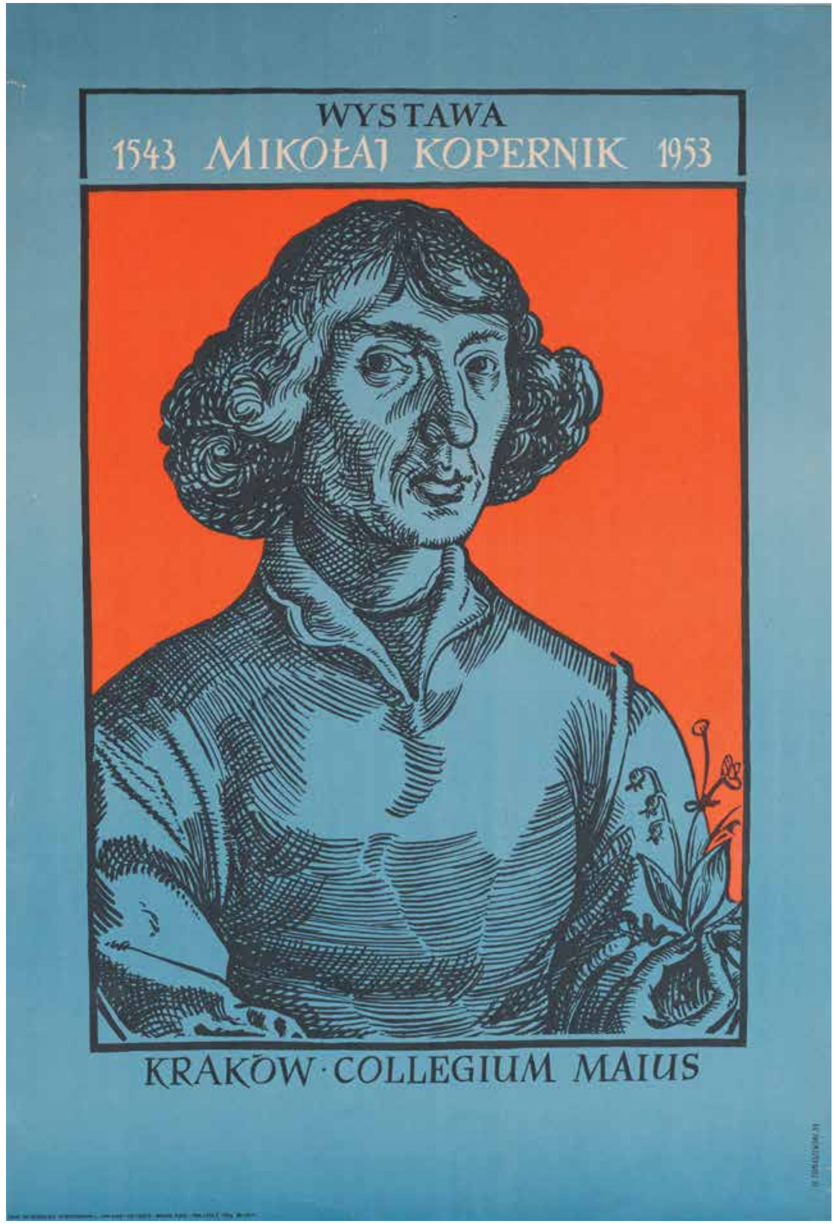
Wystawa 1543 Mikołaj Kopernik 1953.
Kraków, Collegium Maius, Drukarnia im. Rewolucji Październikowej, 1953 r.
Offset, jednostronny, barwny, wys. 84 cm, szer. 57 cm.
Plakat sygnowany, u dołu z prawej: H. Tomaszewski 53.
Szewczyk 2014

Proweniencja: brak.
Biblioteka Ossolineum, Dział Dokumentów Życia Społecznego, sygn. S9734

Plakat z przedstawieniem Mikołaja Kopernika zaprojektowany na wystawę „Mikołaj Kopernik 1473–1543" w 1953 r. przez Henryka Tomaszewskiego, grafika, projektanta i rysownika, jedną z najważniejszych postaci polskiej grafiki projektowej po drugiej wojnie światowej, współzałożyciela i jednego z najwybitniejszych przedstawicieli polskiej szkoły plakatu.

Ekspozycja w odnowionym gmachu Collegium Maius, której uroczystego otwarcia 21 czerwca 1953 r. dokonał premier Józef Cyrankiewicz, w obecności ministra szkolnictwa wyższego Adama Rapackiego i rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego prof. Juliana Marchlewskiego oraz zgromadzonych gości, była pierwszą powojenną, ogólnopolską, zorganizowaną z wielkim rozmachem wystawą poświęconą życiu i dziełu Mikołaja Kopernika. Przygotowano ją z okazji 410. rocznicy śmierci wybitnego astronoma, w obchodzonym po raz pierwszy w Polsce od zakończenia wojny roku kopernikańskim.

AKL

WYSTAWA
1543 MIKOŁAJ KOPERNIK 1953
KRAKÓW · COLLEGIUM MAIUS

64 Medal z Mikołajem Kopernikiem, 1953 r.

FRANCISZEK HABDAS (1906–1977)

Medal upamiętniający Sesję Naukową Polskiej Akademii Nauk
w 480. rocznicę urodzin Mikołaja Kopernika.
Warszawa, 1953
Tombak, śr. 50 mm
Gumowski 1972, 464; Medale 1974, 14; Paszkowycz 2011, 1/53;
Wojtulewicz 1973, 18

Prowenienсja: zakup w 1967 r.
Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Numizmatów i Pamiątek Historycznych, sygn. G2680

Medal z przedstawieniem pomnika Mikołaja Kopernika w Warszawie wybity na Sesję Naukową Polskiej Akademii Nauk w 1953 r.

Av.: Pomnik Mikołaja Kopernika w Warszawie dłuta Bertela Thorvaldsena: siedząca na wprost postać z cyrklem w prawej i przyrządem astronomicznym w lewej dłoni, zwrócona trzy czwarte w prawo. U dołu sygnatura autora: HF. W otoku napis: ASTRONOMIA DIGNISSIMA HOMINI LIBERO (pol. Astronomia najgodniejsza dla człowieka wolnego).

Rv.: Inskrypcja w ośmiu wersach: MIKOŁAJ / KOPERNIK / MCDLXXIII – MDXLIII / SESJA NAVKOWA / POLSKIEJ AKADEMII / NAUK / WARSZAWA / 1953. W otoku stylizowane znaki zodiaku.

TS

HOMINI LIBERO • ASTRONOMIA DIGNISSIMA
HF
MIKOŁAJ
KOPERNIK
MCDLXXIII-MDXLIII
SESJA NAVKOWA
POLSKIEJ AKADEMII
NAVK
WARSZAWA
1953

65 Pierwsza moneta obiegowa z Kopernikiem, 1965 r.

JÓZEF GOSŁAWSKI (1908–1963)

Moneta obiegowa o nominale 10 zł.
Warszawa, 1965
Miedzionikiel, śr. 31 mm
Brzyska 2020, 39; Fischer-Lanowy 2010, 14; Parchimowicz 2017, 56; Szalkiewicz 2012, 96; Szalkiewicz 2023, 225

Prowenienсja: dar Jana Nowaka-Jeziorańskiego w 2004 r.
Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Numizmatów i Pamiątek Historycznych, sygn. NJ 691

Pierwsza polska moneta z Mikołajem Kopernikiem, jaką wprowadzono do obiegu. Moneta, zaprojektowana przez Józefa Gosławskiego na konkurs Narodowego Banku Polskiego w 1957 r., wzbudziła powszechny zachwyt wysokim kunsztem artystycznym. Emitowano ją w latach 1959–1969.

Av.: Wizerunek Orła – godła Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, po bokach rozdzielona data emisji: 1965. Pod szponem orła z prawej znak Mennicy Państwowej: MW. W otoku napis: POLSKA RZECZPOSPOLITA LUDOWA ZŁ 10 ZŁ.

Rv.: Popiersie Mikołaja Kopernika trzy czwarte w prawo. W otoku napis: MIKOŁAJ KOPERNIK. W polu po prawej sygnatura autora: monogram JG.

TS

MIKOŁAJ KOPERNIK
POLSKA RZECZPOSPOLITA LUDOWA
19 65
ZŁ 10 ZŁ

66 Przygotowania do obchodów 500-lecia urodzin Mikołaja Kopernika

ANNA JARNUSZKIEWICZ (1935–2021)

Medal Polskiej Akademii Nauk im. Mikołaja Kopernika.
Warszawa, 1971
Tombak patynowany, śr. 70 mm
Dembek-Urbańska 2009, 87; Kat. medali MP 1971, 19;
Paszkowycz 2011, 24/71

Proweniencja: dar Biura Prezydialnego PAN w Warszawie w 1975 r.
Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Numizmatów i Pamiątek Historycznych, sygn. G 4265

Medal z wizerunkiem Mikołaja Kopernika i kwiatem konwalii symbolizującym zawód lekarza. Projekt wyłoniony został w 1970 r. w ogłoszonym przez Polską Akademię Nauk konkursie na kopernikański medal przeznaczony dla zasłużonych przedstawicieli nauki w ramach przygotowań do obchodów 500-lecia urodzin astronoma.

Av.: Popiersie Mikołaja Kopernika trzy czwarte w lewo. Prawa dłoń wzniesiona, obok niej niewielka planeta – Ziemia. W lewej dłoni – Słońce. W dolnym łuku otoku napis: NICOLAUS COPERNICUS. U góry, przy krawędzi po prawej sygnatura autora: monogram JA, po lewej znak Mennicy Państwowej: MW.

Rv.: W górnym polu kwiat konwalii, poniżej napis: POLSKA AKADEMIA NAUK.

TS

NICOLAVS COPERNICVS

POLSKA·AKADEMIA·NAVK

67

Plakat wystawy kopernikańskiej w Toruniu, 1973 r.

JÓZEF PIETRZYK (1942–2020)

500-lecie urodzin Mikołaja Kopernika w Polsce i na świecie: wystawa.
Toruń, Muzeum Okręgowe w Toruniu, ZGT [Zakłady Graficzne Toruń], 1973.
Offset, jednostronny, barwny, wys. 99,5 cm, szer. 69 cm.
Plakat sygnowany, u dołu z lewej: J. Pietrzyk 73.
Mazurkiewicz 2001

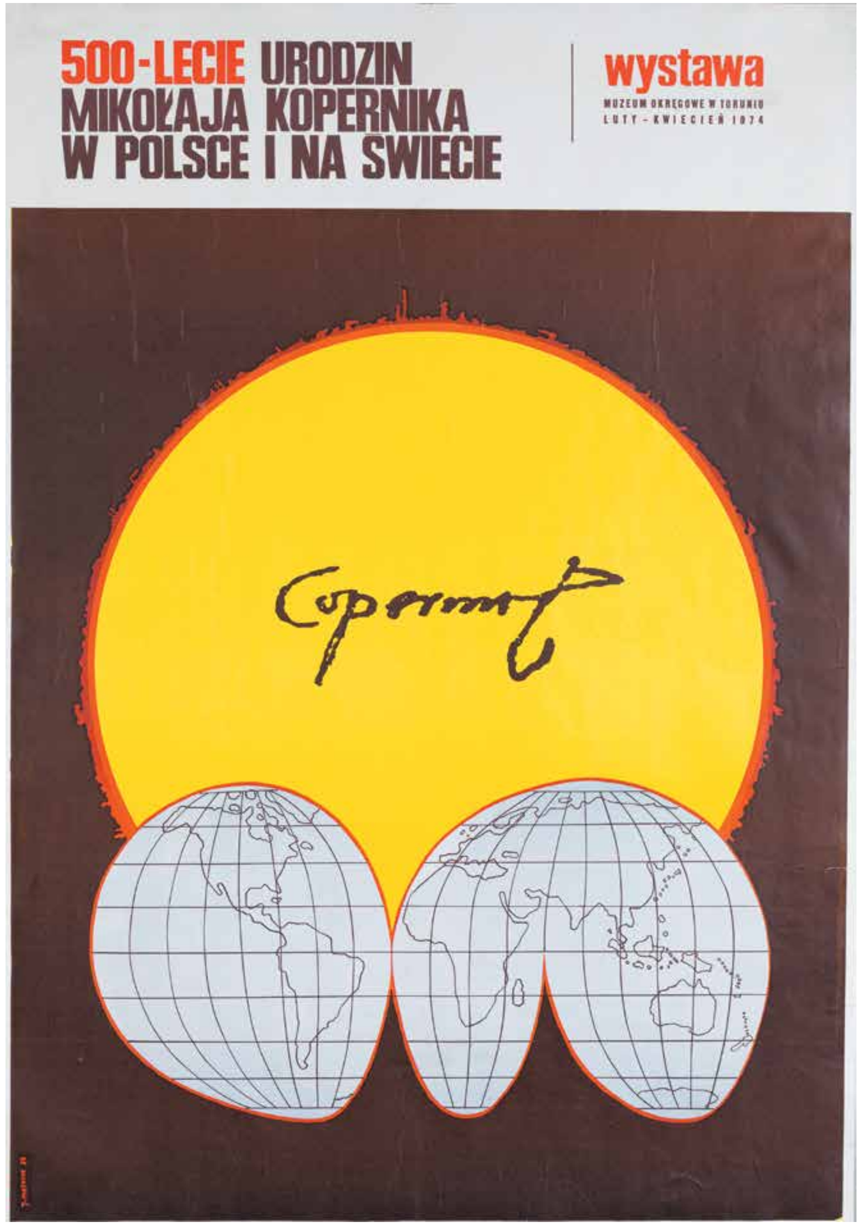
Prowieniencja: brak.
Biblioteka Ossolineum, Dział Dokumentów Życia Społecznego, sygn. S10063

Plakat wykonany przez toruńskiego artystę Józefa Pietrzyka na wystawę z okazji 500. rocznicy urodzin autora *De revolutionibus orbium coelestium.* Decyzją UNESCO rok 1973 r. ogłoszono Rokiem Kopernikańskim, podczas którego na całym świecie hucznie obchodzono urodziny astronoma. Wystawa otwarta w 1974 r. miała na celu podsumowanie obchodów Roku Kopernikańskiego.

Twórca plakatu centralnie przedstawił Słońce w czerwonej obwódce z wyraźnie widocznymi wybuchami plazmy. Na nim umieścił autograf Kopernika, a poniżej odwzorowanie kartograficzne przedstawiające mapę świata, rozcięte od dołu.

AKL

500-LECIE URODZIN
MIKOŁAJA KOPERNIKA
W POLSCE I NA ŚWIECIE
wystawa
MUZEUM OKRĘGOWE W TORUNIU
LUTY - KWIECIEŃ 1974

68

Medal Mikołaja Kopernika, Londyn, 1973 r.

ANDRZEJ KRZYSZTOF BOBROWSKI (1925–2002)

Medal wybity z okazji 500. rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika.
Londyn, 1973
Srebro, śr. 64,6 mm
Brzezicki 1979, 103; *Kolekcja Stanisława Garczyńskiego* 2004, VII, 67

Prowenienсja: dar Stanisława Garczyńskiego w 2003 r.
Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Numizmatów i Pamiątek Historycznych, sygn. Akc. SG 2567

Medal wybity z okazji 500. rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika na zlecenie Rządu Polskiego na Uchodźstwie.

Av.: Pochylona nad książką w lewo półpostać Mikołaj Kopernika. W prawej dłoni astrolabium, w lewej cyrkiel. W tle Układ Słoneczny. U dołu daty narodzin i śmierci astronoma: 1473–1543. W dolnym łuku otoku napis: NICOLAVS COPERNICVS. Wzdłuż ramienia astronoma po prawej sygnatura autora: A.K. BOBROWSKI.

Rv.: W górnym polu panorama Torunia. Powyżej tarcza z herbem miasta i wstęga z napisem: THORVNIVM. Poniżej, na tle rzeki: VISTVLA FLUVIVS. W dolnym polu inskrypcja w trzech wersach: DE REVOLVTIO = / NIBVS ORBIVM / CAELESTIVM. U dołu wizerunek Orła w koronie. W otoku napis: WIELKIEMU RODAKOWI W HOŁDZIE POLACY NA UCHODŹSTWIE * LONDYN 1973 *.

TS

NICOLAVS COPERNICVS
1473-1543

WIELKIEMU RODAKOWI W HOŁDZIE POLACY NA UCHODŹSTWIE
THORVNIVM
VISTVLA
FLUVIVS
DE REVOLVTIO=
NIBVS ORBIVM
CÆLESTIVM
LONDYN 1973

69

Medal Mikołaja Kopernika, Florencja, 1973 r.

WACŁAW KOWALIK (1913–1983)

Medal wybity z okazji 500. rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika.
Florencja, 1973
Srebro, śr. 62,3 mm
Brzezicki 1979, 117; *Kolekcja Stanisława Garczyńskiego* 2004, VII, 69

Prowenienc ja: dar Stanisława Garczyńskiego w 2003 r.
Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Numizmatów i Pamiątek Historycznych, sygn. Akc. SG 2566

Medal Mikołaja Kopernika wydany przez Polsko-Amerykańskie Towarzystwo Numizmatyczne (PANA) we Florencji w 1973 r.

Av.: Popiersie Mikołaja Kopernika trzy czwarte w lewo. W tle po lewej astrolabium. U dołu napis: MIKOŁΛJ KOPERNIK 1473–1543. Przy szyi sygnatura: CAETANI.

Rv.: Półpostać astronauty na wprost, w kasku i kombinezonie z napisem USA, z uniesionymi w górę rękoma. W tle Układ Słoneczny. U dołu napis: POLISH ΛMERICΛN NUMISMATIC ΛSSOSIΛTION 1973. Po lewej sygnatura projektanta: monogram WK, znak mennicy (?) i próba srebra: 925.

TS

MIKOŁAJ KOPERNIK 1473-1543
CAETANI

POLISH AMERICAN NUMISMATIC ASSOCIATION 1973
USA

70 Medal Mikołaja Kopernika, Kalifornia, 1973 r.

STANISŁAW SZUKALSKI (1893–1987)

Medal wybity z okazji 500. rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika.
Granada Hills, Kalifornia, USA, 1973
Stop wolframu i wanadu, złocony, śr. 50,0 mm
Brzezicki 1979, 121; Dembek-Urbańska 2009, 95; *Kolekcja Stanisława Garczyńskiego* 2004, VII, 65

Prowenienсja: dar Stanisława Garczyńskiego w 2003 r.
Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Numizmatów i Pamiątek Historycznych, sygn. Akc. SG 2565

Rzadki medal wybity z okazji 500. rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika, zaprojektowany przez rzeźbiarza i medaliera Stanisława Szukalskiego na zlecenie amerykańskiej Polonii.

Av.: Półpostać Mikołaja Kopernika trzy czwarte w prawo, w obcisłym kombinezonie podkreślającym atletyczną budowę ciała, w dłoniach rozwarty cyrkiel. W otoku inskrypcja: HE SPERMED ΛN ΛIMLESS UNIVERSE WITH THE DIVINELY HUMAN PURPOSE, w jego dolnej części: 1473 KOPERNIK 1973. Po dacie znak mennicy: litera C w kółku.

Rv.: W centrum na okrągłej tarczy stylizowany Orzeł w koronie. Powyżej w półkolu napis w trzech wersach: THOUGH / Λ MERE EARTHING Λ POLE / SINGLEHΛNDELY, podobnie poniżej: HE STOPPED THE SUN / ΛND / SPUN THE EΛRTH. W otoku inskrypcja: HE FREED PURE SCIENCE FROM TYRANNY OF SHΔMΔNS ΔNTI-REASON, rozdzielona u dołu wizerunkiem lampki oliwnej i literami alfa i omega: Δ i Ω.

TS

HE SPHERED AN AIMLESS UNIVERSE WITH THE DIVINELY HUMAN PURPOSE
KOPERNIK 1973
HE FREED PURE SCIENCE FROM TYRANNY OF SHAMANS ANTI-REASON
THOUGH A MERE EARTHLING A POLE SINGLEHANDEDLY
HE STOPPED THE SUN AND SPUN THE EARTH

71

Pomnik Mikołaja Kopernika w Chicago, 1973 r.

RICHARD J. DALEY (1902–1976).
MAJOR CHICAGO

ALEKSANDER RYTEL (1896–1984).
M.D.; CHAIRMAN OF THE COPERNICUS MONUMENT COMMITTEE

Copernicus. Unveiling Ceremonies of the Mikołaj Kopernik Monument, on Sunday, the Fourteenth of October, Nineteen Hundred & Seventy-three at 3 O'Clock P.M. Adler Planetarium, Chicago, Ill.
Chicago, The Copernicus Monument Committee, Copernicus Foundation, Polish American Congres, 1973.
Papier żeberkowy, tektura, [8] s., jęz. ang., przez środek programu i na zewnątrz przeciągnięty żółty sznurek zakończony frędzlem.

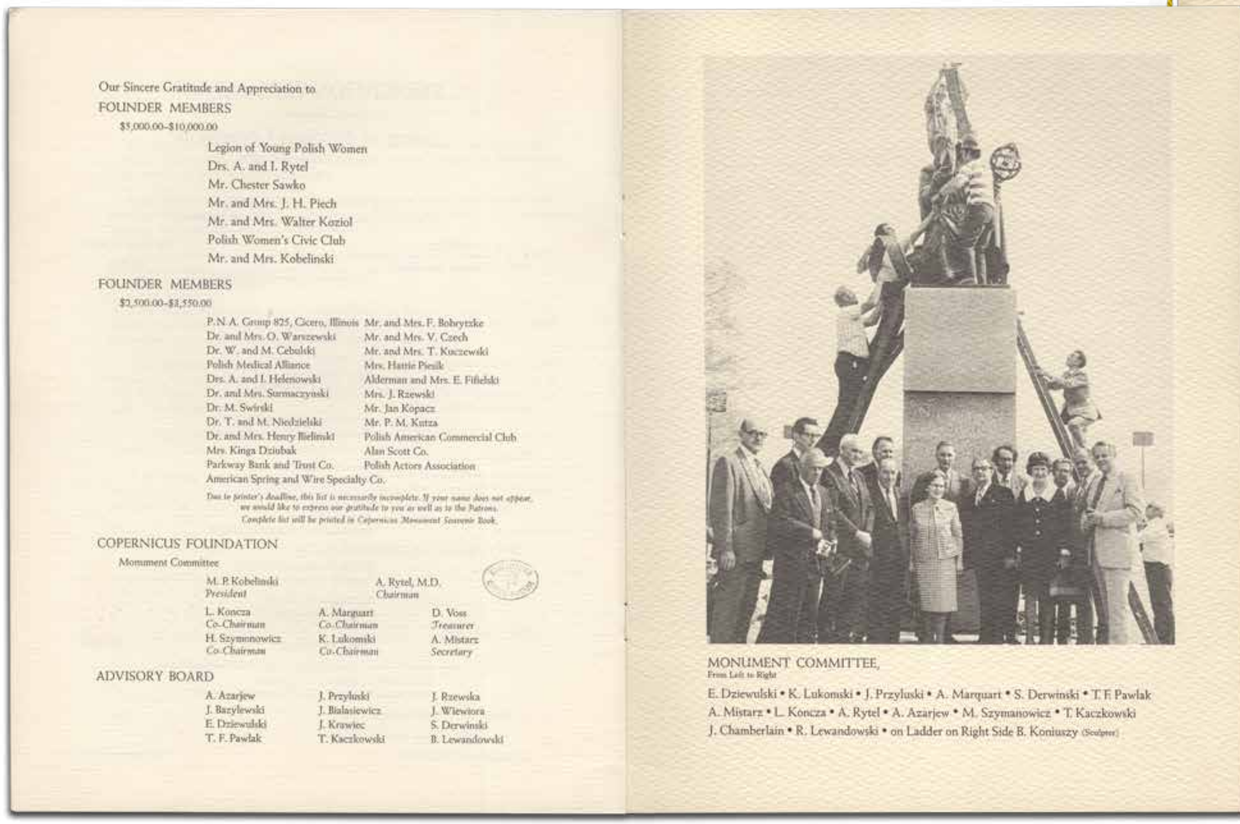

Proweniencja: brak.
Biblioteka Ossolineum, Dział Dokumentów Życia Społecznego, sygn. XXII-1/16/D, USA – Illinois, t. lata: 1970–1973

Program uroczystości odsłonięcia ufundowanego przez Polonię pomnika Mikołaja Kopernika w Chicago. Pomnik powstał z okazji 500. rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika, w ramach światowych obchodów Roku Kopernikańskiego ogłoszonego przez UNESCO w 1973 r. Komitetowi fundacyjnemu przewodniczył dr Aleksander Rytel. Autorem monumentu był rzeźbiarz Bronisław Koniuszy, który stworzył wierną kopię warszawskiego oryginału autorstwa duńskiego rzeźbiarza Bertela Thorvaldsena z 1830 r. Posąg przedstawia siedzącego Mikołaja Kopernika z cyrklem w prawej dłoni i sferą armilarną w lewej. Usytuowano go przed chicagowskim Adler Planetarium. Uroczyste odsłonięcie i poświecenie odbyło się 14 października 1973 r. Na okładce egzemplarza programu znajduje się autograf Richarda J. Daleya – burmistrza Chicago.

AKL

Our Sincere Gratitude and Appreciation to

FOUNDER MEMBERS

$5,000.00–$10,000.00

Legion of Young Polish Women
Drs. A. and I. Rytel
Mr. Chester Sawko
Mr. and Mrs. J. H. Piech
Mr. and Mrs. Walter Koziol
Polish Women's Civic Club
Mr. and Mrs. Kobelinski

FOUNDER MEMBERS

$2,500.00–$3,550.00

P.N.A. Group 825, Cicero, Illinois	Mr. and Mrs. F. Bobrytzke
Dr. and Mrs. O. Warszewski	Mr. and Mrs. V. Czech
Dr. W. and M. Cebulski	Mr. and Mrs. T. Kuczewski
Polish Medical Alliance	Mrs. Hattie Piesik
Drs. A. and I. Helenowski	Alderman and Mrs. E. Fifielski
Dr. and Mrs. Surmaczynski	Mrs. J. Rzewski
Dr. M. Swirski	Mr. Jan Kopacz
Dr. T. and M. Niedzielski	Mr. P. M. Kutza
Dr. and Mrs. Henry Bielinski	Polish American Commercial Club
Mrs. Kinga Dziubak	Alan Scott Co.
Parkway Bank and Trust Co.	Polish Actors Association
American Spring and Wire Specialty Co.	

Due to printer's deadline, this list is necessarily incomplete. If your name does not appear, we would like to express our gratitude to you as well as to the Patrons. Complete list will be printed in Copernicus Monument Souvenir Book.

COPERNICUS FOUNDATION

Monument Committee

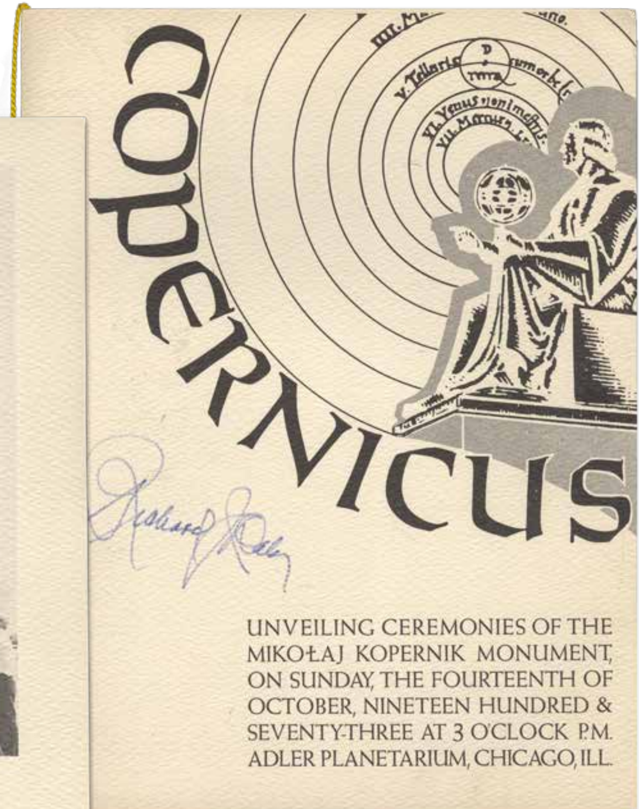
M. P. Kobelinski *President*	A. Rytel, M.D. *Chairman*	
L. Koncza *Co-Chairman*	A. Marquart *Co-Chairman*	D. Voss *Treasurer*
H. Szymonowicz *Co-Chairman*	K. Lukomski *Co-Chairman*	A. Mistarz *Secretary*

ADVISORY BOARD

A. Azarjew	J. Przyluski	J. Rzewska
J. Bazylewski	J. Bialasiewicz	J. Wiewiora
E. Dziewulski	J. Krawiec	S. Derwinski
T. F. Pawlak	T. Kaczkowski	B. Lewandowski

MONUMENT COMMITTEE,
From Left to Right

E. Dziewulski • K. Lukomski • J. Przyluski • A. Marquart • S. Derwinski • T. F. Pawlak
A. Mistarz • L. Koncza • A. Rytel • A. Azarjew • M. Szymanowicz • T. Kaczkowski
J. Chamberlain • R. Lewandowski • on Ladder on Right Side B. Koniuszy (Sculptor)

72

Moneta kolekcjonerska Mikołaja Kopernika, 1974 r.

ANNA JARNUSZKIEWICZ (1935–2021)

Moneta kolekcjonerska o nominale 100 zł.
Warszawa, 1974
Srebro, śr. 32 mm
Parchimowicz 2012, 104; Szalkiewicz 2012, 97–98

Proweniencja: dar Jana Nowaka-Jeziorańskiego w 2004 r.
Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Numizmatów i Pamiątek Historycznych, sygn. NJ 454

Moneta kolekcjonerska z wizerunkiem Mikołaja Kopernika wyemitowana z okazji 500. rocznicy urodzin astronoma przez Narodowy Bank Polski. Wybito wówczas dwie srebrne monety w dwóch wersjach – w 1973 oraz 1974 r.

Av.: Wizerunek Orła – godła Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Pod szponem z prawej znak Mennicy Państwowej: MW. Wokół napis: POLSKA RZECZPOSPOLITA LUDOWA 1974 ZŁ 100 ZŁ.

Rv.: Głowa Mikołaja Kopernika z rozwianymi włosami dotykającymi obrzeża monety, zwrócona trzy czwarte w lewo. U dołu napis: Mikołaj Kopernik.

TS

MIKOŁAJ KOPERNIK
POLSKA RZECZPOSPOLITA LUDOWA 1974
ZŁ 100 ZŁ

73

Pierwszy polski banknot z wizerunkiem Mikołaja Kopernika

HENRYK TOMASZEWSKI (1914–2005)

JULIAN PAŁKA (1923–2002)

Banknot o nominale 1000 zł
Warszawa, 1965
Papier, 150 × 75 mm
Brzyska 2023; Koziczyński 2013, 19–21

Prowenienca: dar Narodowego Banku Polskiego.
Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Numizmatów i Pamiątek Historycznych, sygn. E 217

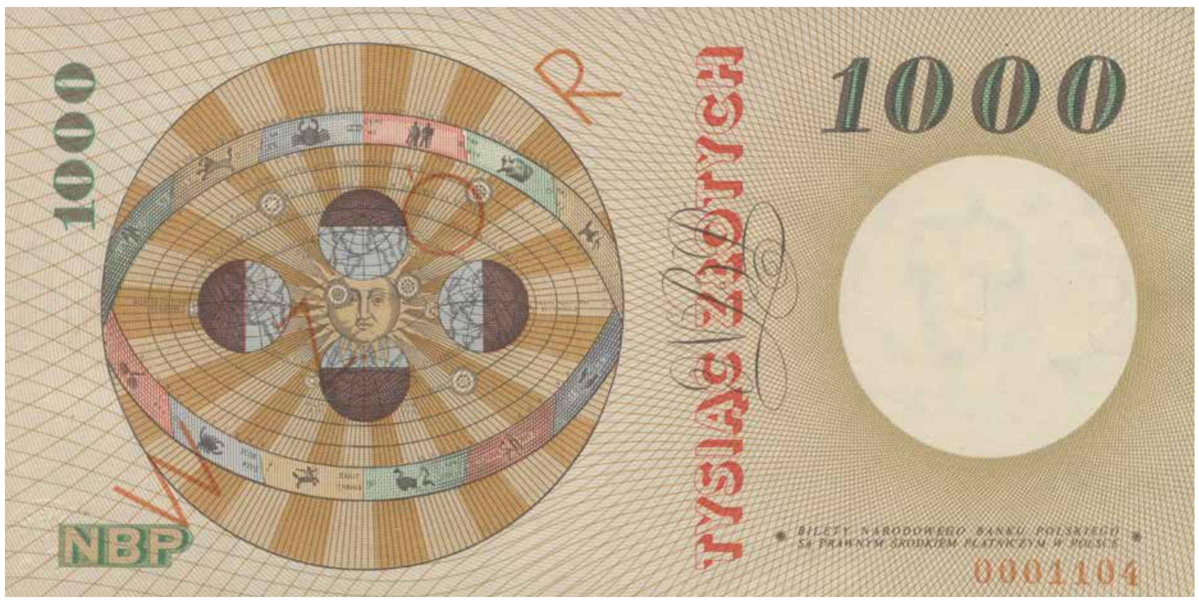
Mikołaj Kopernik był pierwszą postacią historyczną ukazaną na powojennym polskim pieniądzu papierowym. Jego wizerunek pojawił się na dwóch banknotach obiegowych o nominale 1000 zł z rokiem emisji 1965 oraz 1975. Banknot z 1965 r., zaprojektowany przez Henryka Tomaszewskiego i Juliana Pałkę, wprowadzony do obiegu w czerwcu 1966 r., przedstawiał z jednej strony wizerunek Mikołaja Kopernika wzorowany na portrecie Jeremiasza Falcka, a z drugiej układ heliocentryczny reprodukowany z wydanego w 1660 r. dzieła pt. *Harmonia macrocosmica* Andreasa Cellariusa. Nowatorska forma banknotu zyskała międzynarodowe uznanie – w 1967 r. został on określony przez amerykańskie czasopismo numizmatyczne „World Coins" jako jeden z najbardziej efektownych banknotów, jakie kiedykolwiek pojawiły się w obiegu.

Av.: W środkowej części medalion z głową Mikołaja Kopernika trzy czwarte w prawo, w układzie pionowym seria A i nr 0000000. U góry napis: NARODOWY BANK POLSKI. Po lewej u góry i u dołu liczby 1000 przedzielone znakiem wodnym oraz napis w układzie pionowym: TYSIĄC ZŁOTYCH. Po prawej Orzeł - godło Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, poniżej: napis PREZES, podpis prezesa, napis GŁÓWNY SKARBNIK, podpis skarbnika, napis WARSZAWA 29 PAŹDZIERNIKA 1965 ROKU, liczba 1000 oraz seria A i nr 0000000 w układzie pionowym. Nadruk: SPECIMEN.

Rv.: Po lewej Układ Słoneczny, napis NBP u dołu, liczba 1000 w układzie pionowym u góry oraz nadruk: WZÓR. Po prawej znak wodny, u góry liczba 1000, u dołu inskrypcja: BILETY NARODOWEGO BANKU POLSKIEGO SĄ PRAWNYM ŚRODKIEM PŁATNICZYM W POLSCE oraz nr: 0001104. Obie części przedzielone napisem w układzie pionowym: TYSIĄC ZŁOTYCH.

TS

1000
Narodowy
Bank Polski
TYSIĄC ZŁOTYCH
SPECIMEN
1000
1000

1000
TYSIĄC ZŁOTYCH
1000
NBP
0001104

74 Banknot 1000-złotowy z wizerunkiem Mikołaja Kopernika

ANDRZEJ HEIDRICH (1928–2019)

Banknot o nominale 1000 zł.
Warszawa, 1982
Papier, wys. 63 mm, szer. 138 mm
Koziczyński 2013, 83

Proweniencja: dar Polskiego Towarzystwa Numizmatycznego w 1994 r.
Muzeum Książąt Lubomirskich ZNiO, Dział Numizmatów i Pamiątek Historycznych, sygn. E 4257

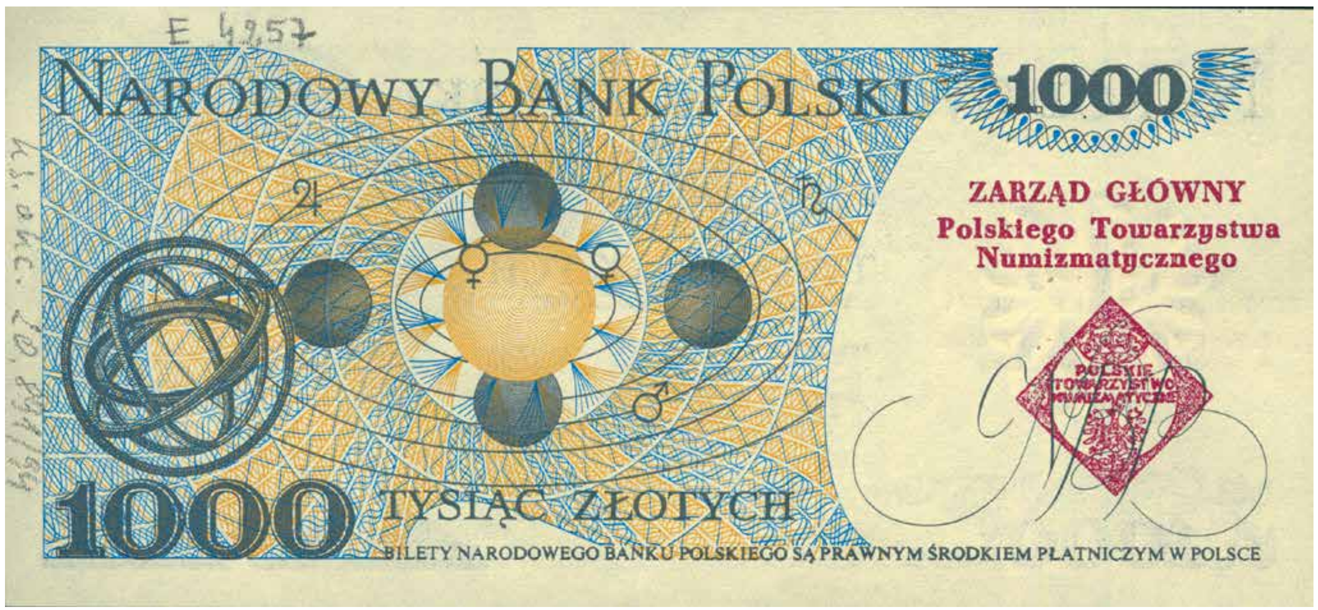
Drugi wprowadzony do obiegu banknot polski z przedstawieniem Mikołaja Kopernika, zaprojektowany przez Andrzeja Heidricha w ramach wprowadzonej do obiegu przez Narodowy Bank Polski serii „Wielcy Polacy". Banknot 1000-złotowy z Kopernikiem należał do najpopularniejszych polskich banknotów drugiej połowy XX w.; pozostawał w obiegu przez ponad 20 lat.

Av.: Popiersie Mikołaja Kopernika trzy czwarte w lewo. U góry napis: NARODOWY BANK POLSKI, po prawej: 1000 / TYSIĄC ZŁOTYCH / Warszawa, 1 czerwca 1982 r. Poniżej wizerunek Orła PRL. Seria FF 3689928. Po lewej nadruk w postaci napisu w sześciu wersach: MIĘDZYNARODOWA / KONFERENCJA NUMIZMATYCZNA / „Białoruś, Litwa, Polska, Ukraina / – wspólne dzieje pieniądza" / Supraśl / 20 – 23 X 1994.

Rv.: Układ Słoneczny. U góry napis: NARODOWY BANK POLSKI 1000. Po prawej w białym polu ozdobne litery NBP oraz nadruk – napis w trzech wersach: ZARZĄD GŁÓWNY POLSKIEGO TOWARZYSTWA NUMIZMATYCZNEGO i pieczęć PTN. U dołu napis: 1000 TYSIĄC ZŁOTYCH / BILETY NARODOWEGO BANKU POLSKIEGO SĄ PRAWNYM ŚRODKIEM PŁATNICZYM W POLSCE. Znak wodny: Orzeł (godło państwowe).

TS

NARODOWY BANK POLSKI
FF 3689928
1000
TYSIĄC ZŁOTYCH
WARSZAWA, 1 CZERWCA 1982 r.
PREZES
GŁÓWNY SKARBNIK
MIĘDZYNARODOWA
KONFERENCJA NUMIZMATYCZNA
„Białoruś, Litwa, Polska, Ukraina
– wspólne dzieje pieniądza"
Supraśl
20 – 23 X 1994
FF 3689928
1000
MIKOŁAJ
KOPERNIK

NARODOWY BANK POLSKI
1000
ZARZĄD GŁÓWNY
Polskiego Towarzystwa
Numizmatycznego
POLSKIE TOWARZYSTWO NUMIZMATYCZNE
1000
TYSIĄC ZŁOTYCH
BILETY NARODOWEGO BANKU POLSKIEGO SĄ PRAWNYM ŚRODKIEM PŁATNICZYM W POLSCE

Bibliografia

[1] ACh 1946 = A. Ch., *400-lecie zgonu Kopernika w okupowanej Warszawie*, „Urania" 1946, R. 18, s. 28–29.

[2] Adams = *Catalogue of books printed on the continent of Europe, 1501–1600, in Cambridge libraries*, t. 1–2, oprac. H.M. Adams, London 1967.

[3] Atlantes Neerlandici = *Atlantes Neerlandici. Bibliography of terestrial, maritime and celestail atlases and pilot books, published in the Netherlands up to 1880*, oprac. C. Koeman, t. 4, Amsterdam 1971.

[4] Barker, Goldstein 2001 = Barker P., Goldstein B.R., *Theological Foundations of Kepler's Astronomy*, „Osiris" 2001, nr 16, s. 88–113.

[5] Batowski 1933 = Batowski Z., *Wizerunki Kopernika*, Toruń 1933.

[6] Bibliographia Kepleriana = *Bibliografia Kepleriana: ein führer durch das gedruckte Schrifttum von Johannes Kepler*, oprac. M. Caspar, L. Rothenfelder, München 1936.

[7] Bieńkowska 1971 = Bieńkowska B., *Kopernik i heliocentryzm w polskiej kulturze umysłowej do końca XVIII wieku*, Wrocław 1971.

[8] Bieńkowski 1970 = Bieńkowski T., *„Bibliotheca selecta de ratione studiorum" Possevina jako teoretyczny fundament kontrreformacji* [w:] *Wiek XVII – Kontrreformacja – Barok. Prace z historii kultury*, red. J. Pelc, Wrocław 1970, s. 291–307.

[9] Bieńkowska 1972 = Bieńkowska B., *Z dziejów recepcji heliocentryzmu w polskich szkołach katolickich od XVI do XVIII wieku*, „Studia Warmińskie" 1972, nr 9, s. 261–312.

[10] Brinkley, Śniadecki 1825 = J.M Brinkley, J. Śniadecki, *O tłumaczeniu na język angielski rozprawy Jana Śniadeckiego „O Koperniku" przez Justyna Brenan, Irlandczyka. Uwagi nad nią Doktora Brinkley i odpowiedź Jana Śniadeckiego*, „Dziennik Warszawski" 1825, t. 1, s. 81–96.

[11] Brooke-Hitching 2019 = Brooke-Hitching E., *Atlas nieba*, tłum. J. Szczepański, Poznań 2019.

[12] Brundell 1987 = Brundell B., *Pierre Gassendi. From Aristotelianism to a New Natural Philosophy*, Dordrecht 1987.

[13] Brzezicki 1979 = Brzezicki M.J., *Medale i odznaki polskie i Polski dotyczące bite poza Polską w latach 1939–1977*, Londyn 1979.

[14] Brzyska 2020 = *Mikołaj Kopernik*, oprac. A. Brzyska *et al.*, Warszawa 2020.

[15] Brzyska 2023 = Brzyska M., *Mikołaj Kopernik na polskich znakach pieniężnych* [online], 18.04.2023, https://www.obserwatorfinansowy.pl/bez-kategorii/rotator/mikolaj-kopernik-na-polskich-znakach-pienieznych/.

[16] Carroll 2011 = Carroll W.H., *Historia chrześcijaństwa*, t. 4, tłum. J. Morka, Bielany Wrocławskie 2011.

[17] Celichowski 1899 = Celichowski Z., *Polskie indeksy książek zakazanych. Rozprawka bibliograficzna*, Kraków 1899.

[18] Chamcówna 1955 = *O Koperniku/Jan Śniadecki*, oprac. M. Chamcówna, Wrocław 1955.

[19] Christianson 1973 = Christianson J.R., *Copernicus and the Lutherans*, „Sixteenth Century Journal" 1973, nr 4, s. 1–10.

[20] Cohen 1992 = Cohen I.B., *The review of the first edition of Newton's Principia in the „Acta eruditorum", with notes on the other reviews* [w:] *The Investigation of Difficult Things. Essays on Newton and the History of the Exact Sciences in Honour of D.T. Whiteside*, red. P.M. Harman, A.E. Shapiro, Cambridge 1992, s. 323–353.

[21] Copinger, Elzevier = Copinger H.B., *The Elzevier press: a hand-list of the productions of the Elzevier presses at Leyden, Amsterdam, the Hague and Utrecht, with references to Willems, Bergman, Rahir and other bibliographers*, London 1927.
[22] Czerniakowska = Czerniakowska M., *W 350. rocznicę wydania* Selenografii *Jana Heweliusza*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki" 1998, nr 43/1, s. 7–26.
[23] Darowski 2000 = Darowski R., *Grzegorz Arakiełowicz (1732–1798)* [w:] *Filozofia i myśl społeczna w latach 1700–1830*, t. 1, red. M. Skrzypek, Warszawa 2000, s. 92–105.
[24] Dembek, Urbańska 2009 = Dembek M., Urbańska I., *Najcenniejsze kopernikana ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Toruniu*, Toruń 2009.
[25] Dobrzycki 1978 = *Nicholas Copernicus On the revolutions*, red. J. Dobrzycki, tłum. i koment. E. Rosen, Baltimore 1978.
[26] Dünnhaupt = Dünnhaupt G., *Bibliographisches Handbuch der Barockliteratur: hundert Personalbibliographien deutscher Autoren des siebzehnten Jahrhunderts*, t. 1–3, Stuttgart 1980–1981.
[27] Encyclopedia of Censorship = *Encyclopedia of Censorship*, red. J. Green, N.J. Karolides, New York 2005.
[28] Encyklopedia wiedzy o książce = *Encyklopedia wiedzy o książce*, red. A. Birkenmajer, B. Kocowski, J. Trzynadlowski, Wrocław 1971.
[29] Feingold-Svorenčík 2020 = Feingold M., Svorenčík A., *A preliminary census of copies of the first edition of Newton's* Principia *(1687)*, „Annals of Science" 2020, t. 77, nr 3, s. 253–348.
[30] Fijałkowski 2008 = Fijałkowski A., *Orbis pictus. Świat malowany Jana Amosa Komeńskiego = Orbis pictus. Die Welt in Bildern des Johann Amos Comenius*, Warszawa 2008.
[31] Fischer, Lanowy 2010 = Fischer A., Lanowy A., *Katalog monet polskich i z Polską związanych XX i XIX wiek. Monety koronne Stanisława Augusta Poniatowskiego*, Bytom 2010.
[32] Fluda-Krokos 2015 = Fluda-Krokos A., *Catalogus librorum – biblioteka karmelitów bosych w Krakowie w świetle rękopiśmiennego katalogu z 1702 roku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne" 2015, nr 103, s. 61–73.
[33] Gibson 1950 = Gibson R., *Francis Bacon: A Bibliography of His Works and of Baconiana to the Year 1750*, Oxford 1950.
[34] Gingerich 2002 = Gingerich O., *An Annotated Census of Copernicus'* De revolutionibus *(Nuremberg, 1543 and Basel, 1566)*, Leiden 2002.
[35] Gingerich 2004 = Gingerich O., *Książka, której nikt nie przeczytał*, tłum. J. Włodarczyk, Warszawa 2004.
[36] Gjertsen 1986 = Gjertsen D., *The Newton Handbook*, London 1986.
[37] Glomski 2015 = Glomski J., *Religion, the Cosmos, and Counter--Reformation Latin: Athanasius Kircher's* Itinerarium exstaticum *(1656)*, „Acta Conventus Neo-Latini Monasteriensis" 2015, T. 15, s. 227–236.
[38] Goldstein 1987 = Goldstein B.R., *Remarks on Gemma Frisius's* De Radio Astronomico et Geometrico [w:] *From Ancient Omens to Statistical Mechanics: Essays on the Exact Sciences presented to Asger Aaboe*, red. J.L. Berggren, B.R. Goldstein, Copenhagen 1987, s. 167–179.
[39] Grońska 1962 = Grońska M., *Tadeusz Cieślewski syn. Życie i dzieło*, Wrocław 1962.
[40] Gruda 1972 = Gruda J., *Portret doktora Mikołaja*, Warszawa 1972.
[41] Gumowski 1972 = Gumowski M., *Medale Koperni*ka, „Studia Warmińskie" 1972, t. 9, s. 453–518.
[42] Hatch 2000 = Hatch R.A., *Boulliau, Ismaël (1605–1694)* [w:] *Encyclopedia of the Scientific Revolution: From Copernicus to Newton*, red. W. Applebaum, New York 2000, s. 98–99.
[43] Hatch 2014 = Hatch R.A., *Boulliau, Ismaël* [w:] *Biographical Encyclopedia of Astronomers*, red. T. Hockey, New York 2014, s. 283–286.

[44] Heller 1996 = Heller H., *Copernican Ideas in Sixteenth Century France*, „Renaissance and Reformation/Renaissance et Réforme, New Series/Nouvelle Série" 1996, nr 20, s. 5–26.

[45] Hoogendoorn 2018 = Hoogendoorn K., *Bibliography of the exact sciences in the Low Countries from ca. 1470 to the Golden Age (1700)*, Leiden 2017.

[46] Hutten-Czapski 1872 = Hutten-Czapski E., *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises*, t. 2, Saint Petersbourg – Paris 1872.

[47] Inwentarz Ossol. = *Inwentarz rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu*, t. 1–20, Wrocław 1948–2016.

[48] Jasiński 2017 = Jasiński M., *Stanisław Lubieniecki i astronomia kometarna XVII stulecia*, Warszawa – Gdańsk 2017.

[49] Kachur 2015 = Kachur I., *La bibliothèque de Dortous de Mairan et ses livres retrouvés*, „Revue d'Histoire des Sciences" 2015, t. 68, s. 405–418.

[50] Kaczmarzyk 1962 = Kaczmarzyk D., *Władysław Oleszczyński*, Warszawa 1962.

[51] Kamykowski 1935 = Kamykowski L., *Jana Śniadeckiego „Pochwała Mikołaja Kopernika" z roku 1782*, Lublin 1935.

[52] Kat. kalendarzy ZNiO = Górska B., *Katalog kalendarzy XVII–XVIII w. w zbiorach biblioteki Ossolineum*, Wrocław 1968.

[53] Kat. medali MP 1971 = *Katalog medali wybitych w Mennicy Państwowej w Warszawie w 1971*, Warszawa 1972.

[54] Kat. ZNiO XVI = *Katalog starych druków Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich: Polonica wieku XVI*, oprac. M. Bohonos, Wrocław 1965.

[55] Kat. ZNiO XVII = *Katalog starych druków biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Polonica wieku XVII*, t. 1–9, oprac. B. Górska, W. Tyszkowski, G. Rolak, Wrocław 1991–1997.

[56] Kirchner = Kirchner J., *Die Grundlagen des deutschen Zeitschriftwesens*, t. 2, Leipzig 1931.

[57] Kirschner, Kühne 2015 = Kirschner S., Kühne A., *The Decline of Medieval Disputation Culture and the 'Wittenberg Interpretation of the Copernican Theory'* [w:] *The Making of Copernicus. Early Modern Transformations of the Scientist and his Science*, red. W. Neuber, Th. Rahn, C. Zittel, Leiden–Boston 2015, s. 13–41.

[58] Kokowski 2009 = Kokowski M., *Różne oblicza Mikołaja Kopernika. Spotkania z historią interpretacji*, Warszawa – Kraków 2009.

[59] Kokowski 2023 = Kokowski M., *Dlaczego nadal interesuje nas Mikołaj Kopernik (1473–1543)? 550-lecie urodzin Mikołaja Kopernika i 150-lecie pierwszego publicznego posiedzenia Akademii Umiejętności w Krakowie*, „Studia Historiae Scientiarum" 2023, nr 22.

[60] *Kolekcja Stanisława Garczyńskiego* 2004 = *Kolekcja Stanisława Garczyńskiego. Dar dla Ossolineum*, Wrocław 2004.

[61] Kotkowska-Bareja 1973 = Kotkowska-Bareja H., *Pomnik Kopernika*, Warszawa 1973.

[62] Koziczyński 2013 = Koziczyński J., *Banknoty polskie. Kolekcja Lucow*, t. 7, Warszawa 2013.

[63] Krafft 1975 = Krafft F., *Copernicus Retroversus I. Copernicus Fulfills Greek Astronomy* [w:] *Colloquia Copernicana III. Proceedings of the Joint Symposium of the IAU and the IUHPS, cosponsored by the JAHS „Astronomy of Copernicus and its background"*, red. O. Gingerich, J. Dobrzycki, Toruń 1973, s. 113–123.

[64] Kruszelnicki 1994 = Kruszelnicki Z., *„Śmierć Kopernika": temat w sztuce polskiej*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo" 1994, t. 19 (260), s. 27–53.

[65] Kryńska 2022 = Kryńska K., *Traktaty* Postliminium cometarum *oraz* Quaestio meteorologica de cometis *Stanisława Słowakowica na tle piśmiennictwa astronomicznego XVII wieku*, praca doktorska, Warszawa 2022.

[66] Kusak 2023 = *Mikołaj Kopernik – odnowiciel astronomii. Wystawa jubileuszowa*, oprac. M. Kusak, Kraków 2023.

[67] Łepkowski 1972 = Łepkowski E., *Mikołaj Kopernik w twórczości Jana Matejki*, „Studia Warmińskie" 1972, t. 9, s. 441–451.
[68] Machowski 1963 = *Poczta polska obozu II C Woldenberg*, oprac. J. Machowski, Kraków 1963.
[69] Majkowski 1936 = Majkowski E., *Fryderyk Wilhelm Below: pieczętarz i medalier poznański, patriota polski: 1822–1895*, Poznań 1936.
[70] Malinowski 2021 = *Korpus dzieł malarskich Henryka Siemiradzkiego*, red. J. Malinowski, t. IIA, Warszawa – Toruń 2021.
[71] Mazurkiewicz 1973 = *Tematyka Kopernikowska w medalierstwie. Katalog wystawy*, oprac. J. Mazurkiewicz, Toruń 1973.
[72] Mazurkiewicz 2001 = Mazurkiewicz J., *Muzeum Mikołaja Kopernika Oddział Muzeum Okręgowego w Toruniu (1960–2000)*, „Rocznik Muzeum w Toruniu" 2001, t. 10, s. 31–147.
[73] Medale 1974 = *Medale Mennicy Państwowej 1946–1973. Katalog*, Warszawa 1974.
[74] Mikołajczyk, Mróz 2010 = *Poema religiosum Nicolao Copernico* Septem Sidera *adscriptum. Poemat religijny Mikołajowi Kopernikowi przypisywany*, red. I. Mikołajczyk, M. Mróz, Toruń 2010.
[75] Netten 2012 = Netten D. van, *Astronomia Instaurata? The Third Edition of Copernicus's* De Revolutionibus *(Amsterdam, 1617)*, „Journal for the History of Astronomy" 2012, t. 43, s. 75–91.
[76] Nowicki 1953 = Nowicki A., *Kościół przeciw Kopernikowi*, „Myśl Filozoficzna" 1953, nr I (7), s. 218–219.
[77] Omodeo 2014 = Omodeo P.D., *Copernicus in the Cultural Debates of the Renaissance*: *Reception, Legacy, Transformation*, Leiden 2014.
[78] Pantin 2006 = Pantin I., *Kepler's* Epitome: *New Images for Innovative Book*, [w:] *Transmitting Knowledge*: *Words, Images, and Instruments in Early Modern Europe*, red. S. Kusukawa, I. Maclean, Oxford 2006, s. 217–237.
[79] Paprocki 2013 = Paprocki H., *Stosunek religii do nauki. Punkt widzenia prawosławnego*, „Polonia Sacra" 2013, nr 2 (33), s. 131–141.
[80] Parchimowicz 2017 = Parchimowicz J., *Katalog monet polskich*, Szczecin 2017.
[81] Paszkowycz 2011 = Paszkowycz O., *Medale Mennicy Państwowej 1946–2010*, Łódź 2011.
[82] Pawluk 1972 = Pawluk T., *Na marginesie klauzuli kościelnego urzędu cenzorskiego dotyczącej dzieła Mikołaja Kopernika*, „Studia Warmińskie" 1972, t. 9, s. 231–259.
[83] Pedersen 2011 = Pedersen O., *A Survey of the* Almagest. *With Annotation and New Commentary*, oprac. A. Jones, London 2011.
[84] Piotrowski 1983 = Piotrowski W., *O uznanie polskiej narodowości Mikołaja Kopernika*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki" 1983, t. 28 (1), s. 169–176.
[85] Piskurewicz 2013 = Piskurewicz J., *Ośrodek kopernikański w Rzymie i jego twórcy w drugiej połowie XIX wieku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie" 2013, nr 3, s. 523–531.
[86] Polkowski 1873 = Polkowski I., *Żywot Mikołaja Kopernika*. Gniezno: Drukiem J.B. Langiego.
[87] Polkowski (red.) 1873 = Polkowski I., *Kopernikijana czyli materiały do pism i życia Mikołaja Kopernika*. t. 1–3. Gniezno: Drukiem J.B. Langiego.
[88] Pozzo 1998 = Pozzo R., *Die Etablierung des naturwissenschaftlichen Unterrichts unter dem Einfluß Melanchthons* [w:] *Melanchthon und die Naturwissenschaften seiner Zeit*, red. F. Günther, S. Rhein, Sigmaringen 1998, s. 273–288.
[89] PSB = Polski Słownik Biograficzny, t. 1–53, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1935–2021.
[90] Russell 1972 = Russell J.L., *The Copernican System in Great Britain* [w:] *The Reception of Copernicus' Heliocentric Theory*, red. J. Dobrzycki, Dordrecht – Boston 1972, s. 189–239.
[91] Sommervogel = *Bibliotheque de la Compagnie de Jesus*, oprac. A. De Backer, A. De Backer, C. Sommervogel, Bruxelles – Paris 1890–1932.

Zakład
Narodowy
im. Ossolińskich

Biblioteka
Ossolineum

ISBN 978-83-66267-24-4
9 788366 267244

[92] Stimson 1917 = Stimson D., *The gradual acceptance of the Copernican theory of the universe*, New York 1917.

[93] Szalkiewicz 2012 = Szalkiewicz W.K., *Kopernik i pieniądze*, Olsztyn 2012.

[94] Szalkiewicz 2023 = Szalkiewicz W.K., *Zajęcia przeróżne wielebnego Mikołaja Kopernika*, Olsztyn 2023.

[95] Szewczyk 2014 = *Henryk Tomaszewski. Byłem, czego i wam życzę*, red. A. Szewczyk, Warszawa 2014.

[96] Sztymelska 2014 = Sztymelska E., *Obraz świata w* Geografii powszechnej czasów teraźniejszych *Karola Wyrwicza* [w:] *Bogactwo językowe i kulturowe Europy w oczach Polaków i cudzoziemców 2*, red. M. Gaze, K. Kubacka, Łódź 2014, s. 185–190.

[97] Tomiczek 2000 = Tomiczek H., *Oflag II C pamiętał o Trzecim Maja. Przyczynek do historii oflagów*, „Niepodległość i Pamięć" 2000, nr 16, s. 131–138.

[98] Tredwell, Barker 2004 = Tredwell K.A., Barker P., *Copernicus' First Friends*: *Physical Copernicanism from 1543 to 1610*, „Filozofski vestnik" 2004, R. 25, nr 2, s. 143–166.

[99] Tujakowski 1973 = Tujakowski A., *Mikołaja Kopernika* De revolutionibus*. Historia wydań*, Toruń 1973.

[100] Umiński 1885 = Umiński P., *Medale polskie lub do Polski odnoszące się, tudzież medale znakomitych Polaków i ludzi Polsce zasłużonych*, Kraków 1885.

[101] Wardęska 1975 = Wardęska Z., *Teoria heliocentryczna w interpretacji teologów XVI wieku*, Wrocław 1975.

[102] White 2002 = White M., *The Pope and the Heretic*: *The True Story of Giordano Bruno, the Man Who Dared to Defy the Roman Inquisition*, New York 2002.

[103] Widacka, Żendara 1992 = Widacka H., *Katalog portretów osobistości polskich i obcych w Polsce działających*, t. 2, oprac. H. Widacka, A. Żendara, Warszawa 1992.

[104] Wilson 1994 = Wilson C., *Kepler's Laws, so-called*, „HAD News" 1994, vol. 31, s. 1–2.

[105] Włodarczyk 2003 = Włodarczyk J., *Kilka uwag o obserwacjach i teoriach astronomicznych w czasach Galileusza*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce" 2003, R. 32, s. 91–106.

[106] Wojtulewicz 1973 = Wojtulewicz H., *Mikołaj Kopernik w numizmatyce i medalierstwie. Informator*, Lublin 1973.

[107] Woods 2005 = Woods T., *How the Catholic Church built Western civilization*, Washington 2005.

[108] Wootton 2010 = Wootton D., *Galileo*: *Watcher of the Skies*, New Haven 2010.

[109] *Ze wszystkich ksiąg najbardziej godna przeczytania...* = *Ze wszystkich ksiąg najbardziej godna przeczytania... Wokół* De Revolutionibus *Mikołaja Kopernika. Katalog wystawy w Muzeum Okręgowym w Toruniu 18 lutego – 7 maja 2023*, red. L. Lewandowska, M. Nierzwicka, K. Nierzwicki, Toruń 2023.

[110] Zilsel 1941 = Zilsel E., *The Origins of William Gilbert's Scientific Method*, „Journal of the History of Ideas" 1941, vol. 2, p. 1, s. 1–32.

[111] Żebrawski 1992 = *Bibliografia piśmiennictwa polskiego z działu matematyki i fizyki oraz ich zastosowań*, t. 1–2, oprac. T. Żebrawski, Warszawa 1992.

[112] Życiński 1991 = *Sprawa Galileusza*, red. J. Życiński, Kraków 1991.